

bojan balkovec

PRVA SLOVENSKA VLADA 1918 - 1921

BELEŽKA O AVTORJU

Bojan Balkovec, roj. 1963 v Ljubljani, je asistent za zgodovino na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Leta 1990 je pod vodstvom dr. Miroslava Stiplovška pridobil naziv mag. zgodovinskih znanosti s temo "Delovanje Narodne in Deželne vlade v Ljubljani 1918-1921". Strokovne prispevke objavlja v Zgodovinskem časopisu, je aktiven član društva zgodovinarjev in reden udeleženec srečanj slovenskih zgodovinarjev. V letu 1992 zaključuje doktorsko disertacijo o parlamentarnih volitvah v stari Jugoslaviji pod vodstvom dr. Miroslava Stiplovška in dr. Vasilija Melika.

Bojan Balkovec

PRVA SLOVENSKA VLADA 1918-1921

Znanstveno in publicistično središče
Ljubljana 1992

Bojan Balkovec
PRVA SLOVENSKA VLADA 1918-21

Zbirka: DRUŽBOSLOVJE 9/92

Izdajatelj: Znanstveno in publicistično središče d.o.o., Ljubljana,
Beethovnova 2

Odgovorni urednik: Zvone Filipovič

Urednica: Vlasta Vičič

Strokovna recenzenta: dr. J. Pleterski, dr. M. Stiplovšek

Računalniško oblikovanje: Jožica Dolgan

Naslovnica: Ervin Markošek

Tisk: Učne delavnice, Ljubljana

Prvi natis: Ljubljana 1992

Knjiga je izšla s podporo Ministrstva za znanost in tehnologijo
Republike Slovenije.

9158

1.500.000/650/93

N 27 -01- 1993 / 27

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

328.13(497.12)"1918/1921"

BALKOVEC, Bojan

Prva slovenska vlada 1918-1921 / Bojan Balkovec. - 1. natis. -
Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992. -
(Zbirka Družboslovje; 1992, 9)

ISBN 961-6014-02-1

32647680

KAZALO

<i>Predgovor</i>	7
<i>I. Iz Avstro-Ogrske v Kraljevino SHS</i>	11
Spremembe zemljevida Balkana po	
I. svetovni vojni	11
Država Slovencev, Hrvatov in Srbov	12
Načrt dalmatinske vlade	14
Združitev v Kraljevino Srbov, Hrvatov	
in Slovencev	16
Priprava volitev v ustavodajno skupščino	22
Kratek prikaz delovanja slovenskih strank	26
<i>II. Pregled delovanja Narodne in Deželne vlade</i>	33
Nastop slovenske Narodne vlade	33
Sestava Narodne vlade	36
Glavne naloge Narodne vlade	37
Odnosi z Narodnim svetom	38
Odnosi z Narodnim vijećem in	
njegovo prenehanje	40
Zamenjava Narodne vlade z Deželno vlado	41
Prva Deželna vlada	42
Druga Deželna vlada	46
Tretja Deželna vlada	47
Četrta Deželna vlada	49
Peta Deželna vlada	49
<i>III. Naćin uradovanja in izvajanja oblasti</i>	51
Razmestitev sedežev vladnih pisarn	51
Naredba o prehodni upravi	52
Uradni jezik	54
Uradni list in korespondenćni urad	55
Uradništvo	56
Uprava avtonomnih oblasti in deželna uprava	57
Vpletanje Narodne vlade v oblikovanje	
obćinskih svetov	58
Priprave obćinskih volitev	59

<i>IV. Zunanjepolitična in ozemeljska vprašanja</i>	61
Zunanja politika Narodne vlade	61
Koroška	65
Štajerska	86
Primorska	91
Prekmurje	95
<i>V. Delo posameznih resorjev</i>	99
Notranje zadeve	99
Vojaška vprašanja	114
Pravosodje	124
Finančno poslovanje	128
Industrija, obrt, trgovina in javna dela	135
Kmetijstvo in prehrana	147
Promet	155
Socialno skrbstvo	161
Šolstvo, znanost in kultura	168
Zdravstvo	178
<i>Preglednica sestave vlad</i>	184
<i>Viri in literatura</i>	186

Predgovor

Ves čas po letu 1945 je veljalo prepričanje, da je prva Narodna vlada tista, ki je bila ustanovljena v Ajdovščini 5. maja 1945, kar pa seveda ni ustrezalo resnici. Pomembnost in prelomnost dogajanj konec leta 1918 sta bili porinjeni vstran in zamenjalo ju je glorificiranje "petomajske vlade". Tudi protesti v javnosti niso bili dovolj za pravilno vrednotenje dogodkov ob koncu prve svetovne vojne.

V specifični situaciji, ko se je konec leta 1918 sesedal večstoletni avstrijski imperij, smo Slovenci dobili priložnost, da svojo usodo vzamemo v lastne roke. Najodgovornejši politiki so najprej v obliki Narodnega sveta, od 31. oktobra 1918 pa v obliki Narodne vlade, prevzeli v slovenske roke takorekoč vso oblast v Sloveniji. Zaradi različnih vzrokov pa smo Slovenci ostali tudi po letu 1918 v okviru večje državne skupnosti, katere usoda nam je vsem dobro znana, saj smo jo preživljali iz dneva v dan, in se je obdržala skoraj 72 let in nato propadla.

Narodna vlada je od novembra 1918 do konca januarja 1919 sama opravljala vse posle, razen zunanjih zadev in vojaških uprašanj. Glede slednjega je svoje pristojnosti prenesla na Narodno vijeće v Zagrebu, vendar je pogosto tudi tu stvari reševala samostojno, ker jih Zagreb ni zmožal ali znal. V tem času je bila Slovenija v okviru Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, v državi, ki je imela elemente federacije in celo konfederacije.

Prvi december 1918 je prinesel veliko in daljnosežno spremembo. V državno skupnost sta se združila dva svetova, vzhodna in zahodna civilizacija. Objektivno so te razlike imele posledice

dice, ki jih 1. decembra še ni bilo videti, ob tem pa moramo opozoriti še na eno dejstvo. Do združitve v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev je prišlo na osnovi dogovora političnih elit. Prebivalci na to niso imeli nobenega vpliva. Seveda pa bi prebivalce o vprašanju združitve lahko povprašali. Lep primer odločanja je bilo zbiranje podpisov za podporo Majniški deklaraciji.

S 1. decembrom se je pričel proces centralizacije države. Posledica tega je bila tudi sprememba kompetenc vlade v Ljubljani. Vprašanje spreminjanja teh kompetenc in centralizacije države je zanimivo z naslednjega stališča: zakaj ni bil čas od združitve do sprejema ustave (dve leti in pol) čas moratorija in ohranjanja zatečenega stanja. To vprašanje je tudi v Sloveniji povzročilo različne reakcije. Slovenska ljudska stranka je zagovarjala avtonomijo in ohranjanje stanja, Jugoslovanska demokratska stranka se je zavzemala za čim hitrejše izginjanje razlik in posebnosti in prepuščanje vsega Beogradu. Ob tem naj opozorim na mnenja, ki so jih zagovarjali nekateri politiki iz bivše Austro-Ogrske in Jugoslavije. Na morebitne težave v novi državi, ki bi nastala na prostoru južnoslovanskih narodov, je pri delu Jugoslovanskega odbora opozarjal Fran Supilo. Menil je, da bi se bilo potrebno predhodno dogovoriti o vseh podrobnostih. Medtem je enako vpliven politik v tem odboru, Ante Trumbić, menil, da se je potrebno najprej združiti in nato določiti pogoje skupnega življenja. Svetozar Pribičević pa v svojih spominih "Diktatura kralja Aleksandra" v začetku tridesetih let ugotavlja, da bi se bilo potrebno za rešitev vseh nakopičenih težav v Kraljevini SHS vrniti na začetek, k 1. decembru.

Po prvi svetovni vojni je prišlo do velikih sprememb evropskega zemljevida. Največje spremembe so nastale v osrednjem in vzhodnem delu kontinenta in pri tem je bilo udeleženo tudi slovensko ozemlje. Kljub združitvi v Kraljevino SHS in centralizaciji države je bila Slovenija vojaško prepuščena sama sebi. Vojaške operacije za zaščito slovenskega etničnega ozemlja smo morali Slovenci vse do maja 1919 voditi sami. Beograd se je pokazal kot trda mačeha. V času od novembra 1918 do poletja 1919 smo si Slovenci izgradili svojo vojsko, ki pa so nam jo hitro vzeli. Podobno izkušnjo z lastno vojsko smo morali preživeti še enkrat (v letih 1941 - 1945). Dobršen del uspešne obrambe

slovenskega prostora je bil zasluga političnih akcij, manj vojaških, saj so bile te nemogoče (proti Italiji) ali prepozne (proti Avstriji). Pri tem pa smo imeli Slovenci težave, ker nas niso upoštevali kot antantno ali vsaj njej naklonjeno državo.

Vlada v Ljubljani je skušala delovati v okvirih, ki jih je omogočala beograjska vlada. Ta se je v začetku leta 1919 še postavljala na lastne noge in zato je bila samostojnost ljubljanske vlade še vedno velika. Kasneje je avtonomnost pešala. Veliko prednost je imela ljubljanska vlada v podedovani uradniški strukturi, ki je bila zelo dobro usposobljena. Slovensko gospodarstvo in negospodarske dejavnosti so se uspešno razvijale tudi po združitvi v novo državo. Slovenija je bila v Avstro-Ogrski v primerjavi z avstrijskimi deželami in Češko slabo razvita pokrajina. V novi državi pa je naenkrat postala najrazvitejši del države, kar je seveda prineslo velike spremembe. Kraljevina SHS je tudi podedovala različne pravne sisteme in ti so ostali v veljavi še dolgo, čeprav je bilo ustanovljeno posebno ministrstvo za izenačevanje zakonov. Beograd je pri tem pogosto kazal nezaznavevanje za posebnosti posameznih pokrajin.

Ob začetku mojega raziskovanja in pisanja o delu Narodne in Deželne vlade v letu 1987 je kazalo, da bo to običajno zgodovinsko raziskovanje. Kasneje so se pričeli odvijati dogodki, ki so kazali na veliko podobnost s tistimi v letih 1918 do 1921. Tudi takrat se je morala vlada v Sloveniji na različne načine boriti zoper pritiske Beograda, ki je hotel na vsak način odločati o vseh stvareh, tudi o najmanjših podrobnostih. Priznati moram, da je bilo zato raziskovanje in pisanje zanimivejše, kot bi lahko bilo. Predvsem takrat v letu 1987 še nisem in nismo slutili, da bo Slovenija tako kmali ponovno postala samostojna država.

Za pomoč pri nastanku besedila se zahvaljujem dr. Mirku Stiplovšku, ki je bil moj mentor pri magistrski nalogi, dr. Vasiliju Meliku in dr. Dušanu Nećaku za različne nasvete in predloge. Delavcem Arhiva Slovenije ter Narodne in univerzitetne knjižnice dolgujem zahvalo za posredovanje arhivskega in fotografskega gradiva. Zemljevide je izdelal Zmago Drole, za kar sem mu posebej hvaležen. Dr. Janku Pleterskemu se zahvaljujem za recenzijo. Hvala tudi Lizi.

I. Iz Avstro-Ogrske v Kraljevino SHS

Spremembe zemljevida Balkana po I. svetovni vojni

Konec I. svetovne vojne je z mirom prinesel tudi spremembo državno-političnega ustroja na Balkanu. Tega so balkanske države začele sicer spreminjati že z balkanskimi vojnami (I. 1912-1913), po katerih sta Srbija in Črna gora, ki sta od držav jugoslovanskih narodov sodelovali v teh vojnah, razširili svoje ozemlje na račun Turčije, ko sta zasedli Makedonijo, Sandžak ter Kosovo in Metohijo. Pri Slovencih in Hrvatih pa je razpad Avstro-Ogrske vzbudil gibanje za združitev s Srbijo in Črno goro v skupno državo južnih Slovanov. Ta je tudi nastala, vendar z okrnjenim ozemljem. Z Londonskim paktom je bil namreč od nove skupne države odtrgan velik del najzahodnejših predelov. Po določilih mirovnih pogodb in njihovih realizacijah pa je nova država, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, izgubila Koroško, Slovensko primorje in Istro ter dele Dalmacije z nekaterimi otoki.

Vendar, vrnimo se k procesu združevanja v novo državo. Maja 1917 so slovenski, istrski in dalmatinski poslanci v avstrijskem parlamentu, združeni v Jugoslovanskem klubu, sprejeli Majniško deklaracijo. Ta deklaracija, ki sicer ni zahtevala razbitja Avstro-Ogrske, ampak njeno preoblikovanje v federalno ali konfederalno državo, je bila velik napredek v ureničenju jugoslovanske ideje.

Deklaracija sprva ni imela širokega odmeva, množična podpora se je začela jeseni 1917 z zbiranjem podpisov. To so bili predvsem podpisi žena, deklet in mladine, ki so k deklaraciji dodali še zahtevo po miru in koncu vojne.

Majniška deklaracija je v Slovenijo prinesla politično enotnost. Vojaški položaj, ko centralne sile niso uspele v ofenzivi spomladi 1918, je spodbujal in celo prisiljeval slovenske stranke k radikalizaciji njihove politike. Rezultat te radikalizacije je bil tudi v ustanovitvi Narodnega sveta za Slovenijo in Istro (16. avgust 1918), ki se je ukvarjal predvsem z vprašanjem meja, miru in notranjega reda v Sloveniji. Ob njegovi ustanovitvi so oklevali le socialdemokrati. Kot nadgradnjo Narodnih svetov po pokrajinah so predvidevali Narodno vijeće kot skupen državni organ za državo južnih Slovanov. Narodno vijeće so ustanovili 6. oktobra 1918 v Zagrebu.

Bodoča ureditev na prostoru južnoslovanskih narodov je bila tudi tema pogovorov med srbsko vlado in Jugoslovanskim odborom* na Krfu. Julija 1917 sta obe strani podpisali sporazum, ki je načrtoval združitev južnih Slovanov v skupno, neodvisno narodno državo. Skupna država naj bi bila kraljevina pod žezlom Karadjordjevičev, ustavo pa bi sprejeli s kvalificirano večino v Ustavodajni skupščini, ki bi bila izvoljena na osnovi splošnih, tajnih, neposrednih in enakopravnih volitev (Šišić, 1920; o deklaraciji glej tudi razmišljanje Ante Trumbića, v Šišić, str. 307).

Država Slovencev, Hrvatov in Srbov

29. oktobra 1918 je bila v Zagrebu razglašena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, katere del je postala tudi Slovenija. Država je obsegala sicer vsa ozemlja, na katerih so v bivši Avstro-Ogrski živel južni Slovani, razen Prekmurja, Medjimurja,

* Jugoslovanski odbor je bila politična organizacija slovenskih, hrvaških in srbskih političnih emigrantov iz Avstro-Ogrske, ki so se med prvo svetovno vojno zavzemali za ustanovitev južnoslovanske države. Odbor je bil formalno ustanovljen 30. aprila 1915. Posebno skrb je posvečal preprečitvi "plačila" Italiji za vstop v vojno na strani Antante, ki ji je ponujala dele ozemlja, naseljenega s Slovenci in Hrvati. Pomemben akt JO je Krfska deklaracija, predstavniki so sodelovali tudi na konferenci v Zenevi novembra 1918. Pri aktu združitve predstavniki JO niso sodelovali.

Bačke, Banata in Baranje, in je imela konfederalni značaj. Narodno vijeće, ki je bilo parlament te države, je delovalo kot predstavništvo vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki so živeli v Hrvaški, Slavoniji, Rijeki, Dalmaciji, Bosni in Hercegovini, Istri, Trstu, Kranjski, Goriški, Štajerski, Koroški, Bački, Banatu, Baranji, Medjimurju in drugih krajih jugozahodne Ogrske (Šišić, 1920). 28. oktobra 1918 je Narodno vijeće vrhovno oblast v jugoslovanskih deželah poverilo predsedništvu Narodnega vijeća. Predsednik Narodnega vijeća je postal Anton Korošec, podpredsednika Ante Pavelić* in Svetozar Pribićević, tajniki pa Srdjan Budisavljević, Ivan Lorković in Mate Drinković.

Narodno vijeće je v načelu upravljalo z vojsko in vodilo zunanjo politiko države, vendar so posamezne Narodne oziroma Deželne vlade (v Sloveniji, Hrvaški, Dalmaciji ter Bosni in Hercegovini) tudi ti področji prevzemale v svoje roke. To seveda velja tudi za Narodno vlado v Ljubljani, ki je takorekoč sama reševala probleme meja na Koroškem, Štajerskem in Primorskem.

Država Slovencev, Hrvatov in Srbov tudi sicer ni delovala kot federativna država, saj Narodno vijeće ni bilo vedno v pravem pomenu nosilec vrhovne oblasti. Prevzemalo je značaj konfederativne skupščine kot edinega skupnega organa Države SHS. V Sloveniji so sklepe Narodnega vijeća izvrševali potem, ko jih je sprejela in razglasila Narodna vlada. Naredba o prehodni upravi, o kateri bo govora kasneje, je imela značaj mednarodnega sporazuma. Z njo je Država Slovencev, Hrvatov in Srbov dobila ureditev, ki je bila podobna realni uniji t.j. konfederaciji (Perovšek, 1985).

O mednarodni subjektiviteti Države Slovencev, Hrvatov in Srbov je seveda možno razpravljati z različnih izhodišč. Vendar pa lahko trdimo, da je bila nova država kljub de iure nepriznanosti, de facto pomemben dejavnik mednarodnih odnosov. Različne vrste diplomatskih in vojaških stikov je imela z Avstrijo, Poljsko, Češkoslovaško, Madžarsko, pa tudi z Dansko in Bavarsko (Perovšek, 1988). Ta pomen lahko vidimo vsaj v

* Podpredsednika NV, dr. Anteja Pavelića, ne smemo zamenjati s poglavnikom Antejem Pavelićem.

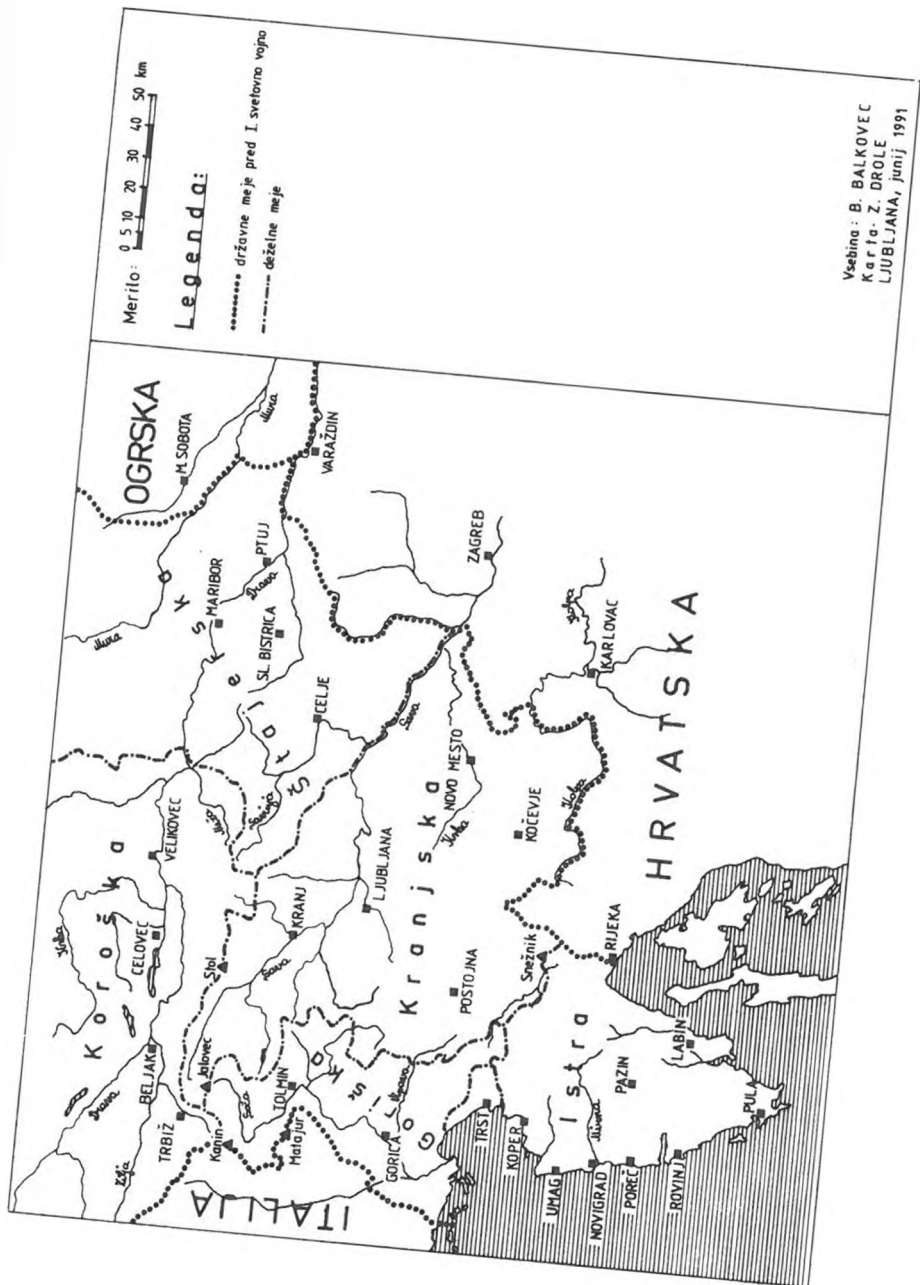
reševanju problemov na Koroškem in Primorskem ter v reševanju težav ob umiku vojske s Soške fronte.

Na začetku novembra 1918 je v Ženevi potekala konferenca predstavnikov srbske vlade, Narodnega vijeća in Jugoslovanskega odbora. Na konferenci so sklenili, da bosta vlada Kraljevine Srbije in Narodno vijeće do sklica konstituante še opravljala svoje delo. Ustanovili pa naj bi nekaj skupnih ministrstev. Država Slovencev, Hrvatov in Srbov in Kraljevina Srbija bi se združili kot enakopravna partnerja. Vendar je bila Ženevska deklaracija hitro postavljena na stranski tir, ker ni ustrezala niti Nikoli Pašiću niti prestolonasledniku Aleksandru Karadjordjeviću.

Načrt dalmatinske vlade

19. novembra 1918 je bila Narodna vlada prek Narodnega vijeća obveščena o dopisu Narodne vlade za Dalmacijo, s katerim je ta predlagala provizorično ureditev "celokupne Države SHS na vsem etnografskem teritoriju tega naroda" (Šišić, 1920, str. 268). Celotnemu teritoriju naj bi po tem načrtu načeloval regent Aleksandar Karadjordjević. Zakonodajno oblast bi do volitev v konstituantno imelo Državno veće, ki bi ga sestavljali vsi člani Narodnega vijeća iz Zagreba, 50 zastopnikov Kraljevine Srbije in eventualno po 5 zastopnikov Črne gore in Vojvodine. Sedež Državnega veća bi bil v Sarajevu.

Ministre naj bi imenoval regent izmed članov Državnega veća. Regent bi tudi imenoval 5 ali 7 državnih tajnikov ter 5 ali 7 guvernerjev: v Ljubljani za Slovenijo, v Zagrebu (z nazivom bana) za Hrvaško s Slavonijo, v Splitu za Dalmacijo, v Sarajevu za Bosno in Hercegovino, v Beogradu za Srbijo, na Cetinju za Črno goro in v Novem Sadu za Vojvodino. Omenjeni državni tajniki bi bili posredniki z osrednjo vlado, postali pa bi tudi člani ministrskega sveta. Po ureditvi razmer v državi bi se v Sarajevu sestala konstituenta, ki bi odločila o obliki državne ureditve (republika, monarhija), ustavi, imenu države, glavnem mestu in zastavi.

Ker je bil predlog zelo pomemben, so se v Narodni vladi odločili, naj se poverjeniki posvetujejo o tem s svojimi strankami. Na seji 21. novembra 1918 so nato razpravljali o predlogu Narodne vlade za Dalmacijo. Janko Brejc in Anton Kristan sta predlogu nasprotovala, češ da gre za diktaturo regenta, da je čas sklica Ustavodajne skupščine neopredeljen, svarila sta pred vojaško upravo v posameznih krajih. Slovensko ljudsko stranko je bilo strah absolutizma. Socialdemokrati so se sicer zavzemali za republiko, vendar so podprli predlog, saj bi bila lahko monarhija po njihovem mnenju le začasna rešitev iz težkega položaja. Ker so bili po mnenju poverjenika prelata Kalana vsi člani vlade za republiko, ni bilo potrebe po glasovanju. Poleg tega je bilo dogovorjeno, naj bi šli člani vlade, ki so bili tudi člani Narodnega vijeća, naslednji dan na sejo v Zagreb.

Na seji Narodne vlade so nato prebrali izjave posameznih strank. Slovenska ljudska stranka - izjavo je podal poverjenik Brejc - je načrt odklanjala. Po mnenju Jugoslovanske demokratske stranke oz. poverjenika Tavčarja je bil predlog dalmatinske vlade povsem utemeljen in vsi člani JDS naj bi v Narodnem vijeću glasovali za ta predlog. Jugoslovanska socialdemokratska stranka je sicer podprla predlog dalmatinske vlade, vendar z določenimi spremembami. Izjavo je prebral Anton Kristan. Albin Prepeluh je kasneje pisal, da se ne spominja, da bi Kristanovo izjavo o predlogu dalmatinske vlade za združitev obravnavali na sejah vodstva Jugoslovanske socialdemokratske stranke. Zato je izjavo, ki jo je Kristan podal na seji Narodne vlade, štel za njegovo osebno stališče (Prepeluh, 1938, str. 161).

Združitev v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev

Tako vlada Srbije kot Narodno vijeće sta skozi ves november 1918 poudarjala pomen čim prejšnje združitve v eno državo. Na strani Narodnega vijeća so v teh pozivih prednjačili pripadniki bivše hrvaško-srbske koalicije, Srbi iz Bosne in Hercegovine in nekateri posamezniki, npr. Albert Kramer. Kot razloge za hitro ukrepanje so med drugim navajali ogrožanje

nacionalnega teritorija s strani Italije, Avstrije in Madžarske. 23. novembra 1918 je tako potekala seja Narodnega vijeća, na kateri so razpravljali o združitvi. Na seji so poleg že omenjenega predloga dalmatinske vlade obravnavali še nekaj drugih predlogov za združitev.

Edmund (Edo) Lukinić je s skupino sodelavcev predlagal ustanovitev skupne vlade iz predstavnikov Kraljevin Srbije in Črne Gore ter Narodnega vijeća. Vse odločitve o ustroju skupne države naj bi sprejela ustavodajna skupščina. Osnovo za pogovore o podrobnostih bi v tem primeru predstavljala Krfska deklaracija in predlog dalmatinske vlade (Šišić, 1920, str. 268-283).

Andjelinović in še nekaj posameznikov, med njimi Izidor Cankar, Bogumil Remec in Lovro Pogačnik, so predlagali ustanovitev začasne skupne vlade in začasnega parlamenta. O tem naj bi se delegacija Narodnega vijeća pogovarjala z delegacijo srbskega naroda, tako da bi onemogočili majorizacijo. Rezultate pogovorov bi potrdilo Narodno vijeće.

Stjepan Radić je predlagal združitev "treh plemen" v skupno zvezno državo. Začasno vrhovno oblast bi imeli trije regenti: srbski regent Aleksandar, hrvaški ban in predsednik slovenskega Narodnega sveta. Regenti bi imenovali zvezno vlado iz treh ministrov: za zunanje zadeve, za prehrano in za ljudsko obrambo. Ta vlada bi bila odgovorna narodnemu oziroma vrhovnemu svetu Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki bi ga sestavljalo po 10 predstavnikov, izvoljenih v srbski skupščini, hrvaškem saboru in slovenskem Narodnem svetu; bosanski sabor bi izvolil 4 predstavnike, po 2 pa bi izvolili dalmatinski sabor, črnogorska skupščina in organi oblasti v Istri in Vojvodini. Vse zadeve, ki ne bi bile izrecno v delokrogu zvezne vlade, bi opravljale deželne oziroma pokrajinske vlade za Slovenijo, Hrvaško, Srbijo in Črno Goro, Bosno in Hercegovino, Dalmacijo in Vojvodino. Deželne in pokrajinske vlade bi bile odgovorne deželnim in pokrajinskim skupščinam.

Tudi Ante Tresić-Pavičić je pozival k ustanovitvi začasne skupne vlade, ki bi svoje naloge opravljala do imenovanja vlade, to pa bi izbrala konstituenta. Opozarjal je tudi na nujnost upoštevanja Krfske deklaracije.

Svoj predlog so objavili tudi socialdemokrati. Podpisali so ga Vilim Bukšeg, Svetozar Delić in Anton Kristan. Ob tem so izjavljali, da kot zagovorniki republike ne morejo pristati na kakršnokoli, četudi začasno, vladavino člana kakšne dinastije. Zato naj bi vrhovno oblast do odločitve, sprejete v konstituantu, predali v roke tričlanskega direktorija, ki bi ga izbral državni svet SHS. Volitve v konstituantu naj bi bile neposredne in tajne ter izvedene na osnovi splošne in enake volilne pravice za moške in ženske, starejše od 20. let.

Med sejo Narodnega vijeća so imenovali odbor, ki so ga sestavljali A. Pavelić, S. Pribićević, I. Cankar, J. Smolaka, V. Bukšeg, H. Svrzo in M. Drinković z nalogo sestaviti kompromisen predlog. Na večerni seji so nato govorili o predlogu sedmerice, sestavljenem iz sklepa in navodil 28 delegatom, ki bi skupaj s predstavniki Srbije in Črne Gore pripravili združitev. Predlog sklepa o združitvi naj bi kasneje potrdil Državni svet, ki bi ga sestavljali predstavniki Srbije in Črne Gore ter vsi člani Narodnega vijeća.

Poglejmo si še glavne poudarke iz navodil delegatom. Strukturo in obliko nove države naj bi določila ustavodajna skupščina, ki bi se morala sestati najkasneje 6 mesecev po sklenitvi miru. Konstituenta bi morala sprejeti ustavo in s tem odločiti med republiko in monarhijo, določiti notranjo ureditev države in državljanske svoboščine. Ustavo bi konstituenta sprejela z dvotretjinsko večino. Do sklica konstituante bo začasni zakonodajni organ Državni svet, ki bi ga sestavljali vsi člani Narodnega vijeća, sorazmerno število predstavnikov Srbije, ki jih bo izbrala srbska skupščina, sorazmerno število predstavnikov Črne Gore, ki bi jih izvolila črnogorska skupščina in 5 predstavnikov Jugoslovanskega odbora. Prestolonaslednik Aleksandar bo do odločitve konstituante opravljal vladarske posle s širokimi pooblastili. Državni svet bo moral sprejeti zakon o volitvah v konstituantu, ki mora biti izvoljena na osnovi splošnih, neposrednih, proporcionalnih in tajnih volitev, kjer bodo zastopane tudi manjšine. Državna vlada bo odgovorna Državnemu svetu. Sestavljena bo iz predsednika in ministrov ter sedmih tajnikov, ki bodo zastopniki Srbije, Hrvaške s Slavonijo, Bosne in Hercegovine, Slovenije, Dalmacije, Črne Gore ter Banata, Bačke in Baranje. Državna vlada

naj bi vodila resorje zunanjih zadev, pomorstva, vojske, državnih financ ter pošte. Ostale resorje bi po navodilih in pod nadzorom Državne vlade opravljale pokrajinske vlade. V zadevah, kjer so bile pokrajinske vlade avtonomne, je veljala odgovornost do pokrajinske skupščine. Predsednika pokrajinske vlade bi na predlog pokrajinske skupščine imenoval regent.

Predstavitvi predloga sklepa in navodil je sledila razprava, na koncu pa so glasovali o sprejemu sklepa in navodil. Proti je glasoval le Stjepan Radić. Nato je delegacija Narodnega vijeća v sredo 27. novembra odpotovala z vlakom proti Zemunu in nato z ladjo v Beograd.

Delegacija Narodnega vijeća se je v Beogradu pogovarjala s predstavniki srbske vlade. Za pogovore so izbrali po tri predstavnike vsake strani. Srbsko stran so predstavljali Stojan Protić, Momčilo Ninčić in Ljuba Jovanović, Narodno vijeće pa Ante Pavelić, Svetozar Pribićević in Josip Smodlaka. Dogovorili naj bi se o načinu proglasitve združitve in o načinu sestave skupne vlade. Najbolj primerno bi bilo, če bi združitev razglasili delegaciji Narodne skupščine Srbije in Narodnega vijeća. Ker pa je bilo veliko srbskih poslancev v tujini so nazadnje sklenili, da bo delegacija Narodnega vijeća predala Aleksandru adresu, ki bo razlašala združitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Srbijo in Črno goro, regent Aleksandar pa bo v odgovoru razglasil združitev Srbije z Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov.

Pribićević, Pavelić in Smodlaka so o dogovoru obvestili delegacijo Narodnega vijeća, ki je nato sestavila petčlanski odbor za pripravo adrese. Srbsko adresu pa so sestavili ministri Jovanović, Protić in Ninčić (Budisavljević, 1958, str. 171).

1. decembra ob 8. uri zvečer je regent Aleksandar sprejel v avdienco delegacijo Narodnega vijeća. Pavelić je prebral adresu Narodnega vijeća, v kateri je povzel sklep in napotila Narodnega vijeća. Posebej je poudaril tragiko položaja zaradi italijanske okupacije delov nacionalnih teritorijev. Regent Aleksandar je v odgovoru razglasil združitev "Srbije sa zemaljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca" (Šišić, 1920, str. 282). Regent je med drugim poudaril, da bo ostal zvest ustavnim, parlamentarnim in demokratičnim načelom, ki izvirajo iz splošne

volilne pravice. Njegov interes za vpliv na vsa dogajanja pa morda lahko razberemo iz misli, da bo on sam poskrbel za sodelovanje pri sestavi vlade: "Toga radi ja ću potražiti Vašu suradnju za obrazovanje vlade..." (Šišić, 1920, str. 283).

V soboto 14. in nedeljo 15. decembra 1918 so potekale proslave v čast združitve v skupno državo. V šolah so mladini predavali o zedinjenju, vojska je priredila parado. Predsednik Narodne vlade Josip Pogačnik je v zvezi s proslavljanjem predlagal, da bi z generalom Ištvanovićem, komandantom vojske v Sloveniji, v soboto, 14. decembra, obiskal ljubljanske polke. Ob 17. uri bi sledil "mirozov" z godbo, v nedeljo pa budnica z godbo, brez vojaštva. Ob 8. uri naj bi darovali za "moštvo" mašo v cerkvi Sv. Petra, ob 10. uri pa mašo v stolnici, ki bi se je udeležili tudi člani Narodne vlade. Vlada naj bi imela pred mašo še slavnostno sejo. Med mašo naj bi izstrelili tri salve in 101 strel z gradu. Kot dokaz enotnosti armade naj bi vojakom na proslavi poveljeval srbski major.

Kot vemo so se kasneje mnoge želje in nameni Narodnega vijeća izničili. Izbor med monarhijo in republiko je bil že opravljen, podobno pa so še pred sprejetjem ustave postopoma izginjale pravice do avtonomnega položaja pokrajin. Pokrajinsko avtonomijo so začeli rušiti takoj, in različne samouprave oblasti in kasneje banovine je niso mogle nadomestiti, ker te oblasti in banovine niso obsegale nacionalno zaokroženih področij - izjema je bila le Dravska banovina, ki je zajemala vse slovenske dežele v okviru Kraljevine SHS.

Ključna zunanjepolitična naloga Kraljevine SHS je bila pridobitev mednarodnega priznanja. Prve so 5. februarja 1919 Kraljevino SHS priznale Združene države Amerike. Sledili so zapleti v zvezi z določitvijo ozemlja Kraljevine SHS na mirovni konferenci v Parizu. Srbija, ki je bila v vojni na strani Antante, je upala na ugoden razplet konference. Glavne ozemeljske probleme za Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev so predstavljale Koroška in Primorska, Istra ter Dalmacija z otoki. Medtem ko je pogodba iz St. Germana vprašanje pripadnosti Koroške prepustila prebivalcem pokrajine, ki naj bi se o tem odločali na plebiscitu, je bilo vprašanje ozemlja, ki naj bi ga po Londonskem paktu dobila Italija, prepuščeno pogajanjem med Italijo in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Jeseni 1920

je Kraljevina SHS najprej s plebiscitom 10. oktobra izgubila Koroško in nato s pogodbo v Rapallu 12. novembra še Primorsko, Istro in del Dalmacije z otoki.

V Kraljevino SHS so se združili deli, ki so bili zelo neenakomerno razviti, in so imeli tudi različno organizirano gospodarstvo. Velike razlike so se kazale tudi v upravni, sodni, prosvetni in finančni ureditvi. Vse to je bilo potrebno nekako izenačevati, kar je bila naloga posebnega ministrstva za konstituantno in izenačenje zakonov. Pravni sistem so začeli unificirati že takoj po združitvi. Ves ta proces je še pospešila Vidovdanska ustava, ki je uvedla poseben skrajšan postopek za spreminjanje zakonov, čeprav je do glavnih premikov prišlo mnogo let kasneje, po letu 1929, to je po uvedbi diktature.

Skoraj ves čas trajanja kraljevine je torej hkrati veljalo šest pravnih sistemov. Na Hrvaškem in v Slavoniji je veljal nenoveliran avstrijski meščanski zakonik iz leta 1852, glede zakonske zveze pa je bilo v veljavi cerkveno pravo. V Sloveniji in Dalmaciji je veljalo avstrijsko pravo z noveliranim Občim civilnim zakonikom, pri versko mešanih zakonih je bila možna tudi civilna poroka. Madžarsko pravo in civilna poroka sta veljala v Vojvodini in Medjimurju. Pravo Kraljevine Srbije pred združitvijo je veljalo v Srbiji. Črna gora je uporabljala Opšti imovinski zakonik Baltazarja Bogišića iz leta 1888. V Bosni in Hercegovini je prevladovalo šerijatsko pravo.

Fran Šuklje je v svojih spominih o položaju Slovenije po nastanku Države Slovencev, Hrvatov in Srbov in o združitvi v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev predvsem poudaril, da bi bilo najprej potrebno postaviti jasne pogoje združitve. Tako je po njegovem mnenju premoženje Kranjske prepoceni prišlo v državne roke (Šuklje, 1929, str. 180). Na drugem mestu pravi, da bi bilo bolje, če bi ohranili deželni odbor v Ljubljani in se naslonili na njegove organe. Toda naslonili so se na zbirokratizirano državno (staroavstrijsko) upravo, katere ustroj je bil "prejudic" za kasnejši razvoj javnega življenja (Šuklje, 1933, str. 343 in 344).

Svetozar Pribičević je v svojih spominih zapisal, da bi se bilo potrebno za rešitev težav, s katerimi se je srečevala Kraljevina SHS kasneje, vrniti k izvoru, k 1. decembru, in tu stvari zastaviti drugače. Pri tem je imel v mislih tako vlogo in kasnejšo

moč regenta Aleksandra kot tudi sam način združitve. To je Pribićević zapisal več kot deset let po združitvi, potem ko se je sprl z Aleksandrom in po uvedbi diktature odšel v tujino (Pribićević, 1990).

Združitev v skupno državo ni odražala stvarnosti, ki se je kazala v večnacionalnosti jugoslovanskega prostora. Združitev je bila rezultat akcije političnih skupin in njihove moči. Seveda se je že tu pojavila klica nesporazuma. Tudi o državni ureditvi naj bi odločale politične skupine in njihova moč, ne pa dogovor med narodi, ki so se združili v novo državo. Največjo moč so kot zmagovalci v vojni in kot narod z lastno državo seveda imeli Srbi (Pleterski, 1986, str. 135). Žal se je to izkazalo kot pogubno za nadaljni razvoj in obstoj države.

Slovenci nismo bili dovolj pripravljeni na združitev v skupno državo južnih Slovanov. Pleterski piše, da sta bili v Narodnem svetu jasni le dve odločitvi: "proč od Avstrije, naprej - v Jugoslavijo!" (Pleterski, 1986, str. 170).

Priprava volitev v ustavodajno skupščino

Kraljevina SHS je prvo vlado dobila šele 20. decembra 1918, sestavljal jo je radikal Stojan Protić. Za prvega predsednika vlade je bil sicer predviden Nikola Pašić, kar pa je regent Aleksandar odklonil zaradi nesporazumov okoli Ženevske deklaracije. Takrat naj bi namreč Pašić neupravičeno izjavljal, da je Aleksandar proti deklaraciji. V prvi vladi so bili predstavniki vseh najpomembnejših strank, zato jo lahko imenujemo "koncentracijska". Njihova prva politična naloga po združitvi je bil sprejem ustave. Do njenega sprejetja pa sta minili več kot dve leti. Vzrok tega zavlačevanja je potrebno iskati v nesporazumih med vladajočimi nacionalnimi elitami glede centraliziranosti in enotnosti bodoče državne ureditve. Čeprav naj bi bilo to vprašanje načelno rešeno že s Krfsko pogodbo, je ostalo še vedno odprto kot vprašanje federativnega oziroma centralističnega upravljanja države. To vprašanje je 28. junija 1921 - do nadaljnjega - rešila Vidovdanska ustava, ki je uveljavila centralistični princip.

Oglejmo si sedaj, kako so potekale priprave na volitve. Marca 1919 je prišlo do sklica Začasnega narodnega predstavništva, ki naj bi pripravilo zakon o volitvah v Ustavodajno skupščino. Zaradi pričakovanja, da bodo postopoma vse šibkejšje težnje federalističnih sil, je bilo delo Začasnega narodnega predstavništva ovirano. Tako so njegove člane pošiljali na parlamentarne počitnice, delo pa je oviralo tudi pogosto menjavanje vlad. Seveda je imela svoj vpliv tudi zunanjepolitična situacija, predvsem revolucije po Evropi in odmevi teh v Kraljevini SHS, ki so rezultirali v stavkovnih in revolucionarnih gibanjih. Zato je bil zakon o volitvah v Ustavodajno skupščino sprejet šele septembra 1920.

Avgusta 1919 je Protićeva koncentracijska vlada odstopila in zamenjala jo je vlada demokratske stranke in socialdemokratov, ki jo je vodil Ljubomir Davidović. Sredi februarja 1920 je vlado ponovno sestavil Protić, tokrat iz radikalov, srbskih liberalcev, slovenskih klerikalcev in manjših hrvaških liberalnih strank. Po odstopu te vlade maja 1920 je postal predsednik Milenko Vesnić, ki je novo vlado sestavil iz radikalov, demokratov, slovenskih klerikalcev in nekaterih hrvaških liberalcev. Avgusta 1920 je izvedel nekatere spremembe v vladi, ki je nato obstajala še do konca leta. S prvim januarjem 1921 je krmilo vlade prevzel Nikola Pašić, ki je najprej sestavil kabinet iz predstavnikov radikalov in demokratov, nato pa je v vlado vključil še predstavnike Zemljoradniške in Samostojne kmetijske stranke ter Jugoslovanske muslimanske organizacije. Koalicija strank v tej sestavi je tudi uspela prepričati skupščino, da je izglasovala ustavo.

Zakon o volitvah v Ustavodajno skupščino je Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev razdelil na več kot 50 volilnih okrožij. Ta so bila po velikosti zelo različna. V delih bivše Avstro-Ogrske so bila večja, v Srbiji, Črni gori, Makedoniji in na Kosovu pa precej manjša. Te razlike so seveda vplivale na rezultate volitev. Že razprave v Začasnem narodnem predstavništvu so pokazale na različne interese v zvezi s tem. Pojavljale so se zahteve po različno velikih okrožjih in po različnih izjemah.

Mnogo besed je bilo namenjenih tudi načinu razdeljevanja mandatov, ki je pokazatelj dejanskega uspeha strank. Končno

so sprejeli takšen način razdeljevanja mandatov, ki je zaradi dvojne delitve, navadnih in t.i. kvalificiranih mandatov, favoriziral vodilno stranko v okrožju, pa čeprav bi bila v prednosti le za en sam glas.

Veliko so razpravljali tudi o volilni pravici. Volilne pravice niso imeli prebivalci madžarske, turške in nemške manjšine. Prav tako so bile izključene ženske, kar je v razpravi o volilni zakonodaji povzročilo zanimive reakcije strank. Tako so Slovenski ljudski stranki, ki se je zavzela za žensko volilno pravico, druge stranke očitale, da si želi na ta način le povečati število glasov, kajti slovenske volilke naj bi po njihovem mnenju zaradi svoje verske opredeljenosti zagotovo glasovale za Slovensko ljudsko stranko. Narodna radikalna stranka je nasprotovala ženski volilni pravici, češ da bi si morale ženske pred to izboriti druge pravice. Poleg tega so njeni poslanci menili, da so ženske nesposobne samostojno politično presoјati in vedno zapadejo različnim vplivom. Opozarjali so tudi na možnost razpada družin v primeru, ko bi mož in žena podpirala različne stranke. Proti ženski volilni pravici so glasovali tudi demokrati, kar so razlagali s pomanjkanjem feminističnih teženj in gibanj. Žensko volilno pravico pa so podpirali komunisti, socialdemokrati in nekatere manjše srbske stranke (Gligorijević, 1979).

Volitve v Ustavodajno skupščino so bile tako šele 28. novembra 1920. Spomnimo se, da je Narodno vijeće v napotkih delegatom za izvedbo volitev določilo rok šestih mesecev, ki je bil vezan na dokončni mir. Če kot datum vzpostavitve miru upoštevamo podpis mirovne pogodbe v Versaillesu 28. junija 1919, bi morale biti volitve že konec istega leta. Lahko pa imamo za začetek miru že november 1918, ko sklene Antanta premirje z Avstro-Ogrsko in Nemčijo, kar bi rok za volitve postavilo celo v maj 1919.

Deželna vlada v Ljubljani je 4. oktobra 1920 sklenila, da so volilni shodi za volitve v Ustavodajno skupščino svobodni in jih torej ni potrebno posebej prijavljati. Vendar je naredba veljala le za sestajanja v zaprtih prostorih, ni pa odredila kaj velja za volilne shode na prostem.

V Sloveniji so v treh okrožjih skupno volili 40 poslancev. Največ poslancev - 15 - je dobila Slovenska ljudska stranka,

sledile so ji Samostojna kmetijska stranka z 8, Jugoslovanska socialdemokratska stranka in Komunistična partija Jugoslavije s po 6 poslanci, Jugoslovanska demokratska stranka je dobila 3 mandate in Narodna socialistična stranka 2. Prekmurska gospodarska stranka je dobila večje število glasov le v Prekmurju, kar pa nazadnje ni zadostovalo za doseg mandata. Na teh volitvah je bila moč SLS na najnižji točki v primerjavi s prejšnjimi in kasnejšimi rezultati na volitvah.

Banska Hrvaška je bila razdeljena na 9 okrožij. Volili so 93 poslancev. Radićeva seljačka stranka je zmagala in dobila 50 mandator. Demokratska stranka je dobila 19 mandator, Narodna radikalna stranka 9, komunisti 7, Hrvatska pučka stranka in Hrvatska zajednica po 3 ter Hrvatska stranka prava 2 mandata. Socialdemokrati in še nekaj manjših strank niso uspeli dobiti dovolj glasov, ki bi jim prinesli mandat.

Dalmacija je bila sicer razdeljena na dve okrožji, vendar so volitve izvedli le v jugovzhodnem delu - od Splita do Kotorja. Enajst mandatorov si je razdelilo vseh sedem list, ki so sodelovale na volitvah. Po 3 sta dobili Hrvatska težačka stranka in Hrvatska pučka stranka, po enega pa demokrati, radikali, komunisti, Hrvatska zajednica in izvenstrankarska lista, kjer je bil izvoljen Ante Trumbić.

V 6 okrožjih so volilci v Bosni in Hercegovini volili 63 poslancev. Jugoslovanska muslimanska organizacija je dobila 24 mandator, Savez težaka 12, Narodna radikalna stranka 11, Hrvatska težačka stranka 7, komunisti 4, Hrvatska pučka stranka 3 in demokrati 2. Socialdemokratom, srbskim nacionalistom in nekaj manjšim muslimanskim listam ni uspelo dobiti mandator.

Črna Gora je bila (v mejah pred balkanskimi vojnam) eno okrožje, kjer so volili 10 poslancev. Tu so bili najbolj uspešni komunisti s 4 mandati, dva je dobila Republikanska stranka, po enega pa radikali in tri liste demokratov. Brez mandator je ostala samo lista neopredeljenih.

Vojvodina, pravzaprav Bačka, Banat in Baranja, je bila razdeljena na 5 okrožij. Volilci so izvolili 44 poslancev. Radikali so dobili 21 mandator, demokrati 10, komunisti 5, Bunjevačko šokačka stranka 4, socialdemokrati 3 in Zemljoradnička stranka enega. Tri stranke niso dobile mandator.

Stara Srbija (v mejah pred balkanskimi vojnami) je bila razdeljena na 18 okrožij. Na voljo so bili 103 mandati. Zmagovalci so bili radikali z 41 mandati, 32 so jih dobili demokrati, po 14 komunisti in Zemljoradniška stranka ter po enega Republikanska stranka in Liberalna stranka.

Kosovo, Metohija in Sandžak so sestavljali 5 okrožij, kjer so volilci volili 22 poslancev. 13 mandatov so dobili demokrati, 6 radikali in 3 komunisti. Republikanska stranka je ostala praznih rok.

Ostane nam še Makedonija, ki je bila razdeljena na 7 okrožij. 33 mandatov pa je bilo razdeljenih med komuniste s 15, demokrate z 11, radikale s 6 in listo Cenana Zije z enim mandatom, Republikanska stranka ni uspela dobiti mandata.

V Ustavodajno skupščino je tako prišlo 96 poslancev Jugoslovanske demokratske stranke, 93 Narodne radikalne stranke, 59 iz Komunistične partije Jugoslavije, 50 iz Hrvatske pučke seljačke stranke, 24 iz Jugoslovanske muslimanske organizacije, po 15 iz Slovenske ljudske stranke in Zemljoradniške stranke in 12 iz Saveza težaka. Ostalih 55 mandatov si je razdelilo 14 strank, ki so dobile od 1 do 9 mandatov.

Kratek prikaz delovanja slovenskih strank

Leta 1890 so katoliško usmerjeni politiki v Ljubljani ustanovili Katoliško politično društvo, liberalci pa so naslednje leto ustanovili Slovensko društvo. Klerikalci (s tem nazivom so označevali katoliško usmerjene politike) so nato leta 1892 ustanovili svojo stranko pod imenom Katoliška ljudska stranka. Leta 1905 je stranka spremenila ime v Slovensko ljudsko stranko, ohranila pa je stari program. Nasprotna - liberalna - stran je stranko ustanovila leta 1894 kot Narodno stranko, vendar le za Kranjsko. Dobili so naziv liberalci, ki je izhajal iz klerikalnega tabora, saj so liberalci sebe imenovali narodnjaki.

Slovenska ljudska stranka je bila najmočnejša stranka v Sloveniji, predvsem zaradi povezanosti nižje duhovščine s kmeti. Problemov slovenskega kmeta namreč liberalci in socialdemokrati niso razumeli. Liberalno zadružništvo je bilo tako usmerjeno h krepitvi nacionalnega kapitala, katoliške za-

druge pa k socialno-ekonomski varnosti kmeta oz. zadružnika. Janez E. Krek, ki mu gre največ zaslug za socialno-ekonomsko politiko SLS, je na prelomu stoletja organiziral delavske organizacije in leta 1897 delavska društva združil v Slovensko krščansko-socialno delavsko zvezo. Šušteršič je skrbel za osrednje gospodarske organizacije, ljubljanski škof Jeglič pa za duhovno življenje.

Liberalci so iskali podporo med ozkim slojem premožnejšega podeželskega prebivalstva in razumnikov. Šibkost in nemoč v primerjavi s klerikalci je liberalce silila k različnim povezavam z Nemci. Predvsem je bilo to očitno na Kranjskem. Liberalci so bili v svojem strahu pred klerikalci tudi nazadnjaški, saj so zaradi bojazni pred oslabitvijo svojega položaja npr. nasprotovali volilni reformi na Kranjskem.

Najboljši pregled nad močjo posameznih strank nam dajo rezultati volitev. Klerikalci so ves čas zmagovali nad liberalci, tako na državnozborskih kot na deželnozborskih volitvah. Liberalci so le ponekod v urbanih središčih uspeli premagovati klerikalce. Takšen primer je mesto Ljubljana, kjer so imeli liberalci župana.

SLS je pričela graditi svoj jugoslovanski program v sodelovanju s hrvaškimi pravaši. Ob aneksiji Bosne in Hercegovine leta 1908 se je SLS izrekla za državno zedinjenje na temelju narodnostnega prava. Med prvo svetovno vojno je Ivan Šušteršič postajal vse bolj protisrbski, pri tem ga Krek ni podpiral in je iskal zveze predvsem na Hrvaškem in v Istri. Krek je sicer sprejemal trializem (Avstro-Ogrsko naj sestavljajo tri enote: nemška, madžarska in južnoslovanska), vendar je bila Jugoslavija zanj pomembnejša od obstoja Avstro-Ogrske. Za razliko od njega so bili Ušeničnik in skupina okoli časopisa Čas strogo avstrijsko usmerjeni. Tudi liberalci niso bili enotni. "Starini" okoli Tavčarja so bili za Šušteršičev legitimizem, "mladini" okoli časopisa Dan pa za zedinjenje s Srbi.

Zmanjševanje vpliva in moči Šušteršiča je postopoma spreminjalo politiko SLS. Klerikalci so bili nosilci akcije za resolucijo jugoslovanskih poslancev ob ponovnem začetku delovanja parlamenta na Dunaju. Ta akcija je pripeljala do objave Majniške deklaracije Jugoslovanskega kluba, ki je združeval poslance iz jugoslovanskih dežel v dunajskem parlamentu. Maj-

niška deklaracija je za Šušteršiča predstavljala maksimalne zahteve, za ostale klerikalce pa so bile te zahteve minimalne. V bistvu je bila Majniška deklaracija trialistična in je Avstro-Ogrsko ohranjala pri življenju. Ob koncu I. svetovne vojne se je klerikalna stranka prenovila, njen vodja pa je postal Anton Korošec.

Že takoj po združitvi v Kraljevino SHS je postala opazna razlika med klerikalci in liberalci. Gledano poenostavljeno, so klerikalci zagovarjali slovensko avtonomijo, liberalci pa centralizem. Toda nad postopkom "ujedinjenja" sta bili razočarani tako SLS kot JSDS. Slovenske stranke so namreč upale na parlamentarno reševanje oz. izvajanje narodnostnih programov, njihovo upanje pa se je izkazalo za iluzijo, ker niso poznale tradicije srbske politike.

Slovenski ljudski stranki je škodilo, da je bila znana kot katoliška, konzervativna, proavstrijska in republikanska. Vse to je pri srbskih strankah vzbudilo nezaupanje do SLS, k temu pa so veliko pripomogli tudi liberalci. Vendar si je SLS že od združitve prizadevala približati se dvoru in dinastiji. To se ji je posrečilo, ker jo je dvor potreboval pri reševanju državnih težav. SLS je v bistvu vodila dvojno politiko, eno v Beogradu in drugo, avtonomistično, v Ljubljani.

Vse niti SLS so bile skoncentrirane v rokah Antona Korošca. Posledica tega je bil odhod starejših politikov (Brejc) in odklonilno stališče mladih razumnikov. Toda tudi sicer je stranko bremenilo pomanjkanje kadrov in spor med mlajšimi in starejšimi. Temelj spora je bila Krekova krščansko-socialna dediščina. Ta je živela predvsem v Jugoslovanski strokovni zvezi (sindikatu) in v različnih dijaških in študentskih društvih.

Narodna stranka s Štajerske in Narodna napredna stranka s Kranjske sta se junija 1918 združili v Jugoslovansko demokratsko stranko (JDS). Tako so liberalci iz vojne prišli z združeno stranko, orientirano v povezovanje s sorodnimi strankami v drugih delih Jugoslavije.

Zato ni slučajno, da so bili slovenski liberalci leta 1919 tudi eden od pobudnikov ustanovitve enotne vsejugoslovanske liberalne stranke - Jugoslovanske demokratske stranke - v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Poleti 1919 so liberalci ustanovili še Samostojno kmečko stranko, ki naj bi na vasi tekmo-

vala s SLS. Pomembnejši liberalni politiki so bili v starejši generaciji Ivan Tavčar in Ivan Hribar, v mlajši lahko omenimo Gregorja Žerjava in Alberta Kramerja, med kmetijci pa Ivana Puclja.

V začetku decembra 1919 je nastala Narodna socialistična stranka. V stranko je vstopil tisti del liberalcev, za katere je bila politika liberalcev preveč desna, politika socialistov pa preveč leva. Med pomembnejšimi predstavniki narodnih socialistov so bili Otokar Rybar, Ivan Deržič in Anton Brandner. Deržič in Brandner sta bila izvoljena v Ustavodajno skupščino, kjer sta glasovala proti Vidovdanski ustavi.

Narodni socialisti so zavračali revolucijo, pot v socializem pa so videli v postopnem razvoju. Zavračali so tudi sodelovanje s kompromitiranimi strankami, še posebej s socialisti in komunisti. Glasilo stranke se je imenovalo Nova pravda. Narodni socialisti so bili za avtonomizem in so zavračali centralizem. Pred uvedbo diktature, konec dvajsetih let, so se narodni socialisti povezali s Samostojno demokratsko stranko.

Tretji tabor v Sloveniji predstavljajo socialdemokrati, ki so svojo stranko pod imenom Jugoslovanska socialdemokratska stranka (JSDS) ustanovili leta 1896 kot delavsko stranko južnih Slovanov, vendar je nazadnje poleg Slovenije zajela le Istro in Dalmacijo.

Na Koroškem je bilo delavstvo prepuščeno avstrijski socialdemokraciji. Stranka je vodila oportunistično politiko, saj je v nacionalnem vprašanju ostajala na stališču kulturne avtonomije in preureditve Avstro-Ogrske. S Tivolsko resolucijo leta 1909 so socialdemokrati pristali na ohranitev Avstro-Ogrske, češ da jo je potrebno zgolj preurediti v konfederacijo. Na socialnem področju je stranka zanemarila kmeta, ki ga je štela za konzervativnega, privatnega lastnika zemlje.

Ključno vprašanje v JSDS po nastanku Kraljevine SHS je bil odnos do sodelovanja z buržoazijo. Spor med starejšimi in mlajšimi v stranki je še okrepil ministerializem - t.j. sodelovanje v vladi. Mladi so zahtevali odpoklic Kristana in Prepeluha iz Deželne vlade v Ljubljani, kar pa se ni uresničilo. Mladi so tudi iskali zveze s komunisti, starejši pa z ostalimi reformisti v socialističnih strankah po državi. Do dokončnega razkola med mladimi in starimi v stranki spomladi 1919 še ni prišlo,

zato slovenski socialdemokrati niso nastopili na ustanovnem kongresu Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov) aprila 1919 v Beogradu. Junija 1920 se je ta stranka na kongresu v Vukovarju preimenovala v Komunistično partijo Jugoslavije.

Opozicija v JSDS je našla spodbudo za prehod h komunizmom po avgustovskem vstopu Kristana v vlado v Beogradu. Dokončno se je spor v stranki razpletel z ustanovitvijo Delavske socialistične stranke za Slovenijo aprila 1920. Vendar ta ni delovala kot samostojna stranka, pač pa le kot del jugoslovanske stranke. Na Kranjskem je bil razkol med socialdemokrati in komunisti oster, na Štajerskem pa sta Obznana in Zakon o zaščiti države zaustavila razkol med komunisti in reformisti. Konec leta 1921 so se socialistične stranke v Jugoslaviji združile v Socialistično stranko Jugoslavije. Med socialisti omenimo Josipa Petejana, pri komunistih pa sta pomembnejši imeni Marcel Žorga in Milan Lemež.

V času do sprejema Vidovdanske ustave je SLS sodelovala v prvi vladi Stojana Protića, v kateri je bil Anton Korošec podpredsednik in nekaj časa tudi namestnik ministra za prehrano in obnovo dežele ter za gozdarstvo, Josip Gostinčar pa minister za socialno politiko. V drugi Protićevi vladi spomladi 1920 je bil Korošec minister za železnice, Ivan Roškar pa minister za kmetijstvo. V obeh Vesničevih vladah je Korošec ostal minister za železnice oz. za promet. Liberallec Albert Kramer je bil v prvi Protićevi vladi minister za ustavodajno skupščino in izenačenje zakonov in krajši čas tudi namestnik ministra za kmetijstvo. V prvi in drugi vladi Ljubomirja Davidovića je bil Kramer minister za trgovino in industrijo. V drugi Vesničevi vladi v drugi polovici leta 1920 je bil liberallec Vekoslav Kukovec minister za socialno politiko. Kukovec je bil nato v prvi Pašičevi vladi minister za trgovino in industrijo, za prehrano in obnovo dežele in za socialno politiko, zadnji resor je zopet vodil v drugi Pašičevi vladi. Socialdemokrat Anton Kristan je bil v prvi in drugi Davidovićevi vladi minister za gozdarstvo in rudarstvo. Od slovenskih ministrov pred sprejetjem Vidovdanske ustave nam je ostal še kmetijec Ivan Pucelj, ki je bil v drugi vladi Nikole Pašića leta 1921 minister za kmetijstvo.

40 slovenskih poslancev v Ustavodajni skupščini se je ob glasovanju o Vidovdanski ustavi večinoma izreklo proti. Za ustavo je glasovalo vseh devet poslancev Samostojne kmetijske stranke in vsi trije demokrati. Proti so glasovali štirje od sedmih socialdemokratov in oba narodna socialista. Odsotnih je bilo vseh 14 poslancev SLS, vseh 5 komunistov in 3 socialdemokrati.

Anton Korošec

Josip pl. Pogačnik

Ivan Hribar

Izidor Cankar

II. Pregled delovanja Narodne in Deželne vlade

Nastop slovenske Narodne vlade

Pospešeno približevanje konca vojne je, kot smo že omenili, tudi v Sloveniji prineslo obilo političnih akcij, ki so avgusta 1918 rezultirale v ustanovitvi Narodnega sveta, 31. oktobra pa je, že v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, nastopila Narodna vlada SHS v Ljubljani. Vlada je bila vrhovni upravni in zakonodajni organ na slovenskem ozemlju. Pokrivala je vse resorje, razen poverjenišva za zunanje zadeve, ki ga je prepustila Narodnemu vijeću v Zagrebu. O načinu nastanka Narodne vlade se med pisci pojavljajo razlike, vsi pa so si enotni v datumu. Jurij Perovšek piše, da je Narodno vlado sestavil Narodni svet, in da so to zahtevali slovenski vojaki (Perovšek, 1984, str. 68), oziroma naj bi bila - kot navaja Janko Brejc - plod dogovora Slovenske ljudske stranke in Narodne napredne stranke (Brejc, 1928, str. 161).

Janko Brejc je o delu Narodne in Deželne vlade objavil pregled dogajanja od konca oktobra 1918 do sprejetja Vidovdanske ustave junija 1921. Iz tega prispevka je potrebno poudariti misel, da so se nekateri v Zagrebu trudili za ustanovitev Narodne vlade v Ljubljani, vendar so jih v Ljubljani prehiteli in vlado ustanovili sami (Brejc, 1928, str. 163). Po pisanju Brejca je 31. oktobra 1918 on sam z Izidorjem Cankarjem, ki je bil takrat glavni urednik Slovenca, odšel k županu Ivanu Tavčarju na ljubljanski magistrat, da mu v imenu SLS predlaga ta-

kojšnje osnovanje Narodne vlade iz zastopnikov vseh slovenskih političnih strank (Brejc, 1928, str. 161). V ta namen je istega dne v posvetovalnici katoliškega društva v Jugoslovanski tiskarni potekala nadstrankarska konferenca Slovenske ljudske stranke in Narodne napredne stranke o ustanovitvi Narodne vlade. Sestanek je vodil župan Tavčar. O ustanovitvi Narodne vlade so nato popoldan 31. oktobra 1918 obvestili Narodno vijeće. Opozoriti moramo na podobno trditev Silva Kranjca, da je Narodna vlada nastala na pobudo Izidorja Cankarja in Janka Brejca (Kranjec, 1939, str. 60).

Tudi Metod Mikuž piše, da je Narodno vladno imenoval Narodni svet 31. oktobra 1918 ob 5. uri popoldne, "na podlagi soglasnega sklepa vodstev vseh strank" (Mikuž, 1965, str. 48).

S slovensko zgodovino se je ukvarjal tudi Momčilo Zečević, ki prav tako potrjuje, da je bila Narodna vlada ustanovljena 31. oktobra 1918 in da jo je Narodno vijeće potrdilo še isti dan (Zečević, 1977, str. 138). Tudi Dragotin Lončar piše, da je bila 31. oktobra 1918 ustanovljena Narodna vlada za Slovenijo (Lončar, 1921, str. 119). O delu Narodne vlade piroča tudi Josip Mal, ki pravi, da je Narodno vladno imenovalo predsedstvo Narodnega sveta (Mal, 1939, str. 1121).

Sedež Narodne in Deželne vlade

Janko Brejc

Gregor Žerjav

Viljem Baltič

Leonid Pitamic

Sestava Narodne vlade

Narodna vlada je štela 13 članov, to je predsednika in 12 poverjenikov. Predsednik vlade je bil Josip pl. Pogačnik iz Slovenske ljudske stranke. Ta je imela v vladi še 6 poverjenikov oziroma naslednja poverjenišтва: notranje zadeve je prevzel Janko Brejc, uk in bogočastje Karel Verstovšek, prelat Andrej Kalan je vodil Poverjenišтво za poljedelstvo, vojsko Lovro Pogačnik, javna dela Vladimir Remec in zdravstvo Anton Breclj. Liberalci so dobili Poverjenišтво za finance - Vekoslav Kukovec, za prehrano - Ivan Tavčar, za trgovino in industrijo - Karel Triller, za promet - Pavel Pestotnik in za pravosodje - Vladimir Ravnihar. Socialdemokrat Anton Kristan je vodil Poverjenišтво za socialno politiko (UL I/1, 4. 11. 1918).

Takoj lahko opazimo, da poverjenišтва niso bila razdeljena glede na predvojna razmerja moči treh slovenskih strank, saj je bilo razmerje med številom klerikalnih in liberalnih poverjenikov v škodo klerikalcev. Takšna razdelitev poverjeništev in dejstvo, da so poverjenišтво dali tudi socialdemokratom, je bila rezultat dogovora med tremi slovenskimi strankami.

Narodna vlada je delovala po kolegialnem načelu. Vsak poverjenik je sicer imel svoj resor, vendar je na sejah vlade svoje predloge lahko dajal tudi v razpravah o drugih resorjih in problemih. Vlada je sklepe sprejemala na sejah kot celotna vlada, le nekatere manj pomembne odločitve so poverjeniki sprejemali samostojno.

Ivan Hribar v svojih spominih piše, da je bil pri sestavi Narodne vlade neupravičeno prezrt. Poleg tega meni, da je bila sestava Narodne vlade, razen nekaj izjem, izrazito "avstrijarska" (Hribar, 1984, str. 281). Fran Šuklje, ki tudi ni bil član Narodne vlade, se je prav tako čutil prizadetega zaradi zapostavljanja in se je zato odpovedal aktivni politiki.

Vladimir Ravnihar je v neobjavljenih spominih dal prostor tudi svojemu delu v Narodni vladi. V zvezi s sestavo Narodne vlade omenja, da je imel Ivan Hribar svoj spisek poverjenikov, ki je bil povsem drugačen od dejanske sestave (Ravnihar, tipkopis, pola 64).

Albin Prepeluh pravi, da je Narodno vlado, ob hudih prepirih, formalno imenovalo Narodno vijeće, sestavile pa so jo slo-

venske politične stranke "pravzaprav dr. Janko Brejc in dr. Ivan Tavčar v Katoliški tiskarni". Opozarja tudi na slabo zastopanost socialistov, saj je bil v vladi le Anton Kristan, ki ga je zaradi bolezni nekaj časa nadomeščal Josip Petejan (Prepeh, 1938, str. 144).

Glavne naloge Narodne vlade

Narodna vlada je imela ob ustanovitvi pred seboj nekaj zelo pomembnih nalog. Za najnujnejšo lahko štejemo umik vojske s Suške fronte. Z različnimi ukrepi na področju prometa in zdravstva je vlada to nalogo uspešno realizirala v prvi polovici novembra 1918. Nič manj pomembne naloge so bile usmerjene v vračanje gospodarstva in življenja nasploh v normalne, mirnodobske pogoje.

Na ozemlju, ki ga je obvladovala, je Narodna vlada uvajala slovensko upravo. Z vseh pomembnih položajev je odslovila nemške uradnike (učitelje, profesorje, sodnike) in namestila slovenske. Kot uradni jezik je uvedla slovenščino. Že na eni prvih sej novembra 1918 je Narodna vlada sklenila prevzeti vodstvo in nadzor nad avtonomnimi oblastmi na celotnem teritoriju, ki ga je upravljala. Razpustila je deželni odbor vojvodine Kranjske in razrešila deželnega glavarja Šušteršiča in odbornike. Sklenila je tudi likvidirati deželne uprave bivših avstrogrških dežel.

V začetku leta 1919 je določila pristojnosti za upravne posle. Tako je pristojnosti bivših deželnih odborov prenesla na poverjenišтва, pristojnosti deželnih zborov in cesarsko-kraljeve pristojnosti pa na celotno Narodno vlado. Temelj za opravljanje vladnega dela je bila naredba o prehodni upravi, s katero je bil določen način upravljanja na različnih področjih. Potem, ko je Narodno vlado nadomestila Deželna vlada, so nekatere določbe iz naredbe o prehodni upravi prenehale veljati ali pa so bile spremenjene. To velja seveda predvsem za tista področja, ki so bila podrejena ministrstvu v Beogradu.

Kot vrhovna oblast v Sloveniji je Narodna vlada torej opravljala vse posle, razen na področju zunanjih zadev. Vendar je bilo tudi slednje bolj zunanji, formalni videz. Narodna vlada

sicer res ni imela posebnega poverjenjstva za zunanje zadeve, a je opravljala številne naloge tudi s tega področja. Imela je svoje poslanike in stike s Prago, s Poljaki, z vladno v Budimpešti in s predstavniki Antante. Velikega pomena je bil odnos med vladama v Ljubljani in na Dunaju. V ospredju je bilo vprašanje Koroške in Štajerske, pa tudi problemi pri delitvi lastnine bivše Avstro-Ogrske ter vprašanja aprovizacije in prometa.

Samostojnost politike Narodne vlade lahko razumemo kot izraz konfederalnosti Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, saj je bila Narodna vlada vrhovna oblast v Sloveniji, kljub temu da je bila podrejena Narodnemu vijeću kot najvišji oblasti v državi. To svojo veliko avtonomnost je Narodna vlada zadržala tudi po združitvi v Kraljevino SHS in v času od svojega odstopa konec decembra 1918 do nastopa Deželne vlade februarja 1919.

Odnosi z Narodnim svetom

Omenili smo že, da je bil Narodni svet ustanovljen 16. avgusta 1918, predsednik je bil Anton Korošec. Poleg dela v zvezi z združitvijo je Narodni svet štel za svojo najpomembnejšo nalogo obrambo in pospeševanje skupnih kulturnih in gospodarskih zadev.

Narodni svet je imenoval naslednje odseke: organizacijski odsek je pomagal predsedniku pri organizacijskih poslih in pripravljaj načrte za preureditev "narodne organizacije"; ustavno-pravni odsek je imel nalogo pripravljati osnove bodoče ustave in uprave; odsek za propagando je skrbel za obveščanje javnosti; odsek za "varstvo naših interesov napram obstoječi administraciji" je imel nalogo skrbeti za enakopravnost jezika v šolah, uradih in javnih službah; odsek za gospodarsko koncentracijo je imel v začetku predvsem nalogo skrbeti za prehrano, po vojni pa bi vodil prehodno gospodarstvo; pokrajinski odseki za Trst, Istro, Goriško, Koroško, Maribor in pododsek za Prekmurje bi pripravljali gradivo za ureditev mejnega vprašanja in pomagali tudi pri gospodarskih problemih. Ustanovili so tudi odsek za tujski promet, odsek za železniški, avto-

mobilski in pomorski promet in odsek za pospeševanje trgovskih in prometnih vezi ter finančni odsek, ki je urejal financiranje Narodnega sveta (Šišić, 1920, str. 156-160).

Kot nadgradnjo Narodnega sveta so predvideli Jugoslovanski narodni odbor v Zagrebu. Vlogo Narodnega sveta pri nastanku Narodne vlade sem že opisal v prejšnjem poglavju.

Seveda se je takoj po ustanovitvi Narodne vlade pokazala potreba po ureditvi sodelovanja med Narodno vlado in Narodnim svetom. Zato so 9. novembra 1918 sklicali skupno sejo Narodne vlade in Narodnega sveta. Narodni svet so na seji zastopali Ivan Hribar, Milko Brezigar, Josip Jerič, Miroslav Kejžar in predsedstveni tajnik Narodnega vijeća Albert Kramer. Na seji so sprejeli naslednje sklepe:

- Narodni svet ima pravico Narodni vladi staviti predloge;
- Narodni svet se bo preformiral, tako da bodo vanj vključeni tudi predstavniki drugih strank;
- Narodna vlada naj Narodnemu svetu poroča o sklepih in naredbah;
- odseki in pododseki Narodnega sveta imajo pravico dajati svoje predloge Narodni vladi prek njenega predsedstva. Medsebojno obveščanje Narodnega sveta in Narodne vlade se opravlja s prisotnostjo zastopnikov obeh organov na njunih sejah;
- pisarna Narodnega sveta se preseli v uradne prostore Narodne vlade in ustanovi se skupni informacijski biro. Sklenili so tudi, da bo zveza z Narodnim vijećem potekala prek zastopnika Slovencev v Narodnem vijeću, Alberta Kramerja (Zapisnik 10. seje, 9. 11. 1918).

O izvajanju dogovora lahko rečemo, da zapisniki sej Narodne vlade ne kažejo natančnih rezultatov. Na neizvajanje sklepov zgornje seje opozarja tudi Josip Jerič (Jerič, 1928, str. 155).

Pred razpadom Avstro-Ogrske je v Sloveniji nastalo okoli 130 krajevnih Narodnih svetov. Po združitvi v Kraljevino SHS je postalo njihovo delo odveč in sklenili so jih razpustiti. Tako je Narodna vlada na seji 7. januarja 1919 sklenila ustanoviti likvidacijsko komisijo za razpustitev Narodnih svetov. Izdali naj bi naredbo s seznamom tistih svetov, ki bi morali zaradi krajevnih razmer delovati še naprej. Likvidacijsko komisijo so sklenili podrediti prehodnemu gospodarskemu uradu, fi-

nančna sredstva Narodnega sveta pa predati deželni finančni blagajni.

Odnosi z Narodnim vijećem in njegovo prenehanje

Narodno vijeće je bilo ustanovljeno 6. oktobra 1918 kot politično predstavništvo jugoslovanskih dežel v Avstro-Ogrski. Cilj vijeća je bila združitev Slovencev, Hrvatov in Srbov v svobodno in neodvisno državo. Vijeće je delovalo v "plenumu in središnjem odboru". Po nastanku Države Slovencev, Hrvatov in Srbov je bilo Narodno vijeće vrhovni organ oblasti v državi, njegov predsednik je bil Anton Korošec.

Na svoji 1. seji je Narodna vlada na predlog poverjenika Ivana Tavčarja glede odnosa Narodnega vijeća do Narodne vlade izrazila upanje, da bo Narodno vijeće imelo do slovenske Narodne vlade enak odnos, kot ga ima do Narodne vlade Hrvaške in Slavonije. Vlada je hkrati sprejela poziv Narodnim svetom naj bodo tolerantni do tujih državljanov in naj ne posegajo v delokrog Narodne vlade.

Jurij Perovšek ugotavlja, da so bile zunanja politika, vojska, razglašanje zakonov in pomilostitve v rokah Narodnega vijeća, sčasoma pa je Narodna vlada tudi to prevzela v svoje roke (Perovšek, 1984, str. 114). Na drugem mestu piše, da je bila naredba o prehodni upravi sporazum, s katerim je Narodna vlada Narodnemu vijeću priznala vrhovno oblast v vprašanju združitve "in v vseh vprašanjih, ki jih zastopniki, odposlani v Narodno veće, priznavajo za skupna" (Perovšek, 1985).

Narodno vijeće Države SHS je 3. decembra 1918 sporočilo, da je glede na združitev v Kraljevino SHS njegovo delo končano, njegovi člani pa naj bi postali člani Državnega vijeća Kraljevine SHS. Do sklica konstituante naj bi delovale le dose-danje Narodne vlade, razen resorjev, ki so prešli v skupno kompetenco (Zapisnik 28. seje, 4. 12. 1918). Minister za notranje zadeve v beograjski vladi Svetozar Pribićević je s telegramom obvestil Narodno vlado o sestavi centralne vlade. Obvestil jo je tudi o skupnih kompetencah nove vlade in s tem seveda tudi o zadevah, ki so prešle iz kompetenc Narodnih vlad na vlado v Beogradu. Vlada v Beogradu je vsem "zemaljskim"

(deželnim) vladam tudi poslala ukaz o izvedbi občinskih volitev tam, kjer ni bilo zakonitih občinskih oziroma mestnih svetov (Zapisnik 39. seje, 27. 12. 1918).

Zamenjava Narodne vlade z Deželno vlado

Nov položaj po združitvi v Kraljevino SHS je terjal prenehanje funkcioniranja Narodnih vlad. Tako je 23. decembra 1918 odstopila tudi Narodna vlada v Ljubljani. Telegram o tem je poslala predsedniku vlade Stojanu Protiću. V zvezi z imenovanjem novega predsednika in podpredsednika slovenske vlade so naprosili Korošca, naj posreduje v Beogradu in poskuša pospešiti imenovanje.

Ob odstopu Narodne vlade so se začela pojavljati vprašanja o vlogi vlade, ki naj bi jo nasledila. Seveda je bilo vprašanje tudi, kako sestaviti novo vlado in koliko članov naj ima. S tem v zvezi omenimo stališče časopisa Jugoslavija, objavljeno konec decembra 1918, da bi morala biti vlada, ki bo nasledila Narodno vlado, sestavljena iz strokovnjakov in ne po strankarskem ključu. Podobno razmišljanje se je pojavljalo tudi v naslednjih številkah tega časopisa.

Vlada oziroma posamezni ministri v Beogradu so na različne načine izvajali pritiske, s katerimi so poskušali pod svoje okrilje prevzeti resorje Narodne vlade. Tako so na seji Narodne vlade 17. januarja 1919 govorili o zahtevah ministra za gozdarstvo in rudarstvo Mehmeda Spaha po prenosu vseh poslov v zvezi z rudarstvom in gozdarstvom v Beograd, poverjenik Kristan pa je bil "obveščen" naj ne ukrepa v vprašanih invalidov. Vlada v Ljubljani se je tem pritiskom dokaj uspešno upirala, z drugimi besedami, dobila je večje število poverjeništev, kot jih je predvidel Beograd.

Regent Aleksandar je 20. januarja 1919 imenoval Janka Brejca za predsednika in Gregorja Žerjava za podpredsednika Deželne vlade. Hkrati ju je pooblastil, naj predlagata poverjenike za notranje zadeve, pravosodje, uk in bogočastje ter narodno gospodarstvo. Tako bi imela slovenska Deželna vlada enako sestavo, kot jo je imela vlada v Zagrebu.

Telegram notranjega ministra Svetozarja Pribičevića je 24.

januarja 1919 sporočil regentovo imenovanje predsedstva nove vlade in potrditev štirih zgoraj navedenih poverjeništev. Vsi dotedanji poverjeniki so bili s telegramom "odvezani dolžnosti", čeprav naj bi do imenovanja novih poverjenikov stari nadaljevali s svojim delom. S tem je bil tudi Josip Pogačnik razrešen kot predsednik Narodne vlade.

Zadnjega januarja 1919 je vlada v Ljubljani dobila sporočilo Kramerja in Korošca, naj Brejc in Žerjav prideta v Beograd, ker so vse stvari okoli imenovanja vlade v Ljubljani urejene. Brejc in Žerjav pa sta potovala v Beograd šele v drugi polovici februarja. Spori med Ljubljano in Beogradom o številu poverjenikov so namreč trajali ves februar. Beograd, ki ga je predstavljal Svetozar Pribičević, zadolžen za izpeljavo zamenjave vlade, je bil pripravljen tudi popuščati. Tako je Pribičević v enem od telegramov obvestil Brejca, da bi lahko pristojna ministra v Beogradu imenovala vsak svojega poverjenika za socialno politiko in za gradnje. Vendar bi bile pristojnosti teh dveh poverjenikov prepuščene Deželni vladi, ki bi tako imela šest poverjeništev.

Prva Deželna vlada

25. februarja 1919 je Slovenec poročal, da je vlada sestavljena, končni rezultat pa je bil naslednji: na seji 28. februarja 1919 se je Deželna vlada prvič sestala v novi sestavi, na seji 7. marca pa je bil prebran ukaz ministrskega sveta iz Beograda o imenovanju Deželne vlade, ki so jo sestavljali predsednik J. Brejc (SLS), podpredsednik G. Žerjav (JDS) in poverjeniki G. Golia (SLS) za notranje zadeve, K. Verstovšek (SLS) za uk in bogočastje, V. Ravnihar (JDS) za pravosodje, A. Kristan (JSDS) za narodno gospodarstvo in A. Prepeluh (JSDS) za socialno politiko. Brejc naj bi hkrati skrbel tudi za kmetijstvo, Žerjav pa za gospodarstvo in za socializacijo posestev (upravljanje in priprava na agrarno reformo). V Ljubljani pa so ustanovili trinajst uradov, ki so bili podrejeni ministrstvu v Beogradu.

Anton Kristan

Louro Pogačnik

Bogumil Remec

Vladimir Ravnihar

Momčilo Zečević piše, da je poverjenišтво za narodno gospodarstvo sodilo pod ministrstvo za gradnje (Zečević, 1977, str. 227), Lovro Bogataj pa navaja, da je pod narodnim gospodarstvom razumeti kmetijstvo (Bogataj, 1928, str. 384). Glede na pisanje Henrika Steske v Slovincu 28. marca 1919 in mnenja upravne komisije na seji Deželne vlade 7. aprila 1919 lahko ugotovimo, da je imela Deželna vlada v Ljubljani predsednika, podpredsednika in šest poverjeništev. Poverjenike za notranje zadeve, pravosodje, uk in bogočastje ter kmetijstvo je imenovala Deželna vlada, poverjenika za narodno gospodarstvo (dejanško za javna dela) in za socialno politiko pa sta bila imenovana oziroma podrejena ministroma v Beogradu. O takšni sestavi piše tudi J. Brejc, ko omenja štiri poverjenike, ki jih je imela Deželna vlada, in dva poverjenika, ki sta bila vključena v vlado po protestu centralni vladi, toda imenoval ju je resorni minister v Beogradu (Brejc, 1928, str. 212).

Ukaz o imenovanju Deželne vlade ni omenjal poverjenika za kmetijstvo, vendar nas o obstoju tega poverjenišтва obvešča zapisnik s seje 28. februarja, ko predsednik Brejc opozarja, "da mu poleg obilo poslov predsedstva kljub najboljši volji ne bo mogoče voditi tudi poslov poverjenišтва za kmetijstvo. Poverjenišтво za kmetijstvo bi mogel obdržati le tedaj, ako bi dosedanjí poverjenik za kmetijstvo prelat Kalan prevzel načelníštvo oddelka." Žerjav je nasprotoval tej zamisli, ker bi porušila strankarsko razmerje. Kljub vsemu je bil prelat Kalan na seji 14. marca 1919 imenovan za načelnika oddelka za kmetijstvo.

Deželna vlada je bila - podobno kot Narodna vlada - rezultat dogovora strank o številu poverjenikov, zastopnikov strank. V tej vladi so tako sedeli trije klerikalci in po dva demokrata (liberalca) in socialdemokrata. Da strankarska razmerja še niso vplivala na sestavo vlade, je bilo seveda povezano tudi s Protičevu prvo vlado Kraljevine SHS, ki je bila koncentracijska, kot smo že omenili.

Do strankarskih razhajanj v Deželni vladi je prišlo že aprila in ponovno poleti 1919. Problem so predstavljali socialdemokrati, kajti njihova predstavnika v vladi, Anton Kristan in Albin Prepeluh, sta kolebala med sodelovanjem v vladi in izstopom iz nje, kar je bilo povezano z razkolom v Jugoslovanski socialdemokratski stranki.

Aprila 1919 je torej prišlo do prvih zapletov glede sestave vlade, ko je Deželna vlada dobila dopis tajništva Jugoslovanske socialdemokratske stranke, s katerim sta bila po sklepu vodstva stranke Anton Kristan in Albin Prepeluh odpoklicana iz vlade. Poverjenik Prepeluh je predsedniku Brejcu že pred tem dal pisno ostavko, češ da ni več potrebe po koalicijski vladi, kakršna je delovala v času po razpadu Avstro-Ogrske. Prepeluh je pojasnil položaj v JSDS, kjer sta se izoblikovali dve struji. Prva je želela ostati v vladi, ni pa hotela nositi odgovornosti za pretečo stavko, druga, močnejša, pa je zagovarjala odhod iz vlade, češ da vlada nima nobenih legislativnih pravic, predvsem v financah, in nobene avtonomije. Nekaj dni kasneje je Prepeluh prosil, naj se njegova vloga za odstop vzame kot nevložena.

Le nekaj tednov po tem pripetljaju je Deželna vlada zopet dobila dopis tajništva Jugoslovanske socialdemokratske stranke o razrešitvi njenih poverjenikov Albina Prepeluha in Antona Kristana. Podpredsednik Deželne vlade Gregor Žerjav je menil, da dopis tajništva ni merodajen, pač pa velja upoštevati dopis poverjenika Albina Prepeluha, ki ga je poslal 12. junija 1919. Namesto Antona Kristana je začasno prevzel Poverjeništvo za javna dela gradbeni ravnatelj Klinar, Prepeluh pa naj bi začasno še vodil Poverjeništvo za socialno politiko. V nadaljevanju je Prepeluh ostal v vladi do njenega odstopa, Kristan pa je kmalu vstopil v beograjsko vlado kot minister za gozdarstvo in rudarstvo.

Poleti 1919 je s predlogi za odstop vlade začel na sejah Deželne vlade nastopati liberalec Gregor Žerjav. Predsednik vlade Janko Brejc in Slovenska ljudska stranka sta uspešno zavlačevala z razpustom Deželne vlade vse do začetka novembra 1919. Trije poverjeniki Slovenske ljudske stranke so bodisi preglasovali dva liberalca bodisi Brejc glasovanja o odstopu sploh ni dovolil.

Junjske in julijske (predvsem pa avgustovske) zahteve liberalcev po odstopu Deželne vlade lahko povezujemo s spremembo vlade v Beogradu, kjer je Protićevo vlado zamenjala vlada demokratov in socialdemokratov. V tej novi vladi Slovenska ljudska stranka ni imela ministrov in zato je podpredsednik Žerjav sklepal, da je potrebna tudi sprememba vlade v Ljublja-

ni. Vendar je Slovenska ljudska stranka te spremembe zavračala, ker je menila, da je vlada v Ljubljani rezultat dogovora slovenskih strank.

Predsednik Deželne vlade je oktobra 1919 od podpredsednika Žerjav in poverjenikov Ravniharja in Prepeluha ponovno dobil pisni predlog za demisijo celotne vlade. Vendar predloga predsednik Brejc še vedno ni sprejemal, češ da so spremembe Deželne vlade mogoče le ob odstopu od dogovora med strankami. Žerjav, Ravnihar ter Prepeluh so protestirali zaradi nepriznavanja demisije in zagrozili s prizivom v Beograd. Brejc pa je Žerjava opozoril, da lahko v Beograd poroča le on sam in dodal, da zaradi spremembe vlade v Beogradu Slovenska ljudska stranka ne vidi političnih razlogov za demisijo celotne vlade v Ljubljani. Opozoril je tudi na posledice za Slovenijo v primeru vladanja brez Slovenske ljudske stranke.

V začetku novembra 1919, potem ko sta odstopila liberalca Žerjav in Ravnihar ter socialdemokrat Prepeluh, pa je morala odstopiti tudi vlada. S tem odstopom je prenehal veljati dogovor med strankami o sestavi vlade v Ljubljani. Vse kasnejše spremembe so bile povezane s spremembami vlade v Beogradu. Sestava kasnejših Deželnih vlad je bila zato vse manj odraz razmerij med strankami v Sloveniji in vse bolj odsev položaja v Beogradu - nazadnje je bila že pretežno uradniška.

Druga Deželna vlada

Novembra 1919 se je Deželna vlada le zamenjala. Novi predsednik je postal Gregor Žerjav, oster nasprotnik Slovenske ljudske stranke. Na zamenjavo je očitno močno vplivalo, da je prišla v Beogradu na oblast koalicija liberalcev in socialdemokratov. Vendar nove Deželne vlade ni bilo lahko sestaviti, ker se liberalci in socialdemokrati niso mogli zediniti, SLS pa pri sestavi ni sodelovala. Tako je Slovenec sredi decembra 1919 pisal o krizi pogovorov o sestavi Deželne vladne. Zanimivo je, da je to novico oprl na pisanje zagrebškega Jutarnjeg lista, češ da JSDS zase brezpogojno zahteva Poverjeništvo za notranje zadeve (Slovenec, 14. 12. 1919). Socialdemokratski Naprej je sočasno objavil, da je vest neresnična, ker pogajanja

še trajajo. V drugi polovici decembra so pogajanja med liberalci in socialdemokrati zašla v še večje težave in bila prekinjena.

Konec januarja 1920 je Slovenec objavil, da liberalci iščejo novega predsednika Deželne vlade. Vladimir Ravnihar tega mesta ni hotel prevzeti, kandidata pa sta bila tudi Albert Kramer in "bojda Kukovec" (Slovenec, 30. 1. 1920). Naslednji dan naj bi po pisanju Slovenca Žerjav odstopil, nasledil naj bi ga Kramer, podpredsednik pa bi postal Prepeluh. Ker so takrat v Beogradu potekala pogajanja o sestavi centralne vlade, Žerjavov odstop še ni bil sprejet.

Socialdemokrati so nasprotovali Žerjavu kot predsedniku vlade. V Slovenskem narodu pa je Vladimir Ravnihar demantiral novico, da je sam kandidat za predsednika Deželne vlade. Kriza Deželne vlade se je nadaljevala, nato pa je Gregor Žerjav, po sklepu načelstva stranke, konec januarja odstopil s položaja predsednika Deželne vlade (Slovenski narod, 31. 1. 1920). Slovenski narod je seznanil javnost z Žerjavovo razlago odstopa - v spomenici, poslani v Beograd, naj bi Žerjav zapisal, da so vzroki za odstop razlike v valutnem vprašanju med finančnim ministrom Vojislavom Veljkovićem in Slovenci ter v vprašanju carinjenja in problemu prehranjevalnih akcij za uboge, ker je minister Veljković zavračal izplačila, ki jih je odobrila Deželna vlada. Slovenski narod je 24. februarja 1920 prenesel vest iz Zagrebačkih novih, da je najresnejši kandidat za predsednika Deželne vlade predstavnik SLS Izidor Cankar, kar pa je ta takoj demantiral.

Tretja Deželna vlada

Februarja 1920 je torej prišlo do nove zamenjave v Deželni vladi v Ljubljani zaradi sprememb v Beogradu, kjer je 19. februarja Stojan Protić sestavil svojo drugo vlado, v katero so bili spet vključeni tudi slovenski klerikalci. Deželno vlado je v tem času vodil Janko Brejc, poverjeniki pa so bili Bogumil Remec za notranje zadeve, Karel Verstovšek za uk in bogočastje, Dušan Sernec za javna dela, Andrej Gosar za socialno politiko, Jakob Jan za kmetijstvo in Josip Fon za pravosodje.

Avgustovske spremembe v Deželni vladi so bile spet poveza-

ne s spremembami v vladi v Beogradu, kjer je takrat Milenko Vesnić sestavil svojo drugo vlado. Te spremembe je Brejc predstavil v začetku septembra 1920. Poverjeništvo za socialno skrb je prevzel Vladimir Ravnihar, poverjeništvo za pravosodje pa Gregor Žerjav. Poverjeništvo za notranje zadeve je prevzel strankarsko nevezan Leonid Pitamic.

Vlada ni imela poslovnika in poverjenik za pravosodje, Žerjav, je menil, da je potrebno izdelati poslovnik kot dogovor med člani vlade, in ne kot uredbo. Žerjav je predstavil tudi pripombe oziroma izrazil protest zoper nekaj sklepov, ki jih je sprejela Deželna vlada o zamenjavi šolskih uradnikov. Brejc je menil, da Žerjavov protest ni umesten, ker je imenovanja šolskih nadzornikov izvedel poverjenik za uk in bogočastje, Žerjav pa je vztrajal, da je to stvar ministra za prosveto.

Protest Žerjava je bila ena izmed potez, s katerimi je napadal in rušil avtonomistično politiko Slovenske ljudske stranke v Deželni vladi. Bil pa je tudi odraz odnosov med klerikalci in liberalci, med katerimi je zaradi različnih pogledov na vprašanje kompetenc Deželne vlade prihajalo do sporov. To na primer ponazarja tudi nastop Žerjava na eni od vladnih sej, ko je ob debati o sprejetju novega medicinskega osebja menil, da Deželna vlada ne sme več posegati v kompetence vodje oddelka za zdravstvo, ki je neposredno podrejen ministru v beograjski vladi. Žerjav je ocenil, da je deželna uprava že državna, in da delo Deželne vlade ni več upravljanje, temveč likvidacija. Brejc je ugovarjal, da bo država upravljala deželno imetje šele potem, ko bo izvršena predaja tega imetja. Deželna vlada je namreč zadolžena za to predajo in je zanjo odgovorna deželi, in ne ministru v Beogradu, kar je posledica nekdanje avtonomije.

Septembra 1920 je Deželna vlada ponudila vladi v Beogradu svoj odstop zaradi težav na Koroškem (glej poglavje o Koroški). Vendar beograjska vlada odstopa ni sprejela. V začetku decembra 1920 je Deželna vlada predsednika pooblastila, da lahko po odstopu vlade v Beogradu predlaga demisijo Deželne vlade. To je bilo potrebno zaradi novega položaja, ki je nastal po volitvah v Ustavodajno skupščino.

Četrta Deželna vlada

Decembra 1920 se je Deželna vlada znova preoblikovala. Slovenec je 15. decembra 1920 poročal, da so klerikalni poverjeniki v Deželni vladi ponudili ostavko, potem ko je iz osrednje vlade v Beogradu odstopil Korošec. Socialdemokratski Naprej pa se je 16. decembra spraševal, če sploh potrebujemo poverjeništa, saj bi zadostovala že uradništva, in ali je upravni aparat vlade sploh še potreben.

Med kandidati za predsednika Deželne vlade so omenjali liberalca Vilka Baltiča, čeprav naj bi bila vlada uradniška. Predsednik vlade je nazadnje 14. decembra 1920 postal Leonid Pitamic, profesor Pravne fakultete Univerze v Ljubljani, hkrati pa tudi vodja Poverjeništa za notranje zadeve. Ravnihar je vodil poverjenišvo za pravosodje, Adolf Ribnikar pa poverjenišvo za socialno politiko. Šolski resor je vodil Franc Skaberné, vodja poverjeništa za kmetijstvo je bil Vrtačnik. Poverjenišvo za javna dela je prevzel Anton Klinar.

Peta Deželna vlada

Februarja 1921 je bila izvedena še ena sprememba sestava Deželne vlade. To je bilo v bistvu nadaljevanje sprememb ob ustanovitvi prejšnje vlade, ki so jo v glavnem sestavljali uradniki. Za predsednika je bil postavljen Vilko Baltič, ki je bil hkrati tudi poverjenik za notranje zadeve. Ob imenovanju ga je Slovenec kritiziral, ker naj bi iz Beograda prinesel prepoved ženske volilne pravice za občinske volitve. Podpredsednik je postal Štefan Dobnik.

V novo vlado so prišli tudi predstavniki Samostojne kmetijske stranke in sicer zaradi vstopa kmetijcev v vlado v Beogradu, kjer je aprila Ivan Pucelj postal minister za kmetijstvo. Vendar je treba dodati, da so slovenski demokrati zelo neradi sprejeli kmetijce v Deželno vlado.

Po sprejetju Vidovdanske ustave, torej 28. junija 1921, je bilo delo Deželne vlade končano. Upravo v Sloveniji je 2. avgusta z razglasom o ustroju prevzela pokrajinska uprava in kasneje uradi pri obeh oblasteh v Ljubljani in Mariboru. Avgusta in

septembra 1921 so sledile predaje poslov, ki so jih prevzemali različni uradi, podrejeni vladi v Beogradu. Slovenija je izgubila edini kolikor toliko avtonomen organ, kakršen je bila Deželna vlada. Avtonomno upravljanje nekaterih področij se je obnovilo šele konec dvajsetih let, s prvimi volitvami oblastnih skupščin in oblastnih odborov. Samostojno vodenje Slovenije, ki je bilo na višku z Narodno vlado in je z Deželnimi vladami pešalo, je bilo odpravljeno. Po Kraljevini SHS je zavel duh centralizma.

III. Način uradovanja in izvajanja oblasti

Razmestitev sedežev vladnih pisarn

Narodna vlada je na 1. seji, 1. novembra 1918, sklenila, da je njen uradni naslov Narodna vlada SHS v Ljubljani, člani vlade pa se imenujejo poverjeniki. Ime poverjenik je Albin Prepeluh utemeljeval s tem, da jim je narod poveril naloge (Prepeluh, 1938, str. 144).

Vlada je določila sedeže posameznih resorjev oziroma predsedstvene pisarne in opredelila njihove naloge (Zapisnik 14. seje, 13. 11. 1918).

Predsedstvo vlade je bilo na sedežu bivše Deželne vlade za Kranjsko na Bleiweisovi cesti (današnja Prešernova, kjer je danes palača predsedstva in izvršnega sveta). Opravljalo je izvršilne posle (v nujnih primerih na podlagi naknadnih poročil in odobritev), spremljalo je vse pomembnejše družbene pojave in imelo korespondenčni urad. Na istem mestu je bil tudi sedež poverjenišтва za notranje zadeve. Tudi poverjenišтво za uk in bogočastje je imelo sedež v poslopju Narodne vlade in je opravljalo vse naloge s področja šolstva. Poverjenišтво za prehrano je ravnotako imelo prostore na sedežu Narodne vlade, ukvarjalo pa se je z vsemi aprovizacijskimi problemi, oblekami, s preskrbo s premogom, javno oskrbo (aprovizacijski odsek deželne vlade, vojno žitni zavod, zaloge v vojaških skladiščih, tudi vse vojaške stvari, ki so sodile k prehrani). Na

istem sedežu je uradovalo tudi poverjeništvo za zdravstvo.

V bivšem deželnem dvorcu (poslopje današnje Univerze) so bile pisarne poverjeništva za trgovino ter za narodno obrambo. Področje dela poverjeništva za trgovino in industrijo je segalo v trgovsko zbornico, banke in industrijo, razen obrti. Poverjeništvo za narodno obrambo je vodilo vso vojaško upravo in orožništvo.

Poverjeništvo za finance je delovalo na finančnem ravnateljstvu, na Krekovem trgu (kjer je danes del Biotehniške fakultete).

Poverjeništvo za pravosodje je imelo prostore v justični palači (v današnji Tavčarjevi ulici). Njegova naloga je bila organiziranje pravosodne uprave.

Sedež poverjeništva za kmetijstvo je bil v poslopju Kmetijske družbe (današnja stavba predsedstva SAZU na Novem trgu).

Poverjeništvo za javna dela in obrt se je vselilo v urade deželnega stavbnega urada na Turjaškem trgu (današnji Novi trg). Kompetence tega poverjeništva so segale v rudarstvo, ceste, javne zgradbe, obrt in obrtno šolstvo.

Poverjeništvo za promet je delovalo v prvem nadstropju južnega kolodvora (v stavbi današnjega glavnega kolodvora). V okvir njegovega dela so sodile železnice, pošta, brzojavna in transportna sredstva.

Kot zadnje omenimo še poverjeništvo za socialno skrbstvo, ki je delovalo v Kazini. Ukvarjalo se je z vso socialno pproblematiko.

Naredba o prehodni upravi

Naredba o prehodni upravi je bila nekakšna ustava za dežele, ki so bile pod oblastjo Narodne vlade v Ljubljani. Kot je zapisano na začetku te naredbe, je bila sprejeta sporazumno z "Narodnim večem Slovencev, Hrvatov in Srbov kot najvišjim predstaviteljem narodne volje celokupnega naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov" (UL I/11-111, 21. 11. 1918). Naredba je veljala za ozemlje Kranjske, Goriške, slovenski del Istre, mesto Trst z okolico "in za Štajersko in Koroško, kolikor sta ti deželi

del države SHS".

Naredba je v 17 razdelkih opredelila sistem prehodne uprave. Prvi razdelek je določal, da je do sklica konstituante najvišji "činitelj" v Državi SHS Narodno vijeće. Prehodno upravo je v zgoraj naštetih deželah izvajala Narodna vlada. Zoper sklepe in naredbe Narodne vlade ni bila možna pritožba izven Države SHS. Vse posle bivših cesarsko kraljevih (c.kr.) deželnih vlad v Ljubljani in Celovcu in c.kr. namestništev v Trstu in Gradcu so združili pri Narodni vladi in njenih oddelkih.

Drugi razdelek je vse posle, ki jih ni bilo mogoče uvrstiti v posamezne resorje, prenesel v okvir poverjenišтва za notranje zadeve. Vse avtonomne oblasti so bile pod nadzorom Narodne vlade. Občinska in okrajna uprava je ostala enaka, vendar podrejena Narodni vladi. Zadeve deželnih odborov so prešle na Narodno vlado in na njene oddelke. Za likvidacijo uprav deželnih odborov naj bi ustanovili likvidacijske komisije.

Na področju šolstva je naredba o prehodni upravi za najvišjo instanco določila poverjenišтво za uk in bogočastje. Za vse ozemlje, ki ga je upravljala Narodna vlada, bi ustanovili višji šolski svet, ki bi nadomestil dotedanje deželne šolske svete. Naredba je tudi določila sestavo višjega šolskega sveta.

Naredba o prehodni upravi je napovedala velike spremembe na pravosodnem področju. Za področje Kranjske, Štajerske in Koroške naj bi v Ljubljani ustanovili višje deželno sodišče, Koroška deželna sodišča pa so podredili Ljubljani ali Mariboru. Višje deželno sodišče v Trstu so sklenili ohraniti. Višja deželna sodišča so bila najvišja sodna instanca in na njihove sodbe ni bila možna pritožba. Pri višjem deželnem sodišču v Ljubljani naj bi sestavili poseben senat, ki bi opravljal upravno - sodne posle. Sklenili so tudi razširiti okoliš odvetniške zbornice v Ljubljani na vse ozemlje Narodne vlade, podobno pa so razširili tudi okoliš obrtnega nadzorništva ter trgovske in obrtniške zbornice.

Obsežen del naredbe je govoril o finančni upravi. Sklenili so razširiti območje finančnega ravnateljstva v Ljubljani na vse ozemlje Narodne vlade, ohranili pa so tržaško finančno ravnateljstvo. Ozemlje finančne prokurature so prav tako razširili na vse ozemlje Narodne vlade. Vsi finančni prihodki so se po 1. novembru 1918 zaračunavali v korist Države Slovencev, Hrva-

tov in Srbov.

Za upravljanje poštnega prometa naj bi ustanovili poštno in brzojavno ravnateljstvo za vse ozemlje Narodne vlade. Podobno bi za državne železnice ustanovili železniško ravnateljstvo, za privatne železnice pa obratno vodstvo v Ljubljani. Vsi ti organi bi bili podrejeni poverjeništvu za promet.

Rudarsko upravo Koroške in Štajerske so sklenili podrediti rudarskima uradoma v Ljubljani in Celju, ta dva pa novoustanovljenemu rudarskemu glavarstvu v Ljubljani. Dotedanje "merozkusno nadzorništvo v Trstu" bi preselili v Ljubljano in naj bi nadzorovalo vse območje Narodne vlade, podrejeno pa bi bilo poverjeništvu za javna dela in obrt.

Tudi posle "deželnih komisij in ministrske komisije za agrarne operacije" so združili v višjo komisijo za agrarne operacije s sedežem v Ljubljani.

Naredba o prehodni upravi je tudi določila, da se dotedanje deželno orožniško poveljništvo v Ljubljani spremeni v višje orožniško poveljništvo, njegov teritorij pa je obsegal vse ozemlje Narodne vlade. V vprašanjih javne varnosti je bilo orožništvo podrejeno poverjeništvu za notranje zadeve, v vojaških, gospodarskih, upravnih vprašanjih in vprašanjih šolanja pa poverjeništvu za narodno obrambo.

Vse zakone, odredbe in uradne objave naj bi v skladu z naredbo objavljali v Uradnem listu. Do preklica ali spremembe so ostali v veljavi vsi predpisi, ki niso bili v nasprotju z naredbo o prehodni upravi.

Uradni jezik

Na predlog Janka Brejca je Narodna vlada kot uradni jezik sprejela slovenski jezik. Vloge so lahko sprejemali tudi v nemškem jeziku, reševali pa le v slovenskem. V zvezi s tem Narodna vlada 2. decembra 1918 ni odobrila prošnje 20 kočevskih občin po nemški jezikovni avtonomiji in tako je bil tudi na Kočevskem uradni jezik slovenski. Po uredbi vlade je bil uradni jezik na sodiščih in državnih pravdnih slovenski in srbohrvaški. Vse javne napise in žige je bilo potrebno čimprej izdelati v uradnem jeziku.

Uradni list in korespondenčni urad

Poverjenika Janka Brejca je Narodna vlada zadolžila, da uredi vse potrebno glede izhajanja uradnega lista (UL I/1-2, 4. 11. 1918). Uradni list naj bi objavljaj naredbes Narodne vlade ter naredbes in objaves drugih organov. Sklenjeno je bilo, da naredbes postanejo veljavne po objavi v Uradnem listu.

Ustanovili so tudi lasten korespondenčni urad, v katerem je vlada sklenila nastaviti provizorično pomožno osebje, poleg tega je Narodni svet zaprosila, naj vse svoje spise in druge novice izroča korespondenčnemu uradu.

Ljubljanski korespondenčni urad se je s češkim tiskovnim uradom na Dunaju dogovoril za skupno plačevanje eksponenta ljubljanskega korespondenčnega urada Franca Kustra. Poverjenik Anton Kristan je januarja 1919 (verjetno v zvezi s tem) kritiziral korespondenčni urad, češ da morajo biti novice, ki gredo v svet, v slovensko korist ali vsaj ne smejo škoditi. Vlada o Kristanovih pomislekih ni razpravljala.

Deželna vlada je na predlog podpredsednika maja 1919 sprejela sklep o ustanovitvi dopisnega urada na Dunaju. Sredstva naj bi preskrbel tedanji poslanik Josip Pogačnik, pozneje pa bi napravili obračun z vlado v Beogradu.

Korespondenčni urad Narodne vlade v Ljubljani se je poleti 1919 preimenoval v Dopisni urad Deželne vlade za Slovenijo.

Že sredi decembra 1918 je Narodna vlada sklenila, da morajo od 1. januarja 1919 dalje Uradni list naročiti in plačevati vsi politični uradi, državna pravdnistva, poštni uradi, železniško-postajni uradi, orožniške postaje, carinski uradi, štacijska poveljstva, vojaške pisarne, občinski uradi, župnijski uradi ter šolska ravnateljstva in vodstva.

Uredništvu Uradnega lista je Deželna vlada junija 1919 ukazala, da mora pred objavo dati vse tekste v pregled poverjeništvom in oddelkom vlade. Uredništvu niso dovolili nobenih, niti jezikovnih popravkov. Za realizacijo sklepa naj bi poskrbelo poverjeništvos za pravosodje. Uradni list je moral ponovno objaviti vse naredbes, v katerih je popravljal besedilo. Uradni list naj bi iz Službenega lista, ki je izhajal v Beogradu, objavljaj imenovanja, pomembna za Slovenijo, naredbes, ki zadevajo Slovenijo pa v celoti. Deželna vlada je konec avgusta

1919 sprejela tudi sklep, s katerim je ukinila obveznost naročanja beograjskega Službenega lista, ker so bile vse za Slovenijo pomembne naredbe in zakoni objavljene v Uradnem listu.

V letu 1918/1919 je v prvem letniku izšlo 186 števil Uradnega lista, v drugem letniku l. 1920 pa je izšlo 150 števil. Leta 1921 je Uradni list Deželne vlade izhajal do 8. avgusta, ko je bil preimenovan v Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo.

Uradništvo

Uradniki so bili glede na delovno mesto razporejeni v različne razrede. Pri tem je bil I. razred najvišji in najbolj plačan. Predsednik Narodne vlade je bil npr. razporejen v III. razred, poverjeniki pa v IV. razred.

Narodna vlada je že na 1. seji odločila, da uradništvo od najnižjega do vključno IX. "činovnega" razreda imenuje vsak poverjenik v svojem delokrogu, od vključno VIII. razreda navzgor pa Narodna vlada.

V začetku februarja 1919 je Brejc sporočil, da so se vse tri vladne stranke dogovorile, da od nastopa nove vlade, t.j. Deželne vlade, vse uradnike imenuje vlada na svoji seji. Poverjenišтва v odstopu naj bi svoje predloge posredovala predsedniku.

Na seji 28. februarja 1919 je Deželna vlada sklenila, naj bo način imenovanja uradnikov naslednji: do vključno IX. razreda naj bi jih imenovala Deželna vlada, od tega razreda navzgor pa ministrstva. Kompetenčna vprašanja glede imenovanja državnih uslužbencev naj bi preučila komisija za enotno ureditev uradniškega vprašanja.

Že od samega začetka dela Deželne vlade je prihajalo do sporov in težav pri imenovanju uradnikov, saj je vlada v Beogradu večkrat imenovala uradnike brez posvetovanja z Deželno vlado. Ta pa je zahtevala, naj se Beograd o uradnikih dogovarja z njo, ne pa da se odloča sam ali dogovarja celo z nekom tretjim. Tako je januarja 1919 Narodna vlada protestirala zaradi spiska uradnikov, ki naj bi jih dodelili beograjskim cen-

tralnim ministrstvom. Spisek je bil očitno sestavljen brez predhodnega posvetovanja z Narodno vlado. Vlada je ob tem izjavila, da bodo ti uradniki imenovani le v dogovoru z njo.

Uprava avtonomnih oblasti in deželna uprava

V prvih dneh novembra 1918 je Narodna vlada prevzela vrhovno vodstvo in nadzorstvo nad vsemi organi bivših deželnih uprav. Začasno vodstvo in likvidacijo deželnih uprav je Narodna vlada poverila petčlanski komisiji, ki jo je vodil Karel Triller ob pomoči namestnika Matije Zamide in prisednikov Frana Novaka, Bogumila Remca in Josipa Gostinčarja. Vrhovni nadzor nad komisijo je imel predsednik Narodne vlade. Končni sklep o likvidaciji je bil v pristojnosti Narodne vlade, ki je tudi sklenila, naj vsi deželni uradi do likvidacije poslušujejo naprej, pobirajo naj deželne davke in davščine, in to v enaki višini kot prej.

Toda na svoji drugi seji je Narodna vlada razpravljala o spremembah deželnega uradništva in o odstavljanju starih struktur. Za okrajnega glavarja v Ljubljani je imenovala Gustava Golio. Na 4. seji je sklenila razpustiti deželni odbor vojvodine Kranjske: razrešila je deželnega glavarja Ivana Šušteršiča in odbornike Jožefa Antona grofa Barbo, Evgena Lampeta, Vladislava Pegana, Karla Trillerja, Ivana Zajca ter njihove namestnike Marija Otona barona Apfaltrerna, Ivana Lavrenčiča, Karla Dermastija, Franca Novaka in Vinka Gregorčiča.

S posebno uredbo je nato ustanovila komisijo o začasni javni upravi. V komisijo je postavila dva uradnika politične uprave, po enega uradnika finančne, šolske in pravne uprave ter deželnega odbora, vodil pa jo je Ivan Žolger.

Po sklepu vlade z 8. novembra 1918 so policijo v Ljubljani začasno podredili mestnemu magistratu, njen neposredno nadrejeni pa je bil župan.

Sredi novembra 1918 je Narodna vlada že razpravljala o načrtu upravne komisije o prehodni upravi. Na seji so oblikovali naslednje pripombe: pri določitvi ozemlja naj ne opustijo Istre, okoliš trgovske in obrtne zbornice naj obsega tudi Trst,

pri šolski upravi naj v sestavo višjega šolskega sveta vključijo še zastopnika poverjenišтва za socialno politiko in zastopnika staršev, ki naj ju začasno določi občinski svet Ljubljane.

Narodna vlada je z naredbo o pristojnostih določila, da je za upravne posle, kjer je bila v Avstro-Ogrski potrebna potrditev deželnih odborov, sedaj pristojno ustrezno poverjenišтво pri Narodni vladi. Za vse upravne zadeve, ki so jih v Avstro-Ogrski potrjevali deželni zbori ali celo sam cesar, je prevzela pristojnost celotna Narodna vlada (UL I/43-308, 28. 1. 1919).

V Mariboru je Narodna vlada ustanovila okrožno glavarstvo za spodnjo Štajersko, vlada pa je bila glavarstvu nadrejena.

Vpletanje Narodne vlade v oblikovanje občinskih svetov

Naredba o prehodni upravi je ohranila občine in občinske organe nespremenjene. Vendar pa je vlada tudi tu intervenirala predvsem v dveh primerih. Prvi primer je bilo nadomeščanje županov, ki so zaradi različnih razlogov odstopali ali bili odstavljani, z gerenti, ki pa seveda niso bili izvoljeni, temveč imenovani.

Drugi primer je bilo nadomeščanje nemških odbornikov s slovenskimi, kar so najpogosteje izvajali na osnovi medstrankarskih dogovorov.

Zaradi delavskih nemirov, strahu pred stavkami in tudi zaradi naraščanja politične moči socialdemokratov je vlada sklenila v občinske odbore vključiti tudi predstavnike delavcev. Tako je poverjenik Brejc na seji vlade 10. januarja 1919 predlagal, da sprejmejo predlog Karla Trillerja o vključitvi predstavnikov delavcev v občinske odbore. Povod za Trillerjevo pobudo je bilo dogajanje v Trzinu, kjer je delavstvo izrazilo nezadovoljstvo z občinskim odborom. Predlog so 15. januarja 1919 sprejeli.

Anton Kristan se je pritožil, ker je bil kršen sklep Narodne vlade z 12. decembra 1918 o razdelitvi sedmih mest v ljubljanskem občinskem svetu, saj JSDS ni dobila pet mest, temveč le tri. Narodna vlada je zato sklep mestnega občinskega sveta 15. januarja 1919 razveljavila. Prelat Kalan pa je na naslednji

seji, 17. januarja 1919, povedal, da se eksekutiva SLS zavzema za vladni predlog glede zasedbe izpraznjenih nemških mest v ljubljanskem občinskem svetu - t.j. JSDS 5 mest, JDS in SLS pa po 1 mesto.

Poverjenik za pravosodje je 12. marca 1919 predlagal kooptiranje Slovencev v občinsko zastopstvo v Kočevju, kjer je bila večina prebivalcev Nemcev. Število kooptiranih naj bi ugotovil poverjenik za notranje zadeve. Ob tem so na seji opozorili, da v mnogih občinah še vedno niso kooptirali zastopnikov delavcev. Albin Prepeluh je na eni naslednjih sej vlado pozval, naj vendar že uresniči sklep o vključitvi delavcev v občinske odbore, kar je predsednik vlade nato predal v izvedbo poverjeniku za notranje zadeve

Priprave občinskih volitev

Marca 1920 je Deželna vlada potrdila načrt volilnega reda za občinske volitve v Sloveniji, sredi maja pa je objavila zakon o občinskih volitvah. Zaradi državnih razlogov pa je nato julija sklenila, da teh volitev ne bodo izvedli na Koroškem, vse dokler tam ne bi bil izveden plebiscit, niti v Prekmurju, kjer še ni bila določena občinska uprava, in tudi ne na področju, ki so ga zasedli Italijani, in v vseh občinah sodnih okrajev Gornja Radgona, Maribor, Sv. Lenart v Slovenskih Goricah ter v vseh občinah sodnega okraja Marenberg (Radlje).

21. julija 1920 je vlada kot dan občinskih volitev predlagala 17. oktober 1920, okrajnim glavarstvom pa naj bi čimprej poslali volilni material. Poverjenik za notranje zadeve je na naslednji seji predsedniku vlade pojasnil, da bodo volitve v okrajna zastopstva šele po občinskih volitvah.

Bogumil Remec, poverjenik za notranje zadeve, je Deželno vlado v začetku avgusta 1920 obvestil o telegramu notranjega ministra iz Beograda, kjer ta sprašuje, kako je lahko Deželna vlada sama določila datum občinskih volitev. Notranjemu ministru so odgovorili, da je datum 17. oktober 1920 le predlog, ki se lahko sprejme ali pa ne. Na seji 20. avgusta je Remec znova poročal o pripravah na občinske volitve. Deželna vlada v Ljubljani je tokrat predlagala 17. ali 24. oktober ali 7. novem-

ber 1920, določitev dneva volitev pa je prepustila Beogradu. Žerjav je želel omejiti žensko volilno pravico, kar pa ni sodilo med člene naredbe, in Brejc ga je opozoril, da s tem ruši parlamentarni sporazum (Zapisnik 166. seje, 9. 9. 1920).

Občinske volitve v Sloveniji so se začele 26. aprila 1921 v Ljubljani, Mariboru, Celju in Ptuju, sledile pa so še drugod. Največ občinskih odbornikov je z 61% dobila Slovenska ljudska stranka, sledila je Samostojna kmetijska stranka z 21%, Jugoslovanska socialdemokratska stranka je dobila 8%, Komunistična partija Jugoslavije in Jugoslovanska demokratska stranka po 2% in Narodna socialistična stranka 1%. Odločilen preobrat je nastopil v Ljubljani, ko je bilo potrebno izvoliti župana. Kljub premoči Jugoslovanske demokratske stranke, ki je imela 18 odbornikov, Slovenska ljudska stranka pa samo 10, je prišlo do sodelovanja med Slovensko ljudsko stranko, Jugoslovansko socialdemokratsko stranko, Narodno socialistično stranko in Komunistično partijo Jugoslavije, s katerim so uspeli premagati liberalce, in za župana je bil izbran narodni socialist Anton Pesek (Mikuž, 1964, str. 205).

IV. Zunanjepolitična in ozemeljska vprašanja

Zunanja politika Narodne vlade

V Evropi je prišlo po koncu I. svetovne vojne do velikih sprememb državnih meja. Za Slovenijo je bila najpomembnejša sprememba razpad Avstro-Ogrske. Seveda je prihajalo med državami, naslednicami Avstro-Ogrske, do zapletov pri dogovorih o ozemljih (Koroška, Štajerska in Prekmurje), dodatne težave pa so povzročali Slovencem še vsiljivci s strani - Italijani, ki so skušali zlepa ali zgrda dobiti ozemlja, pridobljena z Londonsko pogodbo. Povrhu vsega pa se je Italija vpletala tudi v reševanje problemov na Koroškem, seveda ne v korist Slovenije.

Zunanjepolitična dejavnost Narodne in kasneje Deželne vlade je temeljila na prizadevanju za združitev slovenskega etničnega prostora v okviru Države SHS in kasneje Kraljevine SHS. Vsa ozemlja, za katera se je borila vlada v Ljubljani - Koroška, Štajerska, Primorska in Prekmurje - so bila sporna oziroma je bilo potrebno njihov položaj še urediti. O tem je odločala predvsem mirovna konferenca v Parizu, ki se je pričela 18. januarja 1919, medtem ko je bil vpliv vojaških bojev za ta ozemlja po končani svetovni vojni precej manjši.

Narodno vijeće naj bi sicer opravljalo naloge s področja zunanjih zadev, vendar je dobršen del teh nalog prevzela Narodna vlada. Tako je, kljub formalni nepooblaščenosti, imela Na-

rodna vlada v zunanjih zadevah v glavnem samostojnost. Deželna vlada je bila v svojem delokrogu formalno bolj omejena, vendar je tudi ta morala večino zunanjepolitičnih nalog v zvezi s problematiko meja reševati sama, četudi je to sodilo pod ministrstvo za zunanje zadeve.

Značilnost zunanjepolitičnega dela Narodne in tudi Deželne vlade je v reševanju tekočih in nujnih zadev. To je seveda samoumevno, saj je takšen način dela terjala narava problematike. Dolgoročno načrtovanje zunanje politike v vladi ni bilo možno, dokler ni bilo rešeno vprašanje meja. V zunanji politiki se je Slovenija lahko naslonila na posameznike, ki so imeli različne zveze s tujino, kasnejša zunanja politika pa ni bila več v rokah Slovenije.

Predsednik Narodne vlade Josip Pogačnik je v prvih dneh novembra 1918 poročal, da je vlada na Dunaju priznala suverenost Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Obenem je Dunaj pozval predstavnike narodnih vlad naj pošljejo delegate, ki bodo obveščali vojake o stanju v domovini. Narodna vlada v Ljubljani je tedaj sklenila stopiti v stik z Narodnim Vyborom v Pragi, zastopništvom Poljske na Dunaju in z vladami v Zagrebu, Budimpešti in na Dunaju. Naslovila jim je tudi prošnjo, naj pošljejo vagone za čimprejšnji prevoz vojakov v domovino.

Bivšega konzula Ivana Schwegla (tudi Šveglj) je Narodna vlada 6. novembra 1918 imenovala za svojega diplomatskega zastopnika na Dunaju, na naslednji seji pa mu je podelila status konzularnega zastopnika. Vojno ministrstvo na Dunaju je pozivalo Narodno vlado, naj imenuje svoje zastopnike tudi v avstrijsko likvidacijsko komisijo. Narodna vlada je nato konzulu Šveglju naročila, naj v omenjeno komisijo imenuje strokovnjaka. Ker je Narodno vijeće vztrajalo pri stališču, da zaenkrat še ne bo imenovalo svojih zastopnikov, je Narodna vlada 9. novembra preklicala imenovanje Šveglja.

Narodno vijeće je pri vladi na Dunaju imenovalo za svojega zastopnika za repatriiranje uradnikov, beguncev in vojakov Petra Defranceschija, pomagal pa naj bi mu "Odbor južnih Slavena". Kot vojaški poverjenik je bil z Defranceschijem imenovan nadporočnik Štefanović. Ker se je izkazalo, da Defranceschi ne more opravljati svojega dela, je Narodno vijeće pooblastilo Narodno vlado, naj Šveglja imenuje za zastopnika Narod-

nega vijeća na Dunaju.

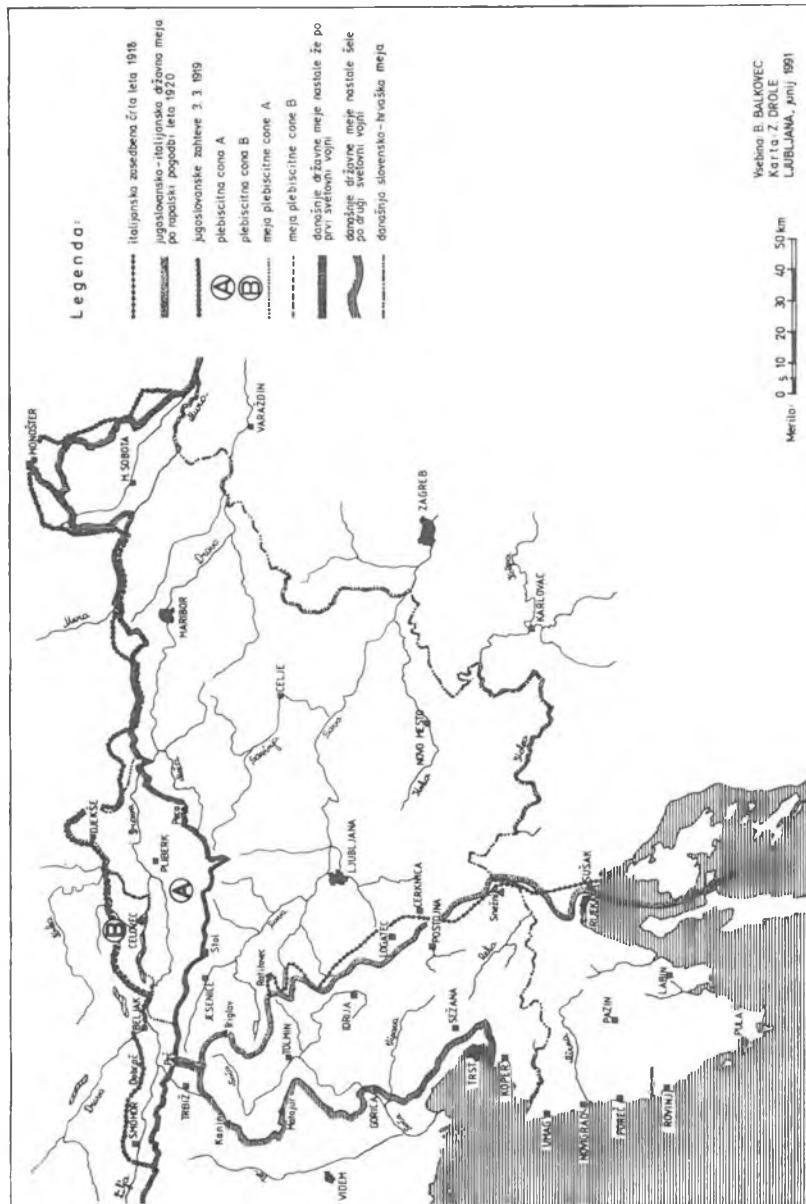
Narodna vlada je tako naročila Šveglju naj v dogovoru z "Odborom južnih Slavena" na Dunaju pooblasti nekaj zastopnikov v bivših avstroogrskih ministrstvih, ki bi se udeleževali poslaniških konferenc. O delu naj bi poročali Narodni vladi. Narodno vijeće je potrdilo to odločitev. Šveglja je Narodna vlada sredi novembra imenovala tudi za zastopnika pri konferenci o likvidaciji zunanjega in vojnega ministrstva na Dunaju. Kot strokovnjaka mu je dodelila Rudolfa pl. Andrejko, ki naj bi našel še druge sposobne uradnike, da bi pomagali v likvidacijskih pogajanjih.

Poljska vlada je za poverjenika pri Narodni vladi v Ljubljani imenovala Marcela Szaroto. Poljski zastopnik je Narodno vlado zaprosil, ali lahko prevzamejo material poljske vojske, vendar je vlada odgovorila, da bo o tem možna razprava le v zvezi z lastnino vseh držav na ozemljih bivše Avstroogrške.

Poljsko poslaništvo na Dunaju je Narodno vlado obvestilo, da bo njene vojaške interese zastopal general Adam Nowotny. Avstrija pa je za svojega pooblaščenca pri Narodni vladi imenovala nadkomisarja Josipa Faschinga (Zapisnik 15. seje, 14. 11. 1918).

Novembra 1918 in nato ponovno januarja 1919 je Narodna vlada zaprosila zunanji urad Češkoslovaške, naj njihov zastopnik v Trstu zastopa tudi slovenske interese. Češki urad na pismu ni odgovoril, zastopnik Češkoslovaške v Trstu pa je Ljubljano obvestil, da ni poblaščen zastopati Narodne vlade, vendar bo po svojih zmožnostih podpiral interese jugoslovanskih državljanov (Zapisnik 53. seje, 29. 1. 1919).

Poverjenik Narodne vlade Kukovec se je novembra 1918 udeležil pogajanj o aprovizaciji in prometu v Gradcu. Preden bi stopila pogodba o teh problemih v veljavo, bi jo morala ratificirati Narodna vlada. Gospodarski odsek Narodnega sveta je izrazil pomisleke k nekaterim točkam pogodbe. Zaradi nujnih pogovorov z Narodnim vijećem in Narodnim svetom v Celovcu je Narodna vlada poslala v Gradec telegram s prošnjo za podaljšanje roka za ratifikacijo. Če bi prošnjo zavrnil, bo Narodna vlada štela pogodbo za zavrnjeno (Zapisnik 11. seje, 10. 11. 1918).

Narodna vlada se je 21. novembra 1918 seznanila z ustanovitvijo "Zastopstva Jugoslovanov za Nemško Štajersko" v Gradcu. Zastopstvo naj bi ščitilo interese Jugoslovanov na zgornjem Štajerskem in je prosilo za konzulat v Gradcu in pomoč, ki jo je Narodna vlada obljubila.

Državni urad za zunanje zadeve na Dunaju je poslal Petru Defranceschiju pismo s pritožbami glede ravnanja Narodne vlade, ki je odstavila sodnike v spornem območju (območje okrožnega sodišča v Mariboru in okrajnega sodišča Marenberg in Št. Pavel). Državni urad je ob tem predlagal, naj bi z ustnim dogovorom določili provizorično mejo (za lažje postavljanje uradnikov). Narodna vlada je odgovorila, da za to zadevo ni kompetentna, in da je akt že odstopila zunanjemu ministrstvu v Beogradu (Zapisnik 46. seje, 15. 1. 1919).

Po združitvi v Kraljevino SHS je vlada v Beogradu med drugim sklenila prevzeti v svoje roke tudi pristojnosti nad zunanjo politiko. Vlada v Ljubljani je kljub temu mnoge naloge pri reševanju mejnih vprašanj opravljala sama, ker Beograd ali ni dovolj razumel problemov ali pa jih je podcenjeval. Sicer pa bo to vidno iz nadaljevanja.

Koroška

V Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev je bila Narodna vlada, in kasneje Deželna vlada, večinoma samostojna pri reševanju problemov na Koroškem in Štajerskem. Te samostojnosti ne moremo pripisati neodvisnosti njene zunanje politike od vlade v Beogradu, ampak je bila za to stanje kriva beograjska vlada, ki ni obvladovala celotne države in vseh njenih problemov. Tako sta se Narodna in Deželna vlada z Avstrijci samostojno pogajali o vprašanjih, povezanih z razmejitvijo na Štajerskem in Koroškem. Poleg tega je Deželna vlada pošiljala svoje emisarje na različna meddržavna srečanja, tudi na mirovno konferenco v Pariz.

Koroško vprašanje je predstavljalo Narodni in Deželni vladi v Ljubljani trd oreh. Dogajanje do plebiscita lahko razdelimo v štiri faze. Prva faza so boji na Koroškem od novembra 1918 do sredine januarja 1919, ko je bilo sklenjeno premirje. Premirju

je sledilo obdobje relativnega mirovanja fronte, do bojov od konca aprila do začetka junija 1919 in do sklepa o plebiscitu, ki je iz istega obdobja in ga lahko označimo za tretjo fazo. Četrto obdobje je čas po odločitvi mirovne konference za plebiscit do njegove izvedbe oktobra 1920. Slovenci smo skušali Koroško vojaško zasesti, za kar pa smo bili konec l. 1918 prešibki, uspešna ofenziva maja in junija 1919 pa je bila že prepozna, saj je mirovna konferenca že odločila, da bo usodo Koroške določil plebiscit.

Poverjenik Brejc je že na prvi seji Narodne vlade predlagal imenovanje komisarja za Koroško in na to mesto je vlada imenovala Franca Smodeja. Sklenila je tudi, da bo takoj, ko bo mogoče, zasedla Koroško. V Mežiško dolino se je odločila poslati 10 vagonov živil, ki bi jih plačali in razdelili pod nadzorom komisarja Smodeja. Glede Brejčevega predloga o stikih z deželno vlado v Gradcu, ki naj ne bi ovirala delovanja na slovenskem ozemlju, so sklenili, da zaenkrat ne bodo ukrepali.

Od 6. novembra 1918 dalje je Franjo Malgaj s svojimi vojaki začel zasedati Mežiško dolino. Sprva so bile to samostojne operacije. Zasedba Podjune pa je sledila že z vednostjo Maistra. Malgaj je 23. novembra zasedel Pliberk, 30. novembra pa Velikovec. V istem času je Alfred Lavrič zasedel Borovlje in vzpostavljena je bila demarkacijska črta na Dravi.

Narodno vijeće je prosilo naklonjene tuje vlade za določitev severne meje na Koroškem, ki naj jo zasedejo antantne čete. Narodna vlada je 14. novembra 1918 predlagala naslednjo črto, ki naj bi jo zasedle te čete: Šmohor, Beljak, Celovec, Št. Vid, Št. Janž na Mostiču, Velikovec, Št. Andraž, Dravograd, Marenberg, Maribor, Spielfeld, Radgona, Št. Gothard.

V teh dneh je Narodna vlada sklenila poslati proteste Narodni vladi Avstrije in Izvršilnemu odboru deželnega zbora v Celovcu zaradi ravnanja s Slovenci in slovenskimi organi. Ob tem je tudi zaprosila Narodno vijeće, naj z vojsko zasede severno mejo.

Koroški deželni zbor je Narodno vlado obvestil, da bo 22. novembra 1918 poslal v Ljubljano dva zastopnika zaradi pogovorov o začasni meji. Narodna vlada je menila, da pogovori niso možni, dokler so na slovenskem ozemlju nemške čete. Telegrama s tako vsebino je poslala v Celovec in Državnemu uradu za

zunanje zadeve na Dunaj (Zapisnik 20. seje, 21. 11. 1918).

Narodna vlada se je 23. novembra 1918 seznanila z umikom čet nemške narodne straže severno od Drave. V zvezi s tem je Državni urad za zunanje zadeve na Dunaju predlagal pogovore v Sloveniji. Odgovor je naslednji dan podal poverjenik Brejc: Narodna vlada pozdravlja umik nemških čet in upa, da se bodo umaknile tudi na ozemlju severno od Drave, kar pa ne postavlja za prejudic ureditve mejnega vprašanja pri uvodu v pogajanja. Narodna vlada je za kraj pogajanj predlagala Ljubljano. Določitev datuma konference je prepustila Avstriji, vendar je prosila za pravočasno obvestilo, da bi na pogovore lahko prišli tudi slovenski predstavniki s Koroške. Takšen predlog je poslala na Dunaj in v Celovec.

Ker je avstrijska skupščina proglasila občino Bela peč za avstrijsko, je Brejc na seji vlade 26. novembra 1918 predlagal Narodni vladi izjavo, da sodijo ti kraji k državi SHS. Brejc je na isti seji poročal, da je dobil telefonsko obvestilo o znakih za italijansko zasedbo Koroške, zato naj bi stotnik Alfred Lavrič naslednji dan (27. novembra 1918) z "20 Srbi zasedel Celovec". Poleg tega je bilo potrebno preprečiti miniranje predora pri Podrošci. Zgornja izjava o 20 Srbih najverjetneje kaže na omalovažujoč odnos do Italijanov in njihove vojske oz. poveličevanje srbskih vojakov.

28. novembra je Narodna vlada obravnavala predlog koroške vlade o pogajanjih glede začasne meje. Avstrijci so za pričetek pogajanj predlagali 2. december 1918. V svoji delegaciji so napovedali ministrskega svetnika Riharda Wenediktera in sekcijskega svetnika Horraka ter po dva zastopnika Štajerske in Koroške. Ker vseh članov Narodne vlade ni bilo v Ljubljani (manjkal je tudi Brejc, ki je dlje časa živel na Koroškem, in je dobro poznal tamkajšnje razmere), je Narodna vlada prosila za odlog pogajanj.

Medtem so na Štajerskem Maistrove enote 26. novembra 1918 zasedle Špilje, kar je Gradec zelo vznemirilo (Ude, 1961, str. 120). Po pooblastilu vojaške komande iz Gradca in gospodarskega komisarja dr. Eislerja je prišel v Maribor antantni polkovnik Passy. Maister je njegov obisk izkoristil in z njim sklenil pogodbo o zasedbi določenega ozemlja. Pogodbe niso priznali niti v Gradcu, Celovcu in Dunaju, niti v Ljubljani.

Narodna vlada se je 30. novembra 1918 seznanila s poročilom generala Maistra o dogovoru s polkovnikom Passyjem o zasedbi ozemlja, ki ga omejuje linija Št. Pavel, Grebin, Waageberg, Slovenski Št. Mihael, Krnski grad, Trg (Feldkirchen), Beljak, Šmohor in na jugu do državne meje. Dogovor naj bi stopil v veljavo še istega dne. Polkovnik Ulmansky je predlagal, da bi sprva Celovec samo obkolili, ker bi zasedeno mesto zelo težko prehranjevali. Komisar Smodej naj bi v Mariboru in morda še v Zagrebu skušal zagotoviti zadostne količine hrane, in če bi mu to uspelo, bi general Maister dobil ukaz, da zasede tudi Celovec. Generala Maistra so hkrati opozorili, naj ne sklepa političnih pogodb, ker je le vojak, in naj se v prihodnje o vsem posvetuje z Narodno vlado.

Zaradi pritožb Avstrijcev in pomanjkanja hrane je Narodna vlada 2. decembra 1918 sklenila, da Celovca zaenkrat ne bodo zasedli. Andrejka piše, da bi bilo mogoče zasesti Celovec konec novembra in v prvih dneh decembra 1918. Takrat Avstrijci še niso imeli organiziranih enot. V tem času pa so tekle priprave na pogajanja in možnost bolj energičnega ukrepanja je propadla (Andrejka, 1928, str. 280). Generala Maistra je Narodna vlada ponovno obvestila, naj ne ukrepa na lastno pest.

Že zadnjega novembra je Narodna vlada imenovala svojega okrajnega glavarja v Velikovcu, nadporočnik Malgaj pa je naslednjega dne iz Velikovca poročal, da so Avstrijci poslali k njemu parlamentarce s pozivom, naj zapusti Velikovec. Malgaj ni pristal, Avstrijci so napadli in imeli pri tem več kot 10 mrtvih in nekaj ranjenih, Slovenci pa niso imeli izgub. Predsednik vlade Josip Pogačnik je poslal deželnemu odboru v Celovcu in Državnemu uradu za zunanje zadeve na Dunaj brzojavki, v katerih je protestiral zaradi avstrijskega napada na Velikovec (Zapisnik 27. seje, 2. 12. 1918). Deželni odbor Koroške in Državni urad za zunanje zadeve Avstrije pa sta odgovorila s sporočili o bojih v Velikovcu, češ da je do bojev prišlo spontano med pogovori komandantov, in da so Avstrijci prišli le zavarovat interese nemškega prebivalstva.

4. decembra 1918 se je Narodna vlada seznanila tudi z željo Državnega urada za zunanje zadeve z Dunaja, da bi na bližnjih pogajanjih obravnavali tudi problem volitev v avstrijsko Ustavodajno skupščino na slovenskem ozemlju, česar pa

Narodna vlada ni sprejemala. Toda šele 22. januarja 1919 je Narodna vlada dobila novo sporočilo z Dunaja, da volitev v avstrijsko Ustavodajno skupščino na ozemljih, ki so pod upravo Narodne vlade, ne bodo izvedli.

Koroški deželni odbor je izrazil pripravljenost sprejeti aprovizacijo tudi za slovenski del Koroške, vendar pod pogojem, da mu dovolijo rekvizicije v slovenskem delu, in da Narodna vlada pozove župane, duhovnike in vojaške zastopnike, naj ljudi nagovorijo k oddaji živil. Če pa kmetje ne bodo dali živil, ne bo aprovizacije iz Celovca. Narodna vlada je ta predlog Koroškega deželnega odbora na seji 4. decembra 1918 zavrnila.

Zastopnik Slovencev s Koroške Pirnat je na seji vlade 6. decembra 1918 sporočil želje komisarja Smodeja, da bi slovenski vojaki zasedli Celovec in Beljak. Ocenil je, da tam Slovenci niso varni, ker vlada vojaški svet, in ne celovski deželni odbor in magistrat. Avstrijci imajo v Celovcu 750 častnikov, 5.000 do 6.000 vojakov in med njimi so tudi Slovenci in Poljaki, ki se ne morejo vrniti domov. Podpolkovnik Skubec je namesto podpolkovnika Ulmanskega poročal, da ima na Koroškem stotnik Alfred Lavrič 250 mož, v Velikovcu in drugod na Koroškem pa jih je še 600, kar zadošča le za vzdrževanje reda in miru, ne pa za zavzetje Celovca in Beljaka. Lavrič bi potreboval 17. pešpolk, ki pa ni bil discipliniran, medtem ko ni bilo znano v kakšnem stanju je 97. pešpolk, ki je prihajal iz Ukrajine. Po moči s Štajerske niso mogli pričakovati, saj je general Maister zahteval za Maribor 400 Srbov s Koroške, ker so se stavka-jočim nemškimi železničarjem pridružili še slovenski. Narodna vlada je razpravljala tudi o pripravah na pogajanja z avstrijsko delegacijo. Posvetovanje naj bi sklical poverjenik Karel Triller, prisostvovati pa mu je želel tudi zastopnik Češkoslovaške, stotnik Husa.

Pogajanja med vladami iz Ljubljane, Celovca in Dunaja so potekala med 9. in 12. decembrom 1918 v Ljubljani. Rezultat je bila le pogodba o dobavah premoga Avstriji, ki bi v zameno omogočila neoviran tranzit med Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov in Češkoslovaško. Slovenska delegacija je zahtevala vse slovensko ozemlje, Avstrijci pa so ponujali le sodne okraje Pliberk, Dobrla vas in Železna Kapla ter pogojno tudi Borovlje. Skupen sklep je bil, naj o tem prepustijo odločitev mirovni

konferenci v Parizu.

Zvečer 14. decembra 1918 so srbske čete zasedle Grabštajn na Koroškem. Kljub opozorilom srbskega poročnika Milosavljevića, da gre v bistvu za zasedbo antantnih čet v skladu z dogovori o premirju, so jih Avstrijci napadli. Srbi so imeli 45 mrtvih in 309 ranjenih, avstrijske izgube pa so bile minimalne. Narodna vlada je na seji 16. decembra sklenila protestirati pri Državnem uradu za zunanje zadeve na Dunaju in deželni vladi v Celovcu. Poleg tega je poslala v Zagreb polkovnika Ulmanskega, ki naj bi izposloval zasedbo Celovca s srbskimi četami. S Koroške so v istem času prihajala sporočila o preganjanju Slovencev. Deželna vlada v Celovcu je na protest Narodne vlade glede dogodkov v Grabštajnu odgovorila, da so za vse krivi jugoslovanski vojaki (Zapisnik 36. seje, 18. 12. 1918).

26. in 27. decembra so Avstrijci izvedli napad na Laboško dolino, kjer sta preprečila poraz Maister in Malgaj. V nevarnosti je bil tudi Dravograd. Koroška deželna vlada je poslala Narodni vladi telegram, v katerem je protestirala zaradi dogajanj na Koroškem. Narodna vlada je s tem v zvezi 27. decembra sklenila poslati spomenico z navedbami represivnih ukrepov proti Slovincem deželni vladi v Celovcu, Državnemu uradu za zunanje zadeve na Dunaju, polkovniku Pribičeviću, vladi v Beograd in časopisom.

Na protestnem shodu v dvorani Union v Ljubljani 1. januarja 1919 je prišlo do pobude za ustanovitev legije prostovoljcev za Koroško. Pobudo je dal komisar Smodej, ki je istočasno kritiziral ljubljansko in beograjsko vlado ter generalštab zaradi brezbržnosti glede Koroške. Predsednik vlade je nato dal predlog za ustanovitev legije na glasovanje poverjenikom po okrožnici in vsi dospeli odgovori so bili pritrdilni, poverjenika Kristan in Ravnihar pa nista bila dosegljiva. Anton Kristan se je kasneje na seji vlade 3. januarja 1919 izrekel proti pobudi, češ da je za to pristojna vlada v Beogradu. Mnenju Kristana se je pridružil tudi Triller. Trillerjev predlog, naj izrečejo oceno, kdo je kriv za stanje na Koroškem, ni bil izpeljan, saj bi s tem napadli tudi vlado v Beogradu. Vlada tudi ni sprejela predloga Kristana, naj se na prihodnji seji zaradi kritike vlade zagovarjata Smodej in Müller. Na sejo naj bi povabili le podpolkovnika Ulmanskega, da bi poročal o stanju vojaštva na Koroškem.

Karel Verstovšek je menil, da je za novoletne napade časopisov na delo vlade kriva vlada sama le v toliko, ker je dovolila hujskanje proti vladi, češ da ni naredila dovolj za Koroško. Verstovšek je omenil časopisa Jugoslavija in Domovina, ki sta konec leta 1918 kritizirala Narodno vlado, da je na Koroškem premalo energična, in da vodja njenih enot Alfred Lavrič ne zna slovensko. Po mnenju Domovine je imela Narodna vlada dve napaki: staroavstrijski duh in pomanjkanje odločnega in brezobzirnega jugoslovanstva. Avtor omenjene ocene se je podpisal kot Jugoslovan.

V zvezi s tem je bil sprejet Tavčarjev predlog, naj se v časopisih objavi komunike s seje, kjer bi poudarili, da se je Narodna vlada zavzeto in resno ukvarjala z vprašanjem Koroške, posamezni poverjeniki pa so v debati ocenili, da je vlada storila glede Koroške vse, kar je mogla.

Predsednik Pogačnik je na isti seji tudi poročal, da je general Krsta Smiljanić dobil iz Beograda brzojavko, naj Narodna vlada na Koroškem in Štajerskem določi črto, do katere naj bi prišle jugoslovanske čete. O tej črti naj bi se naslednji dan (4. januarja) dogovorili predsednik Pogačnik, poverjeniki Triller, Brejc in Pogačnik ter polkovnik Ulmansky.

Seje Narodne vlade 7. januarja 1919 se je udeležila tudi deputacija koroških Slovencev. Ti so se takoj distancirali od objave v časopisu Jugoslavija, ki je to deputacijo označil kot manifestacijo zoper vlado. Poročali so o položaju na Koroškem in ugotavljali, da so koroški Nemci izkoristili slabosti Narodne vlade. Predsednik Pogačnik je ocenil, da je za neizvajanje vojaških akcij kriva vlada v Beogradu. Govoril je tudi o slabem položaju vojske in o slabi preskrbi. Glede aprovizacije je poverjenik Tavčar s številkami dokazoval, da je Koroška dobila od aprovizacije v Ljubljani več kakor cela Kranjska brez Ljubljane. Na koncu se je Potočnik Narodni vladi zahvalil za pojasnila in prosil, naj pošlje na Koroško Srbe. "Pred temi imajo Korošci največ rešpekta", je dejal. Na predlog Brejca je Narodna vlada po seji poslala v Beograd brzojavko s prošnjo, naj za določitev demarkacijske črte na Koroškem posreduje pri generalu Esperayu.

8. januarja 1919 je deželna vlada iz Celovca poslala Narodni vladi telegram s protestom zaradi aretacije nemških Korošcev

(pri tem je šlo za 4 v Velikovcu, in ne za 21, ki jih je general Maister že izpustil) s strani jugoslovanskih čet. Narodna vlada je telegram poslala v Beograd, in zaprosila, naj oni odgovorijo, da bodo zaprte izpustili, ko bodo Avstrijci izpraznili ozemlje Koroške.

Slovenske enote so 8. januarja držale vhod v tunel pri Podrošci, vendar so se že v naslednji noči umaknile. Že 5. januarja 1919 so namreč Avstrijci napadli Podklošter in Beljak ter dva dni za tem zasedli tudi Borovlje. S Koroške so poslali v Ljubljano stotnika generalštaba, da bi od vlade dobil navodila za pogajanja. Narodna vlada je na seji 9. januarja 1919 zavzela stališče, da to zadeva vojno ministrstvo v Beogradu. Če bo vojno ministrstvo pristalo, naj bi vprašali deželno vlado v Celovcu, ali je za čas pogajanj pripravljena ukiniti vojno stanje. Namen tega manevra je bil pridobiti čas za okrepitev lastnih vojaških sil. Na isti seji se je vlada seznanila tudi z rezultati bojov na Koroškem - v prvi legiji je bila več kot polovica mož nesposobnih za boj in ranjenci naj bi prišli na zdravljenje v Ljubljano.

Narodna vlada je naslednji dan ponovno razpravljala o predlogu koroške deželne vlade glede pogajanj o premirju. Vladi v Celovec je poslala telegram, kjer pravi, da je pripravljena pristopiti k razgovoru o prekinitvi bojov takoj po prekinitvi sovražnosti. Glede talcev je Narodna vlada ugotovila, da so vsi, razen Josipa Nageleja ml., že izpušчени. Omenjeni pa je bil zaradi vohunstva v preiskovalnem zaporu v Mariboru. Noto o zadnjih dogodkih na Koroškem naj bi prenesli na Dunaj in jo izročili Ottu Bauerju ter češkemu zastopniku Vladimirju Tusarju, ki bi jo nato predal Antanti. Sicer pa je zbirala gradivo o avstrijskem ravnanju s slovenskim prebivalstvom pisarna propagandnega odseka za okupirano ozemlje.

Deželna vlada iz Celovca je v odgovoru Narodni vladi predlagala za začetek pogajanj 14. januar 1919. Na pogajanjih naj bi govorili tudi o gospodarskih, političnih in prometnih vprašanjih. Celovška vlada je tudi napisala, da je dunajska vlada vojne operacije na Koroškem razumela kot posledico nezadovoljstva zaradi ravnanja Jugoslovancev, in da naj bi bila meja rezultat mirovne konference in plebiscita.

Narodna vlada je tako na seji 13. januarja 1919 sklenila po-

slati na pogajanja v Gradec majorja Andrejko, Müllerja, Franca Grafenauerja, Bogomila Senekoviča in dva zastopnika po-verjeništa za promet (po enega za državno in za južno železnico). Na isti seji so nato na predlog polkovnika Ulmanskega in s soglasjem generala Krste Smiljanića spremenili odločitev in sklenili poslati v Gradec le Rudolfa Andrejko, ki naj bi prinesel avstrijske zahteve v Ljubljano. Tako bi pridobili 10 do 14 dni, kar bi veliko pomenilo za izboljšanje položaja vojske. Premirje naj bi nastopilo 14. januarja 1919 ob 8. uri zjutraj, s 24 urnim odpovednim rokom. Andrejka naj bi zahteval in dosegel vsaj status quo, če že ne 5 kilometrski nevtralni pas, in umik Avstrijcev prek Drave in Krke. Narodna vlada je soglašala z vojaškimi krogi, ki so ocenjevali, da so Avstrijci želeli premirje le zaradi pridobitve časa za okrepitev vojske.

Narodna vlada je 15. januarja 1919 protestirala pri Državnemu uradu za zunanje zadeve na Dunaju zaradi zbiranja prostovoljcev za Koroško na Dunaju. Na isti seji je sklenila naprositi srbsko diplomacijo naj doseže, da se konferenca za nevtralizacijo Koroške ne prične, dokler jugoslovanske čete ne zasedejo slovenskega ozemlja na Koroškem, vključno s Celovcem in Beljakom, kar je bil minimalni program Slovencev.

Komisar Smodej je Narodno vlado obvestil o pogajanjih v Gradcu. Avstrijci so zahtevali demarkacijsko črto po meji med Koroško in Italijo, nato po meji med Koroško in Kranjsko do Freibacha, ob Freibachu do izliva v Dravo, po Dravi do koroško-štajerske meje. Avstrijcem bi tako ostali velikovski, roški, beljaški in ziljski okraj. Major Andrejka je predlagal demarkacijsko črto 5 km severno od takratne bojne črte, kasneje pa je predlog spremenil in se zavzemal za demarkacijsko črto na bojni črti. Avstrijci so predlog zavrnili, saj so želeli prevzeti upravo na vsem ozemlju severno od demarkacijske črte.

Smodej je vladi na seji 17. januarja 1919 predlagal, naj sama upravlja vse slovensko ozemlje, ne glede na (ne)zasedenost. Na seji so se člani vlade tudi seznanili s sporočilom celovškega odvetnika barona Reinleina, da so pogajanja prekinjena. Deželni glavar Štajerske Kaan je predlagal, naj antantne čete zasedejo karavanski predor, jugoslovanske čete pa izpraznijo Velikovec, ki naj ga zasede avstrijsko orožništvo. Koroški regent Schumy je sporočil, da ne odstopajo od zahtev po vsem

ozemlju na levem bregu Drave. General Smiljanić je v zvezi s tem poudaril, da jugoslovanske sile ne smejo odstopiti niti za ped, in da je potrebno zavlačevati. Brejc pa je menil, da bodo Avstrijci pristali na minimalne vojaške pogoje, kar bo omogočalo nadaljevanje pogovorov o prehrani, prometu in upravi. Glede prometa naj bi zadeve prepustili svojim delegatom, glede uprave pa je treba zahtevati in obdržati upravo v zasedenem delu. Skratka, treba je bilo preprečiti razbitje pogajanj, doseči pa zavlačevanje.

19. januarja je komisar Smodej Narodni vladi sporočil ultimatum, ki ga je dan prej postavila Avstrija. Zahtevala je umik slovenske vojske v treh dneh na desni breg Drave ter zasedbo sodnega okraja in mesta Velikovec s strani ene od antantnih sil. Narodna vlada je zavrnila ultimatum Avstrijcev, ni pa nasprotovala antantni zasedbi cele Koroške. Naslednji dan je Ulmansky obvestil Brejca o težavah na pogajanjih, ki so jih Avstrijci hoteli zapustiti, kar bi pomenilo obnovevitev bojev v 24 urah. Vendar sta se antantina oficirja Miles in King ponudila, da bosta v spremstvu enega Slovence in enega Avstrijca določila demarkacijsko črto na Koroškem. Medtem je Ulmansky na sejo prinesel nove predloge, ki sta jih razdelala Miles in King. Avstrijci in Slovenci so pristali na te predloge. Žerjav naj bi na Dunaju predlagal, da dobita obe sprti strani več predstavnikov, ki bi spremljali Milesa in Kinga - vsaka tri.

22. januarja so nato podpisali graško - ljubljanski protokol. Obe strani sta se zavezali spoštovati demarkacijsko črto, ki jo bosta določila Miles in King, do takrat pa je bila ta črta linija položaja enot. Protokol je vseboval še ohranitev premirja, razorožitev civilnega prebivalstva, prepoved omejevanja svobode in jemanja talcev; obe strani naj bi izmenjali ujetnike in ranjence ter izpustili politične osumljence.

Na pogajanjih v Gradcu so Avstrijci predlagali prosto uporabo železniške proge v Labotski dolini do Celovca. Narodna vlada naj bi se o tem odločila po vrnitvi konzula Ivana Šveglja v Ljubljano. Sklep pogajanj je bil tudi, da se lahko begunci s Koroške brez ovir vrnejo domov. Poveljnik slovenskih enot v Podrošci je sporočil, da ga je avstrijski poveljnik obvestil o veljavi novih potnih predpisov na Koroškem. Vsakdo, ki želi iz tujine priti na Koroško, mora imeti dovoljenje pristojne politične

oblasti v kraju, kamor je namenjen. Narodna vlada je v zvezi s tem poslala deželni vladi v Celovcu zahtevo, naj ne ovira vračanja beguncev na domove. Protestiral naj bi tudi komisar Smodej. Toda deželna vlada v Celovcu je seznanila vlado v Ljubljani, da graški dogovor ni spremenil njenega predpisa o potnih listinah (Zapisnik 52. seje, 27. 1. 1919).

Na predlog podpredsednika Žerjava je Deželna vlada konec januarja 1919 sklenila poslati ameriški misiji obvestilo, da je tudi Ziljska dolina vključena v njene dogovore glede razmejitev, saj ne sodi direktno pod Avstrijo. Kmalu nato je Deželna vlada sklenila, da bo posredovala pri misiji, ker te problem Ziljske doline sploh ni zanimal. 31. januarja 1919 je Deželna vlada poslala v Beograd telegram s prošnjo, naj prek Pariza opozorijo ameriško misijo, da na Koroškem za demarkacijsko črto ni merodajna linija, ki jo je ustvarjal nemški teror, temveč etnična meja. Francoskemu generalu na Reko pa je vlada poslala načrt etnične meje.

Deželna vlada je že 30. januarja 1919 poslala v Gradec telegram z zahtevo, naj do 31. januarja opoldne izpustijo zaprte Slovence. Odgovora ni dobila in Žerjav je predlagal, naj Deželna vlada zagrozi Gradcu, da bo zaprla sto Nemcev in razpustila dve nemški društvi, če do naslednjega dne opoldne ne izpustijo Slovencev. 2. februarja 1919 je Deželna vlada glede ultimata dobila odgovor deželne vlade v Gradcu, češ da je v zaporu le 9 Slovencev, kar je odgovor na talce v Mariboru in cenzuro pisem. Brejc je nato opozoril, da je Avstrija prepustila vso oblast na zasedenem ozemlju Deželni vladi in se torej neupravičeno vmešava v njene pristojnosti.

Deželna vlada se je 2. februarja 1919 seznanila tudi s sporočilom majorja Montéguta, člana francoske misije v Zagrebu, da je koridor med Jugoslavijo in Češkoslovaško za Antanto realna stvar. Antanta želi tako na vsak način ločiti Nemce in Madžare. Jugoslavija naj bi obsegala vse hrvaško-slovaške vasi, skoraj do Požuna (Bratislava). Ta koridor naj bi bil torej dokaj širok, z izjemo pri Szombathelyju. Vendar je bilo to le ne-realno razmišljanje ob nepoznavanju dejanskih razmer.

V začetku leta 1919 je na Dunaj prispela ameriška študijska misija, ki jo je vodil Archibald Cary Coolidge, knjižničar univerzitetne knjižnice na univerzi Harvard. Misija naj bi opazo-

vala dogodke v srednji Evropi in o njih poročala. Misija je imela pododseke v Pragi, Budimpešti in Zagrebu. Zagrebški pododsek je vodil generalštabni podpolkovnik Miles, njegov pomočnik pa je bil poročnik LeRoy King.

Coolidge je pooblastila za misijo na Koroškem Milesu in Kingu izdal sam, mimo pooblastila ameriške vlade. Milesova komisija je po Koroški potovala od 27. januarja, ko je bila v Mariboru do 6. februarja, ko je misijo nenadoma prekinila. 7. februarja sta Miles in King predlagala Coolidgu kot najprimernejšo razmejitev na Karavankah (Kuhar, 1956).*

Lambert Ehrlich je 7. februarja 1919 vladi poročal o misiji na Koroškem. Američani so želeli začasno razmejitev postaviti na Karavankah. Ehrlich je menil, da je bilo delo misije opravljeno slabo, saj je obiskala le obcestna naselja in večje kraje. Triller je ostro protestiral zaradi nekaterih razprav, kajti menil je, da je treba sprejeti odločitev misije, ne pa se obnašati kot "verolomci". Žerjav je ocenil, da je demarkacijska črta le vojaškega pomena, general Krsta Smiljanič pa je izrazil optimizem glede možnega izida bojev z Nemci. Na koncu seje so sklenili poslati Coolidgu telegram, naj počaka z določitvijo demarkacijske črte, dokler ga ne obišče vladna delegacija, ki bi jo vodil Remec, z novimi dokumenti. Tudi Beograd so zaprosili, naj skuša doseči za Slovence ugodno demarkacijsko črto in poskuša za to zainteresirati tudi češkoslovaškega predsednika Masaryka in Vladimirja Tusarja.

Coolidge je delegacijo Deželne vlade (Remec, Smodej in Kotnik) sprejel 9. februarja 1919. Pritrdil je, da je nemški pritisk na Koroškem zelo močan, in da naj bi bila odločitev na Koroškem prejudic za odločitev na Štajerskem. Deželna vlada je potem naročila ministroma Korošču in Kramerju, naj intervenirata pri Stojanu Protiću, slovenska delegacija pa naj bi v Parizu zavlačevala s sprejetjem meje na Koroškem.

12. februarja 1919 je Deželna vlada prebrala novo spomeni-

* Kuhar je prvi objavil dokumente, ki jih je Miles predal Coolidgu. Gre za dva sklopa dokumentov. Šest dokumentov se nanaša na določitev začasnih razmejitev na Koroškem po pregledu stanja na terenu med 28. januarjem in 6. februarjem. Sledijo pa še trije dokumenti, ki so rezultat naloge, ki jo je Coolidge poveril Milesu in Kingu. Po vrnitvi s Koroške jima je naročil izdelavo predloga stalne meje med Kraljevino SHS in Avstrijo po vsej dolžini od Italije do Madžarske.

co glede razmejitve. Vlada v Beogradu je sklenila, da Velikovca ne smejo predati, vojska pa se ne sme umakniti brez pristanka Beograda. Tega dne je Coolidge tudi obvestil ameriško delegacijo na mirovni konferenci, da je najprimernejša meja med Avstrijo in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev na Karavankah, ker je Koroška zemljepisna in gospodarska celota. Omenjal je tudi proavstrijsko nagnjenost prebivalcev Koroške (Kuhar, 1956, str. 72).

Državni urad za zunanje zadeve na Dunaju je poslal Deželni vladi obvestilo glede vračanja vojaških ujetnikov, in sicer da do obnovitve prometa v skladu s premirjem v Gradcu večjega števila ujetnikov ni možno prepeljati. Deželna vlada je 12. februarja 1919 odgovorila, naj slovenske vojake vračajo prek Podrošce, častnike pa prek Gradca v Špilje. 17. februarja so se začeli vračati ujetniki s Koroške.

Zaradi položaja, ki ga je povzročila Milesova misija, je Lambert Ehrlich odpotoval v Pariz, pri tem pa naj bi ga Avstrijci ovirali. Narodna vlada je pri deželni vladi v Celovcu protestirala zaradi takega ravnanja in zagrozila z mednarodno intervencijo, če se bo oviranje nadaljevalo. S tem je seznanila tudi Državni urad za zunanje zadeve na Dunaju in Coolidgea, ki ga je zaprosila za intervencijo. Državni urad za zunanje zadeve je takoj odgovoril, da za zadrževanje Ehrliche ni bilo povoda, in da takšnih protiukrepov niso ukazali.

Kot demanti eventualnih nasprotnih trditev, je Deželna vlada 21. februarja 1919 korespondenčnemu uradu poslala dopis generala Smiljanića o kršitvah premirja. Seznanila se je tudi s poročilom, ki ga je poslal Hočevar o položaju na Koroškem. Volitve v avstrijsko Ustavodajno skupščino, 16. februarja 1919, so potekale mirno. Poročilo omenja tudi ujetnike in priporoča, naj poverjeništvu za narodno obrambo poizve, kaj se dogaja z njimi. Hočevar očitno ni bil seznanjen, da so se ujetniki že vrnili v Ljubljano.

Rudolf Maister

Krsta Smiljanić

Franjo Malgaj

Alfred Lavrič

Konec februarja 1919 se se razširile govorice o možnem avstrijskem napadu in to je menda omenil tudi celovski nadškof. Deželna vlada v Celovcu je protestirala zaradi namigov o avstrijski napadalnosti. Deželna vlada v Ljubljani je sklenila o nastalem položaju obvestiti Coolidgea, češkega poslanika Tusarja in centralno vlado v Beogradu. Priložila je seznam padlih in ranjenih jugoslovanskih vojakov na Koroškem.

Deželna vlada se je na seji 28. februarja 1919 odločila, da imenovanje Hočevarja za namestnika komisarja na Koroškem notificira v Državnem uradu za zunanje zadeve na Dunaju in v zunanjem ministrstvu v Beogradu. 5. marca je nato sklenila, da se bo glede kršenja premirja obračala le na dunajski urad, in da bo o škodi, povzročeni slovenskemu prebivalstvu, sproti pripravljala evidenco. Na isti seji so Müllererja potrdili za vodjo referata za Koroško.

19. marca je Deželna vlada obvestila deželno vlado v Celovcu, da bo v primeru, če do 21. marca opoldne ne izpustijo zaprtih Slovencev, izvedla povračilne ukrepe. Komisar za Koroško je vladi sporočil, da je deželna vlada v Celovcu izdala odlok o plačevanju župnikov - plačevali naj bi le tiste, ki bodo izkazali pripadnost Avstriji, ostali pa denarja ne bodo dobili. Priložen je bil seznam župnikov. Deželna vlada v Ljubljani je 7. aprila 1919 sklenila, da bo po podanem obračunu plačevala župnike slovenske narodnosti na Koroškem.

Deželna vlada je 26. marca 1919 sprejela poročilo komande Dravske divizije o postopkih Avstrijcev na Koroškem. Seznanili so se tudi s situacijskim poročilom za čas od 22. do 25. marca 1919. Okrajni glavar iz Slovenj Gradca je na isti seji Deželno vlado obvestil o avstrijski zasedbi Sobote (kraj Soboth, ki je danes v Avstriji).

Zaradi prepovedi razpečevanja lista Mir na Koroškem je Deželna vlada 7. aprila 1919 vložila protest pri Državnem uradu za zunanje zadeve na Dunaju: če prepovedi ne umaknejo, bo vlada uvedla reciprociteto za nemške časopise na njenem ozemlju - Deutsche Wacht, Marburger Zeitung, Gottscheer Botte (uvoz političnih časopisov iz Avstrije je že bil prepovedan).

21. maja 1919 je vlada razpravljala o delegaciji za pariško mirovno konferenco. V Pariz naj bi odpotovali Anton Korošec, Janko Brejc, ljubljanski škof Jeglič, Karel Triller, Vladimir

Ravnihar, Albin Prepeluh, Rudolf Golouh in Andrej Druškovič. Na isti seji je Deželna vlada naročila Ivanu Žolgerju, naj podpiše mirovno pogodbo v Parizu pod naslednjimi pogoji: če bo Jugoslavija dobila enake finančne ugodnosti kot Češkoslovaška; če spodnja Koroška s celovško kotlino brez plebiscita pripade Jugoslaviji; če bo plebiscit le na ozemlju, kjer bo takrat slovenska uprava; Beljak in Zilja lahko pripadeta komurkoli, le Avstriji ne; v primeru ogroženosti Maribora ni možen noben kompromis.

Aprila, maja in junija 1919 so potekale vojaške operacije na Koroškem. Operacije slovenskih enot je najverjetneje spodbudilo nezadovoljno prebivalstvo in stalne avstrijske provokacije. 28. aprila 1919 so Slovenci začeli slabo pripravljeno ofenzivo in Avstriji so 2. maja prešli v protiofenzivo na področju Velikovca ter začeli prodirati proti Obirju. Predsednik Brejc je 5. maja poročal o položaju na Koroškem. Izkazalo se je, da Deželna vlada ni imela pregleda nad vojsko, in da ameriški poročnik King izpadov Avstrijcev ni štel za kršenje premirja. Avstrijce bi torej lahko zaustavili le z močno vojsko, ki pa je niso imeli. O kritični situaciji je govorila tudi depeša generala Maistra (5. maj) o razpadu fronte: polkovnik Bleiweis je na primer imel komaj 120 mož. S fronte so prosili za pomoč 1.000 mož za Dravograd, 1.000 za Maribor, in sicer so zahtevali srbske vojake. 6. maja je Malgaj zaustavil Avstrijce in pri tem izgubil življenje.

Med 10. in 16. majem so potekala v Celovcu pogajanja, kjer so slovenski pogajalci zahtevali povrnitev na stanje pred 2. majem, nakar so bila pogajanja prekinjena. Maja so v Sloveniji izvedli mobilizacijo, ki pa je bila za dokončno vojaško rešitev vprašanja Koroške že prepozna. Kljub ofenzivi konec maja je bila usoda Koroške že zapečaten. Enote Kraljevine SHS pod vodstvom generala Krste Smiljanića so napadle 28. maja in 6. junija zasedle Celovec oziroma črto Gospodsvetsko polje, Celovec, Vrbsko jezero, Podrošca.

Tem dogodkom so sledila pogajanja v Kranju. Za pogajalce je Deželna vlada določila generala Smiljanića, Brejca, Žerjava in podpolkovnika Nedića. Začela naj bi se 2. junija, a so bila preložena. Podpredsednik Žerjav je predlagal, naj premirja ne sklenejo, ampak je treba zavzeti Celovec, nato evakuirati slo-

venske občine in postaviti pogoje za pacifikacijo slovenske Koroške. V Celovec naj bi prišli, če že ne z orožjem, vsaj kot soupravitelji. Pogajanja so se začela 4. junija in to brez inštrukcij iz Beograda. Avstrijci roka za premirje - naslednji dan ob 24.00 - niso sprejeli. Šele po zasedbi Celovca so pristali na premirje, vendar so zavlačevali s podpisom pogodbe v Ljubljani, češ da bodo podpisali le, če bi Jugoslovani zapustili Celovško kotlino, ki bi jo nato zasedle tretje sile. Po izjavi predstavnika Deželne vlade, da za tretjo silo štejejo le Antanto v celoti, so Avstrijci sicer podpisali pogodbo, niso pa je ratificirali.

Deželna vlada je 8. junija 1919 zato menila, da je zadevo najbolje prepustiti ministrstvu v Beogradu. Glede ureditve politične uprave na Koroškem so sklenili, da je najbolj racionalno nasloniti se na obstoječo upravno razdelitev. Tako bi obstajali trije okraji: Celovec (okrajno glavarstvo), Borovlje (provizorična politična ekspozitura) in Velikovec (okrajno glavarstvo). Upravo bi unificirali po vzoru uprave na Kranjskem, nobenemu okrajnemu glavarstvu pa ne bi dali moči okrožnega glavarja. Meja boroveljske ekspoziture bi bila na zahodu na demarkacijski črti, na severu na Dravi, na jugu na Karavankah in na vzhodu na črti Košuta-Obir-Svinjski potok. Boroveljska ekspozitura bi bila odvisna neposredno od Ljubljane. Ohranili bi avtonomijo občin, namesto koroških Nemcev pa bi kot gerente postavili Slovence.

Na Koroško naj bi poslali 120 orožnikov pod poveljstvom stotnika Schmida in 180 stražnikov. Okrajni sodišči v Pliberku in Železni Kaplji je vlada podredila okrožnemu sodišču v Mariboru, celovško in boroveljsko pa deželnemu sodišču v Ljubljani. 8. junija so se odločili za izgon nemških učiteljev. Na Koroškem bi po tem potrebovali okoli 300 slovenskih učiteljev, in razmišljali so, da bi lahko tja poslali tržaške in goriške učitelje. Poleg tega je Anton Kristan govoril tudi o situaciji v zvezi z javnimi deli, o inženirskih vprašanjih, montanistiki in cestah. Razpravljali so tudi o cerkvenih vprašanjih, predvsem o nastavljanju slovenskih župnikov. Problem prehrane so že začeli reševati s pošilkami iz Ljubljane. Ivana Oražna so zadalžili, naj preveri položaj zdravstva na Koroškem. Deželna vlada je tudi sklenila obvestiti delegata ministrstva za finance Karla Šavnika, naj pri ministrstvu za finance dobi 1 milion kron kre-

dita za posebne izdatke na Koroškem.

Na naslednji seji 17. junija 1919 je Gregor Žerjav ponovno poudaril, da bi se slovenske enote umaknile iz Celovca le, če bi jih zamenjale antantne sile, ne pa Italijani. Italijani so se namreč že tako vpletali v problematiko Koroške, pri tem pa so oteževali položaj slovenske strani. Ostrejši protest ali pritisk na Italijo pa s strani Kraljevine SHS ni bil možen, ker so Italijani izšli iz vojne na strani Antante. Italijani so v tistih dneh zasedali progo iz Beljaka proti Št. Vidu, jugoslovanske enote pa so morale že zapustiti Gospo Sveto.

Podpredsednik Žerjav je o stanju na Koroškem poročal tudi na naslednjih sejah. Civilno oblast v Celovcu so uvažali zelo počasi, ker je bilo veliko zadev pod vojaško kontrolo. Med drugim je govoril tudi o denarnih razmerah in opozoril, da sta bili obe valuti, avstrijska in jugoslovanska krona, najprej enaki, da pa sedaj poverjenišтво ministrstva za finance upošteva razmerje 100 avstrijskih za 95 jugoslovanskih kron. Deželna vlada je nato sklenila, da je potrebno ugotoviti količino avstrijskega denarja v obtoku, nato bi ga v coni A zamenjali, v coni B pa bi s tem še počakali.

Na naslednji seji so odločili, da Vrhovna komanda ne bo izpraznila Celovca, dokler ne bodo prišle mešane antantne čete. Razmerje med avstrijsko in jugoslovansko krono so opustili in v Velikovcu in Borovljah je bilo 1:1. Kredit 1 milion kron, za katerega so zaprosili beograjsko vlado, še ni prispel, od finančnega delegata pa je podpredsednik Žerjav izposloval 50.000 kron za propagandni fond. Obvestilo o odobritvi kredita je prišlo iz Beograda šele 29. septembra 1919 z možnostjo takojšnje uporabe.

12. maja 1919 je mirovna konferenca sklenila v Celovski kotlini izvesti plebiscit, 21. junija je razdelila plebiscitno področje v dve coni. 26. junija 1919 je jugoslovanska delegacija pristala na plebiscit. O dokončni razdelitvi Koroške na cono A in B je na seji 8. julija govoril predsednik Brejc. Meja cone A se je začela med Beljakom in Baškim jezerom, potekala nekaj časa po Dravi, nato prek Vrbskega jezera, južno od Celovca, po reki Krki je zavila na sever proti Svinja planini, se nato obrnila navzdol in šla nekaj severneje od Drave proti vzhodu nad Labotom, za njim pa se je cona končala. Cona B pa je zajemala

prostor severno od cone A, ozemlje nad Vrbskim jezerom in Celovcem, Gosposvetsko polje in se končala na reki Krki. V coni A naj bi bila uprava jugoslovanska, v coni B pa avstrijska. Pri tem so bili Avstrijci v prednosti, ker je tam v bistvu ostala njihova uprava, Jugoslovani pa so morali svojo upravo še formirati. Že zaradi tega so bile priprave na plebiscit za Jugoslovane težje, poleg tega pa so negativno vplivale tudi razmere v sami Kraljevini SHS. Do 31. julija 1919 je morala jugoslovanska vojska zapustiti cono B.

Vlada v Beogradu je nasprotovala zapustitvi Celovca oziroma naj bi ga držali tako dolgo, dokler ne bi rešili vprašanja vojnega plena. Predsednik Brejc je konec julija generalu Smiljaniću in vladi sporočil, naj v slovensko cono spuščajo le tiste, ki imajo pravico glasovati na plebiscitu. Na osnovi konvencije, ki naj bi jo podpisali 28. julija 1919 v Celovcu, bi 31. julija med 6. in 17. uro zasedli demarkacijsko črto med obema conama. S tem je Deželno vladno seznanil general Krsta Smiljanić.

Zaradi evakuacije Celovca julija 1919 se je sedež propagandnega časopisa *Klagenfurter Nachrichten* preselil v Maribor, kjer je od avgusta dalje izhajal kot *Draupost*. Glavni urednik je bil Matej Smalc. Časopisu so na seji vlade 8. avgusta 1919 odobrili 10.000 kron mesečne podpore. Tudi časopisoma *Mir* in *Korošec* so kasneje - 22. septembra - dodelili mesečno podporo, ki naj bi jo prejemala do konca plebiscita. Deželna vlada je razpravljala tudi o zaprtju demarkacijske črte. Zavzela se je za popolno zaporo meje, kot je to predlagala vojska.

Na seji 10. septembra 1919 je Deželna vlada sklenila zaprositi pristojno ministrstvo v Beogradu za odobritev prodaje znamk v propagandne namene za Koroško. Tako naj bi izdali znamko z žigom Slovenije in z datumom 29. oktober 1918.

Od razdelitve Koroške na dve coni je tako avstrijska kot slovenska oblast upravljala vsaka svojo cono in se pripravljala na plebiscit. Na sejah vlade so se občasno pojavljala situacijska poročila. Intenzivnejše razpravljanje o Koroški pa se je obnovilo poleti 1920, ko se je začel približevati plebiscit.

Oblast v coni A, ki je po mirovni pogodbi prešla v slovenske roke, se je počasi preurejala. Težave so bile tudi s poskusi vzpostavitve posebne uprave na Koroškem, kar je predlagal Beograd, Deželna vlada v Ljubljani pa je to zavrnila. Uvajanje

posebne uprave bi lahko razumeli kot potrditev, da so razmere na Koroškem drugačne od tistih v Sloveniji. Eden glavnih problemov na Koroškem je bila slaba zaščita demarkacijske črte med obema conama. Popolna zapora demarkacijske črte bi otežila preskrbo Celovca in severne Koroške s hrano, oz. njen pretok iz južne na severno Koroško. Seveda pa bi zaprta demarkacijska črta omejila nemško propagando v coni A (Zorn, 1970, str. 93).

26. junija 1919 je bil obnovljen Narodni svet za Koroško. Pri svojem delu je opozarjal vlado v Ljubljani na mnoge stvari, ki bi lahko imele negativen vpliv na izid plebiscita (Zorn, 1970, str. 94).

Plebiscitna komisija, ki je začela z delom junija 1920, je oslabila moč slovenske uprave v coni A. Cvijičev namestnik v plebiscitarni komisiji Jovanović je 6. septembra 1920 poročal vladi o delu komisije. V šestih tednih njenega delovanja je bila odprta demarkacijska črta, kar je omogočilo nemoteno avstrijsko propagando v coni A. Pojavilo se je vprašanje umika slovenskih čet iz plebiscitnega področja, vprašanje orožništva in državnega nadzora nad veleposestniki ter vprašanje slovenske uprave. Vojaške enote bi morala nadomestiti policija, rekrutirana na Koroškem, ker je tako zahtevala mirovna pogodba. Položaj v plebiscitni coni je bil za Slovence iz dneva v dan slabši (Pleterski, 1970, str. 258).

Brejc je Jovanovića obvestil, da bo na seji Deželne vlade 13. septembra 1920 sprožil vprašanje odstopa svoje vlade. Položaj Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev se je poslabšal in ni bilo več mogoče zahtevati umika Italijanov s Koroške, pa tudi Francozi so ohladili svoja naklonjena stališča. Deželna vlada je torej dejansko grozila z odstopom, če jo vlada v Beogradu in plebiscitna komisija ne bosta podprli v zahtevi, da se jugoslovanske čete ne umaknejo prej kot Italijani. Na naslednji seji je Brejc zopet poročal o položaju na Koroškem. Sprejeli so odločitev, da se jugoslovanske čete umaknejo do 18. ali 20. septembra 1920. Potem naj bi postavili orožništvo, sestavljeno iz domačinov. Razpravljali so tudi o demisiji, o čemer sem že pisal.

10. oktobra 1920 je bil izveden plebiscit v coni A. Našteli so 22.025 glasov za Avstrijo in 15.279 za Kraljevino SHS. Tako je

cona A pripadla Avstriji, brez glasovanja pa tudi cona B. Vendar pa je na področju južno od Drave večino glasov dobila Kraljevina SHS. V primeru, da bi upoštevali rezultat za vsako občino posebej, bi veliko občin južno od Drave prišlo pod Kraljevino SHS. Jugoslovanska vojska je zaradi demonstracij v Ljubljani in Mariboru ter nemirov na Koroškem začela zasedati plebiscitno področje, vendar se je skupaj s civilno oblastjo umaknila 17. oktobra.

Dele Koroške, ki so po mirovni pogodbi pripadli Kraljevini SHS brez plebiscita, je Deželna vlada na seji 20. oktobra 1920 vključila v svoj upravni in sodni sistem. Šlo je za Jezersko in dele okrajev Pliberk in Št. Pavel (St. Paul) v Mežiški dolini. 3. novembra 1920 je Deželna vlada sklenila, naj se za del Koroške, ki je pripadel Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, uradi namestijo v Guštanju (Ravne na Koroškem). Prostor za urade so že bili na voljo. Na seji 22. aprila 1921 pa je Deželna vlada notranjemu ministrstvu predlagala prestavitev sedeža okrajnega glavarstva iz Guštanja v Prevalje.

Predsednik Brejc je vladi poročal o sredstvih, porabljenih za plebiscit. Plebiscitni fondi so skupaj znašali 18 milijonov kron, propagandni fond je znašal 25 milijonov kron in fond za živila 4,77 milijona kron, toda slednji je bil še v celoti pri delegaciji finančnega ministrstva. Obstajal je še fond 1 milijon kron za propagando in dodatni manjši znesek. Brejc je v zvezi s tem že pozval Jadransko banko k dokončnemu obračunu vseh fondov za propagando na Koroškem.

V spominih Prepeluh piše tudi o Koroški - med drugim pravi, da je Narodna vlada Koroško zapravila. Prepeluh omenja Tavčarja, ki da se je kot poverjenik za prehrano bal lakote in pomanjkanja v Ljubljani in ni aproviziral Celovca in Beljaka, kar naj bi bil eden od vzrokov za poraz na Koroškem. Prepeluh je tudi nasprotoval aprilski ofenzivi na Koroško, saj naj bi se po ofenzivi Brejc skrival za neko neodvisno vojaško oblastjo, ki pa je ni bilo. Poleg tega Brejcu očita, da je bil avtokrat, in da je zase in za svojo stranko (SLS) zadržal vse zunanje politične zadeve, kar je bil eden od vzrokov za spore z liberalcem Žerjavom (Prepeluh, 1938, str. 226).

Štajerska

26. septembra 1918 je bil v Mariboru ustanovljen Narodni svet za Štajersko, njegov predsednik pa je postal Karel Verstovšek. Že pred razpadom Avstro-Ogrske so na slovenskem Štajerskem nastajale narodne straže, za katere je skrbel zlasti Franjo Žebot.

Konec oktobra 1918 je Narodni svet za Štajersko pozval glavarstva na spodnjem Štajerskem, naj onemogočijo izvoz hrane iz svojih področij. V istem času je razpadajoča Avstro-Ogrska imenovala zadnje okrajne glavarje na spodnjem Štajerskem, ki so bili na zahtevo Narodnega sveta vsi Slovenci.

Položaj in razvoj dogodkov na Štajerskem se je bistveno razlikoval od tistega na Koroškem. V Mariboru je general Rudolf Maister z energično akcijo prevzel vojaško oblast v mestu in onemogočil različne poskuse Nemcev za vzpostavitev nemške oblasti. Pri tem je imel določene težave z varnostno stražo (tj. enoto za zagotavljanje reda), ki mu je bila podrejena, vendar so jo Nemci pridobili zase. Te težave je rešil 23. novembra 1918, ko je varnostno stražo razorožil.

25. novembra 1918 so Maistrove enote zasedle Špilje. Naslednji dan je s polkovnikom Passijem podpisal pogodbo o demarkacijski črti*. Sledila je zasedba Radgone 1. decembra in Cmurka 3. decembra 1918. Zasedena je bila tudi narodnostna meja zahodno od Maribora (Dravograd, Radlje, Labot, Št. Pavel). Zasedba narodnostne meje je bila nujna, saj pogodba o premirju z Avstro-Ogrsko tu ni predvidela demarkacijske črte. V zvezi s to črto je bilo neugodno dejstvo, da je bil ta teritorij znotraj Avstro-Ogrske. Češki zunanji minister Eduard Beneš je ob tem menil, da je bil problem Slovencev v njihovi nemožnosti nastopiti kot antantna sila (Ude, 1961, str. 83). Pogoji premirja so omogočali antanti zasedbo krajev v Avstro-Ogrski, kar bi seveda Italija, ob močnejših operacijah na zahodnem Koroškem in tudi na Štajerskem, zlahka in z veseljem izvedla. Kljub vsem težavam in sočasni stavki železničarjev v Mariboru je Maister uspel realizirati tisti del pogodbe s Passijem, ki se je dotikal Štajerske.

* Pogodbo je prvi objavil leta 1961 Lojze Ude v članku Boj za Maribor in štajersko Podravje leta 1918/19.

Konec novembra 1918 je Narodna vlada dobila protest Državnega urada za zunanje zadeve z Dunaja zaradi slovenske zasedbe Radgone (Radkersburg) in Špilj (Spielfeld), ki ga je urad poslal tudi v Zagreb. Narodna vlada je Dunaju odgovorila, da to ozemlje pripada Državi SHS. Tudi deželni glavar Štajerske Kaan je pri vladi v Ljubljani protestiral zaradi Maistrovih ukrepov (ukaz o umiku nemških čet do Wildora, prepoved prevoza živil za Avstrijo po progi Špilje - Radgona - Ljutomer). Vlada je sklenila, naj poverjeništvo za narodno obrambo ukaže generalu Maistru, da zaustavi prodiranje svojih čet in preneha ovirati promet po železnici. Kaanu in Državnemu uradu za zunanje zadeve je vlada poslala telegram, da je transport za Avstrijo prost ob reciprociteti za blago, ki prihaja v Slovenijo iz Češke, Poljske in Ukrajine (Zapisnik 25. seje, 28. 11. 1918).

Dunajski Državni urad za zunanje zadeve se je pritoževal, ker je general Maister prekoračil demarkacijsko črto, ki jo je določil sam. Državni urad je tudi opozarjal na Maistrove ukrepe proti železničarjem. Glede ravnanja generala Maistra je Narodna vlada odgovorila, da je mejo prestopil le pri Strašu, in sicer zaradi informacije, da se tam zbira avstrijska vojska, in da se je kasneje od tam umaknil. V zvezi z železničarji je bilo ugotovljeno, da je Maister ob stavki namesto nemških železničarjev zaposlil slovenske. Vsebino telegrama je Narodna vlada sporočila tudi v Zagreb (Zapisnik 27. seje, 2. 12. 1918).

Deželna vlada Štajerske v Gradcu je poslala Narodni vladi protest zaradi zasedbe Lučan, Schlossberga in Glanca. Narodna vlada je na seji 27. decembra 1918 - podobno kot v prejšnjih primerih - odgovorila, da so to slovenski kraji in torej sodijo v območje Narodne vlade v Ljubljani.

2. januarja 1919 je prišlo do zamenjave na čelu mariborske mestne občine, ki je bila središče nemškega odpora. Narodna vlada je mariborsko občinsko zastopstvo razpustila že 16. decembra. Za komisarja je bil imenovan Vilko Pfeifer. Slovenjenje državnih uradov pa je potekalo še celo leto 1919.

27. januarja 1919 sta prišla v Maribor Miles in King. Ob tem je prišlo do demonstracij nemških nacionalistov in socialistov. Tem so se pridružili tudi slovenski socialisti, ki so želeli na ta način antantnim oficirjem pokazati svoje nezadovoljstvo

z režimom. Maister je množico razgnal s streljanjem v zrak. Tudi major Montégut je kasneje ocenil, da je bilo streljanje neizogibno. Maister je potem pohvalil ukrepe policijskega komisarja Ivana Senekoviča. 3. februarja 1919 je Maister v časniku Marburger Zeitung objavil odprto pismo članu misije Milesu o razmerah v Mariboru.

Po 27. januarju 1919 so Avstrijci razmišljali o napadu na Maribor, vendar so zaradi nasprotovanja socialdemokratov, ki so bili zoper vojno, pri vprašanju meje pa so bili na istih pozicijah kot meščanske stranke, priprave ustavili in napada ni bilo. Zato pa so Avstrijci 4. februarja 1919 napadli Radgono, vendar so bile slovenske enote pripravljene in s pomočjo iz Ljutomera in Sv. Martina v Medjimurju so avstrijski napad odbile.

O Maistrovih ukrepih je nekaj dni kasneje govoril podpredsednik Žerjav. Maister je namreč naložil Radgoni pol milijona kron vojne kontribucije, ker naj bi bili prebivalci mesta povezani z nemškim napadom na mesto. Maister je vzel tudi talce, mestne oblasti pa so izjavile, da so glede tega nedolžne. Vlada v Ljubljani je menila, da je najbolj pametno vrniti kontribucijo in osvoboditi talce, meščane pa s plakati opozoriti, da tolpe, ki napadajo Radgono, niso redne avstrijske čete, temveč roparji. Po skupnem ogledu Radgone s Francozi je Maister predsedniku Brejcu sporočil avstrijske predloge. Jugoslovanska vojska v čisto nemških krajih ne bi smela rekrutirati vojakov. V teh krajih naj bi tudi dovolili volitve v avstrijsko Ustavodajno skupščino. Nemcem južno od Mure pa naj bi dovolili izvoz hrane v Avstrijo, predvsem v Gradec (Zapisnik 59. seje, 10. 2. 1919).

10. februarja je bila na sestanku predstavnikov vlad iz Ljubljane in Gradca ter generala Maistra in Francozov iz antantne komisije določena demarkacijska črta, ki je Kraljevini SHS dodelila Radgono in Špilje, jugoslovanska vojska pa je morala zapustiti Cmurek in Lučane. Po mnenju člana antantne komisije so se zahteve Avstrijcev in vlade v Beogradu na Štajerskem skoraj pokrivale. Poverjenik Anton Kristan je iz Beograda sporočil, da Srbi glede Štajerske ne bodo podpirali vlade v Ljubljani, niti vojaško niti diplomatsko.

Od 10. do 13. februarja 1919 so potekala pogajanja med zastopniki štajerske Deželne vlade in Militärkommando in med

predstavniki Narodne vlade in Štajerskega obmejnega poveljstva. Podpisana je bila pogodba o vzpostavitvi miru na vsem prostoru od Madžarske do Koroške, do realizacije mirovne pogodbe. Jugoslovanske enote so obdržale Radgono in Špilje, umaknile pa so se iz Cmureka in Lučan (Ude, 1961, str. 146). S podpisom te pogodbe so bile vojaške operacije na Štajerskem končane.

Spomladi 1919 so začeli Nemci in Avstrijci na Štajerskem razmišljati o plebiscitu na tem področju. Ideja se je vlekla vse do končne odločitve in obstajala je velika nevarnost, da bo zapisana v mirovno pogodbo. Za to so se zavzemali predvsem Italijani. Ti so tudi zahtevali, da Maribor pripade Avstriji. Veliko pomoč Kraljevini SHS so nudili Francozi, ki so zavirali italijanski pritisk po plebiscitu. Ob vprašanju plebiscita so Francozi podpirali slovensko stran v zahtevi po večjem plebiscitnem območju, ki bi segalo globlje na jug, s čimer bi bila možnost uspeha na plebiscitu zelo velika. 26. avgusta 1919 so Francozi, ki so se jim pridružili tudi Angleži, ostro nasprotovali plebiscitu, ker so menili, da je meja plebiscitnega ozemlja, ki so jo predlagali Avstrijci umetna*, na predlaganem področju je bila že 9 mesecev slovenska oz. jugoslovanska uprava, ki je bila uspešna, plebiscit bi raznetil strasti in lahko bi prišlo do preliivanja krvi, sprememba meje na Štajerskem pa bi povzročila nujne spremembe meja tudi na Koroškem in v Prekmurju (Ude, 1961, str. 151).

Deželna vlada se je na seji 4. aprila 1919 izrekla proti izvedbi plebiscita na Štajerskem, čeprav je o tem tekla razprava z deljenimi mnenji. Za vsak primer pa so le začeli priprave nanj: vzpostavili naj bi nadzor nad nemškimi podjetji, občinske svete ob demarkacijski črti bi razpustili in postavili gerente, pazili bi na pisanje časopisov, izgnali naj bi odslovljene uradnike, tujce in agitatorje. To je veljalo zlasti za okraj Radgona. Davčne plačilne naloge naj bi zadržali, popravili bi tudi preskrbo s prehrano, premestili nezanesljive orožnike in po potrebi na lastno iniciativo ponovno ustanovili Narodne svete ali

* Avstrijci so predlagali plebiscit na ozemlju sodnih okrajev Arvež, Ivnik, Marenberg (Radlje), Maribor, Cmurek, Ptuj, Radgona, St. Lenart v Slovenskih Goricah, v občini Gornja Radgona, in v nekaterih občinah sodnih okrajev Lipnica, Slovenska Bistrica in Slovenj Gradec.

Narodne odbore.

Končna redakcija mirovne pogodbe z Avstrijo je bila opravljena 29. avgusta 1919. Meja je tekla po Kobanskem in po Muri, Radgono je dobila Avstrija brez plebiscita, Maribor pa Kraljevina SHS - tudi brez plebiscita.

Mirovna konferenca je Radgono prisodila Avstriji in jugoslovanska stran je morala mesto zapustiti. Vendar pa je bilo to zelo neprijetno, saj sta bila mosta prek Mure v Radgoni edini prehod v Prekmurje. 14. julija 1920 je Brejc poročal o problemu izpraznitve Radgone. Z Beogradom je bil sklenjen dogovor, da Radgone ne izpraznijo, dokler Avstrijci ne zapustijo Apaške kotline, ki naj se nato administrativno dodeli ljutomerskemu okrajnemu glavarstvu. Na naslednji seji je Deželna vlada govorila o demilitarizaciji in določanju meje med Hühnerkoglom in madžarsko mejo ter o meji pri Sv. Duhu. Določanje meje na terenu je opravljala posebna razmejitvena komisija, ki je pričela z delom sredi avgusta 1920. V komisiji so bili predstavniki Velike Britanije, Francije, Japonske, Italije ter Avstrije in Kraljevine SHS. Komisija je lahko določala manjše ozemeljske popravke glede na gospodarske in upravne potrebe oz. interese (Zorn, 1980, str. 420). Radgono pa so jugoslovanske enote zapustile 26. julija 1920.*

* * *

Kljub (ne)uspehom Narodne in Deželne vlade pri reševanju Štajerske in Koroške, je Šnuderlova ocena prestroga. Šnuderl je namreč kritiziral slabo in premalo energično delo vlade, razpuščanje vojske in njen vpoklic šele po propadu politike na Koroškem (Šnuderl, 1988, str. 78).

Razpuščanje vojske in kasnejši, ne najbolj uspešni vpoklici, so bili logična posledica dolgotrajne vojne in naveličanosti vojakov, ki jih je zanimala predvsem vrnitev domov. Sicer pa tudi uspešna vojaška rešitev mejnega vprašanja ne bi bila dokončna.

Lahko pa razmišljamo tudi takole: ko so stvar prevzeli v roke diplomati, so bili ti predvsem srbski. Srbija pa je na rešitev mejnega vprašanja najverjetneje gledala z drugačnimi očmi

* Podrobneje o izročitvi Radgone glej Zorn, 1973.

kot Slovenija. Srbske meje so se z Drine premaknile okoli 400 km na zahod. S tega vidika je bila meja na Koroškem za Beograd zelo daleč in nobene velike razlike ne bi bilo, če bi bila še 25 do 30 km dlje.

Primorska

Primorska in Goriška sta bili med vojno področje, kjer so potekale pomembne vojaške operacije. Tu je tekla Soška fronta, ki je te kraje zelo prizadela. Po preboju pri Kobaridu med 23. in 27. oktobrom 1917, ko so avstroogrsko-nemške enote prebile italijanske linije in prodrle do Piave, je ozemlje Primorske in Goriške postalo zaledje, kar je ostalo do konca vojne.

11. septembra 1918 je bil ustanovljen pokrajinski odsek Narodnega sveta za Trst, 13. septembra pa pokrajinski odsek Narodnega sveta za Gorico. Tržaški Narodni svet je vodil Otokar Rybar, goriškega pa Karel Podgornik.

Odsek Narodnega sveta v Gorici je sredi oktobra 1918 izvedel nekakšen plebiscit za priključitev k bodoči Jugoslaviji. Skoraj 85000 ljudi, kar je bilo okoli 87% slovenskega prebivalstva na Goriškem, je podpisalo spomenico za samostojno Jugoslavijo (Marušič, 1980, str. 35).

1. novembra 1918 je Narodni svet v Gorici v imenu Narodne vlade prevzel oblast v slovenskem delu Goriške. Javne službe in urade je Narodni svet pozval k sodelovanju, za zagotavljanje javnega reda in miru pa je uporabil vojake jugoslovanske narodnosti. Žal pa so bili neuspešni poskusi Narodnega sveta, da bi navezal stike z Italijani. Kot piše Marušič, je bila za Narodni svet pomembna vojska, ki se je nahajala v Gorici (Marušič, 1980, str. 35). 2. novembra 1918 je Podgornik zaprisegel to vojsko in ji naložil varovanje objektov in skladišč hrane. Narodni svet je prevzel tudi goriško policijo.

Mir je na Soški fronti zavladal po podpisu premirja 3. novembra 1918 v Villa Giusti pri Padovi. Avstroogrška vojska se je morala umakniti vzhodno od črte: Peč, Predil, vrhova Mangarta in Triglava, razvodje sotesk Podbrdo, Podlanišče in Idrija, jugovzhodno od Snežnika (porečje Save ostane na Vzhodu), od Snežnika do morja (Kastav, Matulji in Volosko ostanejo na

zahodu). Šlo je torej za velik del Goriške, za ves Kras in Istro ter za dele Gorenjske in Notranjske. Poleg tega je morala Avstro-Ogrska izprazniti tudi Tirolsko južno od Brennerja in Dalmacijo z otoki. Ves ta prostor naj bi zasedle antantne čete (Kacin - Wohinz, 1972, str. 69, 70).

2. novembra 1918 so svojo oblast v Gorici vzpostavili tudi Italijani. Štiri dni kasneje pa so v Gorico že prišli prvi oddelki italijanske vojske in 8. novembra je morala vojska Narodnega sveta zapustiti mesto, saj so jo Italijani šteli za del avstroogrske vojske. Italijanske oblasti so 14. novembra razpustile Narodni svet, časopis Goriška straža pa je prenehal izhajati.

V Trstu je bil 30. oktobra 1918 imenovan Odbor za javno blaginjo, kamor so šele na pritožbe pozvali tudi Slovence. V tistih dneh je prišlo v Trstu do demonstracij in plenjenj, ki so bila predvsem posledica pomanjkanja hrane.

Negotov položaj je prisilil Odbor za javno blaginjo, da je pričel iskati stike z antanto. 1. novembra 1918 je odšla delegacija iz Trsta v Benetke po pomoč, ki naj bi jo dala antanta. Rezultat je bil prihod Italijanov v Trst 3. novembra 1918. Tržaški Italijani so bili navdušeni, medtem ko so bili Slovenci razočarani. Italijani so ozemlje okupirali, čeprav so pogoji premirja predvidevali le antantno zasedbo. Razpustili so odbor za javno blaginjo in imenovali guvernerja za okupirane kraje.

Italijani so prekoračili demarkacijsko črto na več mestih. Tako so med drugim 13. novembra 1918 prišli celo na Vrhniko. Nadaljni prodor je preprečil podpolkovnik Švabič, ki je ultimativno zahteval italijanski umik. 17. novembra so Italijani zasedli tudi Reko, čeprav ni bila v okupacijski coni.

Narodno vijeće je pooblastilo Narodno vladu, da imenuje Podgornika za zastopnika za Gorico in goriški okraj. Vlada je to storila 18. novembra 1918 in Podgorniku konec novembra 1918 naročila, naj proteste proti italijanski okupaciji slovenskega ozemlja pošilja Narodni vladi, hkrati pa naj zbira dokaze o kršitvah mednarodnega prava.

V drugi polovici novembra 1918 so Italijani uvedli vojaško upravo na zasedenih ozemljih, šele avgusta 1919 pa je bila vojaška uprava spremenjena v civilni komisariat (Kacin - Wohinz, 1972, str. 117).

Italijansko nasilno obnašanje je pri slovanskem prebival-

stvu na zasedenih ozemljih sprožilo odpor. Italijani so se namreč ves čas obnašali, kot da je zasedba dokončna, čeprav naj bi o tem razpravljali še na mirovni konferenci v Parizu.

Vlada v Ljubljani je glede primorskega vprašanja že vse od konca vojne lahko samo sprejemala pritožbe s terena in jih posredovala v Zagreb ali Beograd (Nečak, 1972). Nekajkrat pa so protiitalijanski incidenti na zasedenem in nezasedenem delu postali tudi predmet razprave na sejah vlade. Sklepamo lahko, da teh incidentov ni bilo malo, vendar se je vlada le redko ukvarjala z njimi. Značilno je tudi, da vlada tem protiitalijanskim dejanjem ni dajala večje publicitete. Tako so npr. ob zasedanju ozemlja do demarkacijske črte Italijani okrajnemu glavarju v Postojni ukazali, naj v 48 urah z vsem osebjem zapusti okrajno glavarstvo. Narodna vlada pa je nato glavarju naročila, naj vloži pri Italijanih oster pismen protest zoper takšno ravnanje.

Narodna vlada je 21. novembra 1918 razpravljala o načinu, kako obvestiti Antanto o italijanskih prodiranjih na njen teritorij in o položaju na zasedenih področjih. Člani vlade naj bi s tem seznanili predstavnika britanske misije, majorja Crosfiel-da; vladni poslanec Lončar pa naj bi obiskal tudi Tomaša G. Masaryka.

O položaju v Trstu in na Primorskem je Narodni vladi 22. novembra 1918 poročal Otokar Rybar, ki je bil predstavnik Narodne vlade na spornem območju, pristojen predvsem za Trst in okolico. V poročilu je predlagal ustanovitev komisije, ki bi preiskovala kršitve Haaške konvencije in o tem obveščala tuji tisk. Izdelali naj bi nov narodnostni zemljevid Slovenije in označili tudi mejo z Italijo. Na sejah Narodne vlade naj bi bil prisoten informator, ki bi poročal o položaju. V Trst bi moral priti češki konzul. Rybar je ocenil, da bi morale antantne čete zasesti slovensko ozemlje, ker ga bo sicer obdržala (vsaj delno) italijanska vojska. Obnoviti bi morali železniški, poštni in brzojavni promet s Trstom. Pogajanjem o miru naj bi prisostvoval zastopnik tržaških Slovencev (kot informator). Vlada je sklenila, da bo skušala te predloge realizirati.

Zanimivo je, da je na predlog Antona Korošca, Alberta Kramerja in Gregorja Žerjava januarja 1919 vlada sklenila naprositi feldmaršala Borojevića, naj s pomočjo sodelavcev v arhivih

napiše zgodovino bojev na Soški fronti, ki bo razložila, da Italijani niso zmagali nikjer, niti na Piavi. Deželna vlada je 3. februarja 1919 sklenila, naj v vsakem državnem uradu na ozemlju, ki so ga zasedli Italijani, ostane po en uradnik, kar bi bil dokaz, da Slovenci ne zapuščajo tega ozemlja.

Seveda je položaj, ki je nastal z italijansko zasedbo slovenskega ozemlja, vodil tudi v različne konflikte. Največ težav je seveda bilo na zasedenem področju, o čemer govore različne pritožbe v Ljubljano, izseljevanje Slovencev iz Primorske in Goriške. Februarja 1919 pa naj bi v Zalogu in na Vrhniki prišlo do incidentov z italijanskimi oficirji. Zadeva je prišla celo do Clemenceaua in zavezniškega sveta, vendar ni imela posledic.

Italijani so državne uradnike na zasedenem ozemlju silili k prisegi zvestobe italijanski državi. V primeru nasprotovanja je sledil odpust iz službe. Tako so npr. do avgusta 1919 okupirane kraje zapustili že skoraj vsi železničarji (Nečak, 1972, str. 159). Slovenščina je že zelo zgodaj začela izginjati iz javnega življenja.

Tako na začetku mirovne konference v Parizu so začeli reševati vprašanje Primorske, Istre in Dalmacije. Jugoslovanska delegacija je v začetku februarja 1919 zavrnila pogovore o meji z Italijo na osnovi Londonskega pakta. Kraljevina SHS je opozarjala na nujnost postavitve etnične meje in možnost arbitraže za mesto Trst in Istro (Mitrović, 1969, str. 148). Skozi vse leto 1919 in 1920 so tekla pogajanja v Parizu in pojavljali so se različni predlogi, ki pa niso prinesli rešitve.

Nazadnje je mirovna konferenca celoten problem prepustila pogajanjem med Italijo in Kraljevino SHS in 8. novembra 1920 je bila Kraljevina SHS dokončno prisiljena začeti pogajanja z Italijo v letovišču S. Margheriti pri Rapallu. 12. novembra 1920 sta obe strani podpisali pogodbo, ki je Italiji dodelila ozemlje zahodno od črte: Peč, Jalovec, Triglav, Možic, Porezen, Blegoš, med Davčo in Novaki, Hotedrščica, Planina, Javorniki, Biška gora, Snežnik, Kastav, vzhodno od Matuljev do morja. Italijani so dobili še Zadar in otoke Cres, Lošinj, Lastovo ter Palagružo. Reka je postala neodvisna mestna država, vendar pa je le nekaj let kasneje prišla v okvir italijanske države. Po dokončni ureditvi mejnega vprašanja so Italijani območje Go-

riške, Notranjske, Trsta in Istre združili v pokrajino imenovano Regione Venezia Giulia, v slovenskem jeziku pa se je udomačilo ime Julijska krajina.

Prekmurje

V Avstro-Ogrski je Prekmurje sodilo v ogrski del države in je tako doživljalo drugačen razvoj kot slovenske dežele v avstrijskem delu. Prekmurje je šlo svojo pot tudi po razpadu Avstro-Ogrske. 13. novembra 1918 je bilo podpisano premirje med Madžarsko in Antanto. Določena je bila demarkacijska črta od reke Moros do njenega izliva v Tiso, Subotica, Baja, Pécs, od Barcsa po Dravi do stare avstrijsko ogrske meje. S to črto sta Medžimurje in Prekmurje do dokončne določitve v mirovni pogodbi ostala v okviru Madžarske (Kokolj, 1981, str. 71).

Konec decembra 1918 je prišlo do akcije kapetana Jurišiča za vojaško zasedbo Prekmurja. To je bilo nadaljevanje akcij, ki so ob Božiču 1918 pripeljale do zasedbe Medžimurja. Jurišič je 28. decembra zasedel Mursko Soboto. Vendar je njegova oblast v Murski Soboti trajala le do 3. januarja 1919, ko so maloštevilne jugoslovanske čete pregnali številčnejši madžarski oddelki.

Prekmurje je bilo v okviru Madžarske tudi v času sovjetske republike. Ta je trajala od konca marca do konca julija 1919. V tem času je prišlo konec maja v Prekmurju do upora osrednji oblasti v Budimpešti, ki ga je vodil Viljem Tkalec.

Ob padcu madžarske sovjetske republike pa je o usodi Prekmurja odločala mirovna konferenca v Parizu. V začetku avgusta 1919 je mirovna konferenca pooblastila Kraljevino SHS, naj zasede ozemlje do razvodnice med Rabo in Muro. 12. in 13. avgusta je vojska Kraljevine SHS pod poveljstvom generala Krste Smiljanića zasedla Prekmurje. Že prvi dan je v Radgoni začel uradovati civilni komisar Srečko Lajnšič. 6. septembra 1919 pa je preselil svoj urad v Mursko Soboto.

Poverjenik za socialno politiko Albin Prepeluh je na seji 13. oktobra 1919 vladi poročal o svojem obisku v Prekmurju. Govoril je zlasti o gospodarskem položaju, prometni zaprtosti in

zemljiškem vprašanju. Prva naloga slovenske uprave v Prekmurju naj bi bila ureditev prehrane.

V upravi je v Prekmurju vladal precejšen kaos, saj je bila stara madžarska oblast ukinjena, nova slovenska pa še ni bila formirana. Začeli so s tem, da so v Sloveniji veljavne zakone razširili tudi v Prekmurje. Začasna uprava s civilnim komisarjem je ostala do spomladi 1921. 12. decembra 1919 je vlada v Beogradu sicer izdala odlok o ureditvi Prekmurja kot posebne upravne enote, ki bi jo vodil upravnik, podrejen vladi v Beogradu. Brejc je ob tem poudarjal, da Prekmurja ni smiselno ločevati od Slovenije, kar pa ni pomenilo, da nasprotuje avtonomnemu položaju Prekmurja zaradi pokrajinskih posebnosti (Zorn, 1973, str. 311). Kot piše Zorn, nam nadaljnji zapleti med Ljubljano in Beogradom glede Prekmurja niso znani. Zadeva je bila nazadnje rešena tako, da so 1. junija 1921 ustanovili okrajno glavarstvo Murska Sobota z ekspozituro v Dolnji Lendavi (Kokolj, 1984, str. 29).

Obstajali sta tudi dve okrajni sodišči: v Murski Soboti in Lendavi, ki ju je poverjeništvo za pravosodje prevzelo 9. in 10. septembra 1919. Uradna jezika na sodiščih sta bila slovenski in srbohrvaški, vloge pa je bilo mogoče oddajati tudi v nemškem in madžarskem jeziku. Uredili so tudi vprašanje odvetnikov, ki so jim dovolili delovati, če so bili vpisani v prejšnje madžarske zbornice in če so zaprosili za vpis v odvetniško zbornico v Ljubljani.

Prekmurje je sestavljalo 172 občin, ki so bile zelo majhne. Na tem ozemlju sta delovali dve meščanski šoli in 89 ljudskih šol (občinske, konfesionalne in državne). Za uspešno izvajanje pouka je bilo potrebnih okoli 100 novih učiteljev. Učiteljska mesta so namreč obdržali le učitelji z znanjem slovenskega jezika.

Deželna vlada je sklenila v Prekmurju čimprej opraviti predдела za izgradnjo mostu čez Muro in železniške proge. Zavzela se je za to, da vodstvo civilnega komisarijata prevzame zaupnik Deželne vlade, ki pozna razmere v Prekmurju.

Finančna uprava je morala najprej poskrbeti za žigosanje denarja. Denar v Prekmurju namreč še ni bil žigosan in židovski trgovci so veljali za nezanesljive. Hrano, tobak in ostalo blago naj bi razdelila Gospodarska zadruga za Prekmurje,

Mursko polje in Slovenske gorice s sedežem v Gornji Radgoni.

Seveda jugoslovanska zasedba Prekmurja še ni bila uradno potrjena. To se je zgodilo šele s podpisom mirovne pogodbe z Madžarsko 4. junija 1920 v Trianonu. Vse do tedaj pa so Madžari na različne načine skušali dobiti Prekmurje nazaj, med drugim tudi z vdori svojih čet v pokrajino.

V. Delo posameznih resorjev Narodne in Deželne vlade

NOTRANJE ZADEVE

Pristojnosti poverjenišтва za notranje zadeve

Poverjenišтво za notranje zadeve je bilo osrednjega pomena tako v Narodni kot v Deželni vladi. Poleg klasičnih upravnih nalog na področju notranjih zadev je opravljalo vse naloge, ki jih smiselno ni bilo mogoče vključiti v katerega od ostalih enajstih poverjeništev. Med drugim je torej skrbelo tudi za notranji red in mir. Za opravljanje te naloge je Naredba o prehodni upravi poverjeništvu dodelila orožništvo, ki pa je bilo v začetnem obdobju delno podrejeno tudi poverjeništvu za narodno obrambo. Slednjemu je bilo podrejeno predvsem v zvezi z vojaškimi, nadzornimi in poveljniškimi zadevami ter pri skrbi za vzgojo kadrov. Poverjenišтво za notranje zadeve je potemtakem zapovedovalo orožništvu v glavnem v zvezi z vprašanji javne varnostne službe.

To stanje je trajalo, dokler ni na seji Narodne vlade 30. decembra 1918 poverjenik Brejc predlagal, naj orožništvo v celoti podredi poverjeništvu za notranje zadeve. Predlog je vlada sprejela. Pri tem pa iz zapisnika seje ni razviden razlog za Brejčevo zahtevo, čeprav je možno, da je bil njegov predlog rezultat ugotovitve, da stanje v skladu z naredbo ni zadovolju-

joče, in je želel zaradi večje učinkovitosti in lažjega dela prenesti na poverjeništvo za notranje zadeve tudi tisti del pristojnosti, ki jih je nad orožništvom imelo poverjeništvo za narodno obrambo. Ta prehod orožništva pod poverjeništvo za notranje zadeve omenja tudi Janez J. Švajncer (Švajncer, 1990, str. 264).

Cenzura

Pomembna tema vladnih razprav in ukrepov novembra in decembra 1918 je bila vzpostavitev omejitev v poštnem prometu. Že 4. novembra 1918 je Uradni list objavil sklep Narodne vlade o omejitvi zasebnega telefonskega prometa na največ dve govorilni enoti, pisemske pošiljke so morali oddajati odprte in s polnim naslovom pošiljatelja. Omejili so tudi promet s pisemskimi paketi, izvzeti so bili časopisi in uradni spisi. Poverjeništvo za notranje zadeve je nadziralo pogovore z vojaškimi poveljstvi in uradi zunaj Jugoslavije, po potrebi so pogovore tudi prekinjali. Pogovori zunanjih uradov z vojaškimi uradi na ozemlju Narodne vlade niso bili dovoljeni. Narodna vlada je 13. januarja 1919 sprejela sklep o cenzuriranju pisemskih pošilk, ki gredo iz Slovenije ali prihajajo vanjo.

Aprila 1919 se je pojavil tudi poseben problem, ko je komanda Dravske divizije uvedla cenzuro za pisma, brzojavke in telefonske pogovore. Komanda naj bi pri tem uporabljala tudi policijo. Deželna vlada je ob tem protestirala pri komandi in izjavila, da ne more sprejeti te cenzure, dokler je ne podprejo višje oblasti. Hkrati je opozorila, da je policija podrejena civilni oblasti in ne vojski. Zapisnik seje ne odkriva razlogov, zakaj je bila cenzura uvedena, niti če je veljala za vso Slovenijo. Lahko pa sklepamo, da je bilo to povezano z boji na Koroškem in mejnim vprašanjem nasploh.

Mariborske stavke

Stavke, ki so konec leta 1918 izbruhnile v Mariboru, so Narodno vlado spravile v neprijeten položaj. V Mariboru so na železnici in v železničarskih delavnicah prevladovali nemški

delavci. Najpogostejše so bile njihove stavke politične - za priključitev Maribora in Štajerske k Avstriji - včasih pa so dodali še socialne zahteve. 9. decembra 1918 je vlada sklenila stavko zatreti z naslednjimi ukrepi: zaprli naj bi vse nemške hujskače in uvedli preiskavo, delavstvo pa bi poučili, da je Država Slovencev, Hrvatov in Srbov prav tako demokratična kot Avstrija. Poverjenik Karel Triller naj bi na pogajanjih o mejah med ljubljansko, celovško in dunajsko vlado v Ljubljani predstavnike Avstrije opozoril na nujnost končanja stavke. Avstrijci naj bi vplivali na nemške delavce. Zadnji sklep vlade pa je bil, da na severno mejo pošlje dva bataljona vojakov iz Ljubljane.

Stavke v Zasavju

Trboveljski rudarji so začeli 16. decembra 1918 stavkati zaradi slabe prehrane in visokih cen hrane. Narodna vlada je sklenila poslati v Trbovlje dve stotnji 17. pešpolka iz Celja. Poverjenik Anton Kristan je menil, da so za nemire krivi hujskači, ki rovarijo proti Narodni vladi.

Anton Kristan je 26. februarja 1919 vlado opozoril tudi na rastoče nezadovoljstvo delavcev premogokopne družbe v Trbovljah z ravnateljstvom družbe. Zaradi bojazni pred stavko naj bi družba 10. marca začela pogajanja z delavci. Teh pogajanj bi se udeležila tudi zastopnika poverjeništev za javna dela in za socialno politiko. Vlada pa bi v Trbovlje poslala še rudarskega "veščaka", da bi preučil položaj in pomagal vladnim zastopnikom na pogajanjih.

Marca 1919 je Gregor Žerjav vladi poročal o stanju v Zasavju, kjer so bili rudarji nemirni že dlje časa. Člani vlade so sprejeli vrsto ekonomsko-socialnih ukrepov v prid rudarjev. Te ukrepe objavljamo kot ponazoritev, v kakšne podrobnosti so segali:

1. Državne doklade po 1,5 krone za vsakega člana družin rudarjev ostanejo - kot družinski člani štejejo žene in otroci do 16. leta, ki niso zaposleni.

2. Na dnevnem kopu naj omogočijo, da bi delavci tudi ob slabem vremenu dobili minimalno plačo, če bi prišli v službo in tam ostali ves delovni čas.

3. Odobrili so popravilo stanovanj rudarjev.
4. Če je delavec premeščen v nižjo kategorijo, se mu zato ne zmanjša plača.
5. 50% povešek za nadure in nedeljsko delo ostane v veljavi.
6. Poveča naj se delavsko kopališče v Hrastniku in zgradita kopališči v Zagorju in Kočevju.
7. V delavska stanovanja naj napeljejo elektriko.

Deželna vlada je tudi sklenila rudarjem povečati plače. Za minimalno plačo je bila potrebna 75% storilnost v delavčevi kategoriji v letu 1917. Izjemo so lahko povzročile le ovire v jarni in na dnevnem kopu. Vsem delavcem, ki niso imeli družbinih stanovanj, naj bi plačali stanarino. Rokodelci naj bi dobili od premogovniške družbe orodje, za njegovo obrabo pa izplačilo 10 kron mesečno. Deželna vlada je odobrila tudi nabavni prispevek (dodatek za nakup hrane). Urad za stvarno demobilizacijo naj bi Trboveljski premogokopni družbi prepustil okoli 25 barak za delavska stanovanja, ki bi jih ta tudi plačala.

Gregor Žerjav je 16. septembra 1919 ponovno poročal o položaju delavcev v Zagorju. Nabavni prispevek, odobren meseca aprila, naj bi izplačali tudi septembra. Plačilo razlik za živila naj bi z moke in sladkorja razširili na vse živilske potrebščine. To bi Trboveljsko premogokopno družbo bremenilo za 5 milijonov kron letno. Žerjav je predlagal konferenco o tej problematiki, ki naj bi bila v drugi polovici septembra, na njej pa bi sodelovali zastopnik delavcev, zastopnik delodajalcev, 5 zastopnikov konzumentov in zastopnik slovenske industrije. Vlada je Žerjava pooblastila za sklic te konference. Rezultat je bil, da so 26. septembra v Zagorju podpisali kolektivno pogodbo s Trboveljsko premogokopno družbo, ki je določila, da bo delavcem izplačana razlika med cenami živil v mesecu februarju in septembru.

27. oktobra 1919 je Deželna vlada razpravljala o t.i. boljševiški dejavnosti, ki je po mnenju poverjenikov naraščala v Trbovljah. Na shodu komunistov 25. oktobra so orožniki poskusili aretirati komunističnega voditelja Nina Furlana. Furlana so sicer prijeli, vendar je množica delavcev obkolila orožniško postajo, in orožniki so ga bili prisiljeni izpustiti. Albin Prepeluh je ocenjeval, da so bili tovrstni shodi izzvani s podporo s Hrvaške, in da ne gre za socialno, temveč za poli-

tično gibanje (Zapisnik 129. seje 27. 10. 1919; Stiplovšek, 1979, str. 611 in 612).

28. oktobra so v Trbovljah pripravljali novo zborovanje. Prepeluh je predlagal, naj najprej angažirajo 25 do 30 orožnikov, in šele ob nemoči teh dovolijo posredovanje vojske (poslali naj bi 2 četi t.j. 400 mož). Okrajno glavarstvo mora shod prepovedati. Vojska naj zastraži kolodvore v Trbovljah, Hrastniku in Zagorju in sprotno pregleduje ljudi, ker so pričakovali prihod treh hrvaških komunistov. Ob nasilnih sabotažah bi vlada uvedla naglo sodišče, sklenila pa je tudi izdati nalog za aretacijo Nina Furlana.

Zadnjega oktobra 1919 je Žerjav podal vladi situacijsko poročilo o stavki v Trbovljah, ki je izbruhnila kljub zgoraj omenjeni akciji oziroma kot odgovor delavcev na aretacijo Furlana. Po njegovem mnenju so delavski zaupniki nasprotovali stavki, govorice o pomanjkanju hrane pa so bile neresnične.

Deželna vlada je, da bi zatrla stavko, sklenila vpoklicati k orožnim vajam stavkajoče rudarje, ki so bili prej vaj oproščeni. Po stavki naj bi se vrnili na delo le rudarji, ki bi jih določila vlada. Ustavili so tudi kreditiranje stavkajočih iz konzumnih društev, prav tako iz bratovskih zakladnic konzumnih društev.

Predsednik Janko Brejc je na seji 3. novembra 1919 poročal o stavki v rudniku Zagorje. Sklepi vlade so bili naslednji:

1. Komanda Dravske divizije naj vpokliče vse letnike stavkajočih od 1881 dalje, in to od najmlajšega rodu naprej. Oproščeni bodo le tisti rudarji, ki bodo na dan vpoklica začeli delati. Albin Prepeluh s predlogom ni soglašal, saj je menil, da se bo stavka v nekaj dneh tako ali drugače končala. Širile so se tudi govorice, da se rudarji ne bojijo vpoklica, ker jim pri vojakih ne bi bilo hudo.

2. Poslanik Ivan Hribar naj v Pragi posreduje za dobavo vsaj 120 vagonov premoga v času stavke. Tudi Milko Brezigar naj intervenira za premog pri češkem poslaniku na Dunaju. Premog bo Deželna vlada prepeljala s svojimi vagoni.

Na naslednji seji, 5. novembra 1919, je Janko Brejc spet poročal o položaju v Trbovljah in Hrastniku. V Trbovljah so rudarji še stavkali, toda na popoldanskem shodu, ki ga je vodil socialist Kopač, so sklenili naslednji dan, 5. novembra, znova

začeti z delom. V Ljubljano naj bi rudarji poslali deputacijo, ki bi pri Deželni vladi prosila za izpustitev dveh zaprtih tovarišev. Deželna vlada pa ju ni več mogla izpustiti, ker sta že bila poslana na sodišče. Stavka se je zares končala 6. novembra brez uspeha stavkajočih.

Rudarji v revirjih so stavkali tudi v času železničarske stavke aprila 1920, ko so v Trbovljah celo oklicali sovjetsko republiko (Stiplovšek, 1979, str. 545).

Predsednik Deželne vlade je 7. julija 1920 opozoril poverjenika za notranje zadeve, naj čimprej aktivira policijski komisarjat v Trbovljah. Na isti seji je vlada tudi sprejela naredbo o ustanovitvi začasnih posebnih državnih policijskih oddelkov za mestni občini Celje in Ptuj z okolico (UL II/105-332, 13. 9. 1920). Okrajni glavar v Celju je zopet poročal o rasti komunističnega gibanja v Trbovljah. Zato je 20. avgusta 1920 Deželna vlada sklenila pozvati vojsko, naj pošlje v Trbovlje posadko.

20. oktobra 1920 je rudarski glavar Vincenc Stergar poročal o mezdnem gibanju v Trbovljah in ga označil kot gibanje komunistov. Dogovor na seji vlade je poleg drugega naložil takojšnjo prekinitev dobave premoga privatnikom, da bi v primeru stavke imeli dovolj premoga za železnice. Trboveljska premogokopna družba bi lahko zvišala mezde le z zvišanjem cene premoga. Posvet o vprašanju mezd in o cenah premoga je pokazal, da so bili rudarji dobro plačani, razen pomožnih delavcev, žensk in mladoletnikov. Zahteve rudarjev so bile zato po mnenju vlade pretirane in uresničljive le z zelo visokim zvišanjem cen premoga. Vlada je sprejela predlog poverjenika za javna dela, da lahko Trboveljska premogokopna družba zviša plače najslabše plačanim delavcem, vendar brez hkratnega zvišanja cen premoga. Dovolila je tudi 10% zvišanje akordnih mezd, a prav tako brez zvišanja cen premoga, hkrati pa naj bi se zvišal dodatek za uspeh pri delu. O teh predlogih naj bi razpravljali skupaj (Zapisnik 175. seje, 3. 11. 1920). 17. novembra 1920 je Deželna vlada dobila obvestilo, da se delavci v Trbovljah ne želijo pogajati, in celo, da se bodo obrnili na centralno vlado, če Deželna vlada ne sprejme njihovih zahtev do 28. novembra. Po tem roku naj bi začeli s stavko. Vlada je delavcem odgovorila, da mezdni spor ni v njeni kompetenci, in da je s svojimi predlogi skušala le pomagati pri hitrejši razrešitvi

spora. Stavka se je končala šele v prvih dneh januarja 1921, potem ko je vlada v Beogradu od Trboveljske premogokopne družbe zahtevala zvišanje plač, rudarjem pa je zagrozila z vpoklicem (Stiplovšek, 1979, str. 559).

Stavka tiskarjev

13. oktobra 1919 so začeli stavkati grafični delavci, ki so zahtevali zvišanje mezd. Pogajanja o rešitvi problema so se s posredovanjem Deželne vlade začela šele v začetku decembra. Stavka se je končala 8. decembra z relativnim uspehom. Zaradi nujnosti tiskanja Uradnega lista in drugih uradnih gradiv je Deželna vlada sklenila, da bo v času omenjene stavke dala pod državni nadzor tiskarni Kleinmayer in Bamberg. Enako je v istem času storila z litografijo tiskarne Blaznikovih naslednikov (Stiplovšek, 1979, str. 520).

Vzpostavitev naglih sodišč

Po porazu na koroški fronti maja 1919 je prišlo do zmede ter incidentov in sledil je umik slovenskih uradnikov iz Mislinjske, Mežiške in Šaleške doline. Okrajno glavarstvo iz Slovenj Gradca je rudniški upravi v Velenju ukazalo, naj umakne dokumentacijo in blagajno na varno. S tem namenom sta uslužbenca rudniške blagajne 7. maja skušala odnesti 70.000 kron, vendar so se rudarji temu uprli. Med prerekanjem je prišlo tudi do streljanja, na srečo brez posledic. Stiplovšek piše, da je dogodka v Velenju spodbudilo izigravanje rudarjev, ki so hoteli zgolj dobiti že odobreno povišanje plač (Stiplovšek, 1979, str. 514). Vlada je ob tem dogodku razpravljala, ali naj pošlje v Velenje vojsko. Poverjenik Kristan se je zavzemal za umiritev situacije s pogovori, poverjenik Gustav Golia pa je nasprotno predlagal naglo sodišče, kar se je Kristanu zdelo prestrogo.

Na koncu je vlada soglasno sprejela sklep o uvedbi ukrepov za umiritev vojske in položaja v Velenju; 13. maja 1919 ob 12. uri naj bi uvedli nagla sodišča v obmejnih glavarstvih Slovenj Gradec, Celje, Maribor in Radovljica "za delikte pobune, umo-

ra, ropa, požiga in v 85. členu navedeno hudodelstvo javnega nasilstva" (Zapisnik 97. seje, 11. 5. 1919), v Velenje pa so sklenili poslati vojsko. Obenem naj bi v vsej Sloveniji izvedli razoroževanje in zaprli gostilne v krajih, kjer gojijo "nemškutarstvo".

Na zahtevo Kristana je vlada 12. maja v časopisih objavila poziv in obvestilo o naglem sodišču. Na naslednji seji je poverjenik Prepeluh protestiral zaradi uvedbe naglega sodišča v okrajih Radovljica in Celje in zagrozil, da ne bo več prihajal na seje. Res pa je, da so ponekod na Gorenjskem v tistem času našli letake z defetistično vsebino. Vlada je sicer sklenila to zadevo preiskati, vendar o rezultatih preiskave nimamo poročil. Anton Kristan je 14. maja 1919 ponovno pozval k ukinitvi naglega sodišča v okraju Radovljica, vendar so njegov predlog zavrnil. Na Kristanovo naslednje vprašanje, kaj bo vlada ukrenila zoper okrajnega glavarja v Slovenj Gradcu, ki je ob nemškem vdoru zapustil mesto, je poverjenik Golia odgovoril, da je glavar to naredil na ukaz vojaškega poveljnika, polkovnika Bleiweisa.

Nagla sodišča so bila ukinjena šele 8. septembra 1919.

Stavka železničarjev

Direkcije državnih železnic so že od začetka leta 1920 zaostrivale spore z železničarji, ker niso hotele izvajati kolektivne pogodbe. V začetku aprila so zato stekle zadnje priprave za stavko železničarjev. 15. aprila 1920 je bil v Ljubljani shod železničarjev in njihovih simpatizerjev, kjer so razglasili začetek stavke ob polnoči. 21. aprila 1920 je Deželna vlada kot prisilni ukrep, s katerim bi stavkajoče železničarje vrnila na delo, gospodarskima poslovalnicama južne in državne železnice naročila, naj stavkajočim železničarjem ustavijo preskrbo s hrano. Če bi bilo potrebno, naj bi skladišča hrane celo zastražili z vojsko.

Naslednji dan je vlada že ugotavljala, da je njena grožnja zmanjšala razpoko za stavko. Vlada je tudi prepovedala vse shode, prišlo je do odpuščanj z dela. General Krsta Smiljanec je ponudil uporabo vojske, kar pa bi storili le v primeru

neučinkovite akcije policije. O stanju naj bi vlada poročala v Beograd. Sestavila pa naj bi tudi seznam vseh komunistov, ki niso imeli stalnega prebivališča na njenem ozemlju. V Mariboru naj bi podobno pripravili seznam tujcev, ki prebivajo v mestu.

Železničarje so s stavkami podprli tudi drugi delavci. 24. aprila zjutraj so se delavci zbrali pred remizo na Zaloški cesti. Orožniki so skušali pri Leonišču demonstrantom preprečiti pohod v mesto. V gneči je prišlo do streljanja in obležalo je 13 mrtvih, nad 30 pa je bilo ranjenih. Demonstranti so se razkropili, vendar je večja skupina (okoli 500) prišla v mesto pred hotel Slon, kjer jim je govoril Rudolf Golouh, eden od voditeljev stavke.

Po tem dogodku je Deželna vlada v Ljubljani, Mariboru, Celju in Ptujju prepovedala zbiranje v skupinah, po 22. uri so morale biti ulice prazne, hišna vrata so morali zapreti ob 20. uri, gostilne in kavarne ob 21. uri, druge javne lokale pa ob 21.45. Vlada je zahtevala tudi vrnitev delavcev na delo.

24. aprila 1920 je predsednik Brejc vladi poročal o srečanju z Rudolfom Golouhom v zvezi s končanjem stavke in z zahtevami stavkovnega odbora. Zahteve so bile naslednje:

- ukinitve militarizacije* železničarjev, vse zaprte železničarje naj bi takoj izpustili in jim omogočili vrnitev na delo;
- v nedeljo (25. aprila 1920) naj vlada dovoli shod, kjer bi delavce obvestili, naj v ponedeljek znova pridejo na delo;
- padle žrtve naj bi pokopali v nedeljo popoldan ob udeležbi vseh stavkovnih organizacij, ki bi prevzele odgovornost za red;
- uvedli naj bi strogo preiskavo o orožnikih, ki so sprožili strele na Zaloški cesti.

Ob tem je general Krsta Smiljanić izjavil, da ni pristojen za odpravo militarizacije, ki jo je uvedlo vojno ministrstvo. Deželna vlada je ocenila, da ne more začeti pogajanj s stavkajočimi, ker bi to lahko v javnosti pomenilo priznanje poraza in zmago komunistov. Stavkajočim je sklenila odgovoriti, da je militarizacija vprašanje ministrstva v Beogradu, shoda in slovesnega pogreba pa ni dovolila. Zaradi izgredov v zadnjih dneh stavke je vlada namreč menila, da stavkajoči ne morejo zagotoviti re-

* Gre za delovno obveznost oz. vpoklic železničarjev na orožne vaje.

da in miru na shodu oziroma pogrebu.

27. aprila so se razmere na železnici umirile in stekel je normalen promet. Ministrstvo za promet je obljubilo, da bo skušalo gmotno pomagati železničarjem.

Deželna vlada je sklenila iz fonda, ki ga je upravljalo poverjeništvo za javna dela, nakazati policijskemu ravnateljstvu v Ljubljani, policijskemu komisarijatu v Mariboru in okrajnima glavarstvoma v Celju in Ptuj u določeno vsoto denarja za organiziranje "konfidentske" (ovaduške) službe. V drugi polovici maja 1920 pa je vlada sklenila, da mora poverjeništvo za notranje zadeve poverjeništvu za javna dela refundirati okrog 120.000 kron za plače policajev in sploh za pomoč, ki jo je policija nudila ob stavki.

Na osnovi poročila generala Krste Smiljanica iz začetka maja 1920 o nemirih v Kočevju so preverili delo tamkajšnjega okrajnega glavarja Ogrina in ugotovili, da je v času železničarske stavke reagiral premalo odločno, saj ni preprečil shodov in demonstracij. Grozila je namreč nevarnost, da bi se sicer maloštevilnim delavcem pridružili tudi okoliški, predvsem nemški, kmetje. Zaradi povrnitve ugleda je vlada Ogrina odpovedala in na njegovo mesto imenovala Antona Mencingerja iz Radovljice.

Policijski komisariat v Mariboru je v času stavke izgnal 26 železničarjev tujega (predvsem nemškega) porekla, predlagal pa je tudi izgon železničarskih zaupnikov. Deželna vlada se je 12. maja 1920 odločila le za izgon tujcev. Seznam tistih železničarjev, ki jih nujno ne potrebuje, naj bi odobrilo obratno ravnateljstvo južne železnice, železničarje s seznama bi skušali najprej premestiti v Avstrijo, sicer pa bi jih policijsko izgnali.

Predsednik Brejc je 9. septembra 1920 opozoril na možnost izbruha stavke med državnimi nameščenci, ki so s tem v zvezi napovedali sestanek, hkrati pa naj bi bil tudi shod komunističnih železničarjev pod vodstvom Marcela Žorge. Brejc je ob tem menil, da želijo komunisti shod izrabiti za organizacijo splošne stavke, zato je vlada odločila, naj vojska v primeru stavke zasede vse pomembne "pункte". Problem pa je nato vlada reševala z zviševanjem draginskih doklad.

Društva in shodi

Poverjenik Anton Kristan je 9. novembra 1918 predlagal spremembo zakona o društvih, vlada pa je naročila upravni komisiji, naj pregleda možnosti razveljavitve shodnih in društvenih uredb iz leta 1867 in določbe o prosti kolportaži. Na seji 25. novembra 1918 je nato vlada razveljavila shodne in društvene uredbe po zakonu iz leta 1867 in uvedla prosto kolportažo. Ustanavljanje društev je postalo svobodno. Prepovedana so bila le društva, "ki v svojih pravilih zasledujejo namene, nasprotujoče splošno priznanim načelom mravnosti" (Uradni list št. 14, 28. 11. 1918, uredba št. 134). Prirejanje shodov je bilo svobodno, potrebna pa je bila prijava 24 ur pred prireditvijo. Volilnih shodov za že razpisane volitve ni bilo potrebno prijavljati. Pač pa je zaradi pričakovanih bližnjih volitev vlada januarja 1919 sprejela predpise o demonstracijah nevarnih državi, ker bi lahko ob propagandi za volitve prišlo tudi do agitiranja proti Kraljevini SHS. Maja 1919 je bila Deželna vlada obveščena, da je beograjska vlada začasno razveljavila zgoraj navedeni naredbi o shodih in društvih.

Prvi maj 1919

Spomladi leta 1919 je bilo revolucionarno gibanje v Evropi na vrhuncu. Spomnimo naj vsaj na dogodke v sovjetski Rusiji, na Bavarskem in Madžarskem. Tudi položaj v Kraljevini SHS ni bil miren. Poleg vpliva oktobrske revolucije so delavske nemire v Sloveniji sprožale tudi visoke cene hrane, kar je bila posledica uredbe o prosti trgovini, ki jo je beograjska vlada sprejela februarja 1919. Takšna situacija je vlado v Ljubljani zelo skrbela, še zlasti v času, ko se je približeval delavski praznik 1. maj.

Tako je že sredi aprila podpredsednik Žerjav opozarjal na nujnost večje policijske kontrole glede zborovanj, vendar ga je poverjenik za notranje zadeve Gustav Golia opozoril, da so po uredbi z dne 25. novembra 1918 zborovanja svobodna. Vladnega tajnika Stesko je vlada zadolžila, naj skuša v obstoječi zakonodaji poiskati načine za ukrepe zoper zborovanja, ki pozi-

vajo k rušenju ustavnega reda.

23. aprila 1919 je Deželna vlada sklenila, da morajo gostilne zadnjega aprila zapreti že ob 20. uri, za 1. maj pa je povsod prepovedala točenje alkoholnih pijač. Čez tri dni je na predlog poverjenika za notranje zadeve in na podlagi zagotovil poverjenikov Antona Kristana in Albina Prepeluha te ukrepe preklicala. Toda 28. aprila je predsednik Brejc člane vlade seznanil z dopisom iz Beograda, s katerim je centralna vlada prepovedala prvomajska delavska zborovanja. Ker pa je Deželna vlada na osnovi že omenjenih jamstev poverjenikov v Sloveniji zborovanja dovolila, je Beograd zaprosila, naj prekličejo prepoved za Slovenijo.

Razplet iz zapisnikov sej ni razviden, očitno pa so prvomajska zborovanja le dovolili, saj je Albin Prepeluh na seji 3. maja 1919 zahteval pojasnila o nespoštovanju določb o svobodnih shodih v nekaterih krajih. Poverjenik Golia je obljubil, da bodo v zvezi s tem preverili napake, ki naj bi se zgodile v Trbovljah in Hrastniku. Tam je namreč Prepeluh govoril na prvomajskih zborovanjih, in je bil očitno osebno prisoten pri kršitvah določb.

Dodajmo v tem delu še, da je bila 21. in 22. julija 1919 svetovna delavska stavka zaradi intervencije proti sovjetski Rusiji. Vlada v Ljubljani je v zvezi z omenjeno stavko zopet ravnala proti sklepom vlade v Beogradu in stavko dovolila, ni pa dovolila zborovanj in manifestacij na prostem. V Mariboru je takrat prišlo do upora vojakov, ki ga je vlada naglo in ostro zatrla. Tudi zaradi demonstrantov, ki so v Ljubljani vpili proti Brejčevi vladi, je morala posredovati vojska. Zborovanja so potekala tudi v drugih krajih (Stiplovšek, 1979, str. 608 - 611).

Reguliranje potnih dovoljenj in položaja tujcev

Narodna vlada je po prevzemu oblasti začela odpuščati nemške in druge tuje uradnike in na ta način poslovenila različna področja oblasti. Kasneje pa so bili vladni ukrepi proti tujcem, predvsem proti Nemcem, pogosto odgovor na njihovo protislovensko in protidržavno delovanje.

Na predlog podpredsednika Žerjava je Deželna vlada maja

1919 na osnovi naredbe o shodih ukinila ljubljansko društvo Kasina, ki je bilo povsem nemško in je tudi delovalo v tem smislu. Poverjenišтво za notranje zadeve je prevzelo nalogo razpustitve vseh nemških društev, ki so imela matični sedež društva izven Slovenije. Izjema so bila le humanitarna društva. Ta sklep je omogočil razpustitev Tonhalle v Ljubljani in Deutscher Sprachverein v Mariboru.

Deželna vlada je lahko izdajala potne liste za tujerodne uradnike, ki so odhajali iz države, sicer pa jih je izdajalo notranje ministrstvo v Beogradu. Vendar je ministrstvo dajalo navodila in ukaze o potnih listih tudi uradom, ki so bili podrejeni Deželni vladi. Pooblastilo za izdajanje potnih listov v določenih primerih je dobil tudi general Krsta Smiljanić. Vlada v Ljubljani je s tem v zvezi Beogradu postavila vprašanje, ali pomeni pooblastilo generalu Smiljaniću na nek način tudi nezaupnico Deželni vladi. Sicer pa so bile spremembe predpisov za potovanja v tujino dokaj pogoste.

Kot smo že zapisali, je vlada v Beogradu razveljavila naredbe Narodne vlade o shodih in o društvih. Deželna vlada se je zato 26. maja 1919 odločila, da se morajo vsi državljani Nemčije, Bolgarije, Avstrije in Madžarske javiti policijskim lokalnim oblastem. Izpeljava je bila prepuščena poverjeništvu za notranje zadeve, ki naj bi tudi obvestilo občine, naj ne podeljujejo domovinske pravice Nemcem.

Konec junija 1919 je vlada na predlog poverjenišтва za notranje zadeve sklenila dati izvod popisa v Sloveniji živečih tujcev iz sovražnih držav oddelku za trgovino in obrt, ki je seznam potreboval zaradi sekvestracij. Na osnovi tega popisa so uvedli dovoljenja za bivanje v Ljubljani, ki jih je izdajala policijska oblast. Dovoljenje za bivanje, daljše od 7 dni, je odobrila Deželna vlada. Za reševanje prošenj za bivanje v Ljubljani je sestavila poseben tričlanski komite, v katerem so bili predstavnik magistrata, policije in poverjenišтва za notranje zadeve, ki je tudi vodil komite.

Notranje ministrstvo iz Beograda je poslalo Deželni vladi nov dopis o potniškem prometu s tujino, vendar je Deželna vlada na seji 21. julija 1920 menila, da je potrebno ostati pri dotedanji praksi izdajanja potnih dovoljenj, po kateri so dovoljenja izdajale deželne vlade.

Deželna vlada je 29. januarja 1921 do nadaljnjega prepovedala tudi vse prireditve Nemcev v Sloveniji. Svoje odločitve v zapisniku seje ni podrobneje pojasnila. Februarja pa je Beogradu predlagala, naj liberalizira prihod tujih delavcev v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. To naj bi veljalo predvsem za tiste delavce, ki jih je država nujno potrebovala. Liberalizirali naj bi tudi odhod domačih delavcev v tujino. Problem so pri tem predstavljali predvsem dolgi postopki za pridobitev potnih dovoljenj in visoke pristojbine.

Aprila 1921 je Deželna vlada ukinila naredbe iz leta 1919, ki so v ljubljanskem, mariborskem in celjskem policijskem okolišu omejevale bivanje pripadnikov držav, sovražnih Kraljevini SHS.

Policijska ura in omejevanje točenja alkoholnih pijač

Že 3. novembra 1918 je vlada prepovedala nočno gibanje mladine po mestu. Mladina do 17. leta je dobila dovoljenje za gibanje po ulicah le od 7. do 18. ure, kasneje pa le v spremstvu svojcev. Prepovedali so zbiranje mladine v gručah in še posebej na kolodvoru.

Poverjeništvo za notranje zadeve je 18. novembra 1918 izdalo tudi naredbo o času odprtosti gostiln in kavarn. Gostilne naj bi bile odprte največ do 22. ure, kavarne pa do 23. ure. Vlada je koncem leta 1918 opozorila na izvajanje uredbe o točenju pijač, ki je omejevala delovni čas gostiln in kavarn, ter prepovedovala žganjetoč v javnih lokalih. Mladini do 18. leta v javnih lokalih niso smeli točiti alkoholnih pijač, prav tako mladi niso smeli v gostilno brez spremstva staršev ali odraslih sorodnikov. Spremembe t.im. policijskih ur za gostilne in kavarne so sledile še nekajkrat, kar je bilo povezano tudi z nemiri ob stavkah itd.

Predsednik vlade je konec januarja 1921 ponovno odprl problem spremembe predpisov o prepovedi točenja žganih pijač. Toda šele aprila je Deželna vlada ukinila naredbi o prepovedi točenja alkoholnih pijač iz leta 1920. Naredbi sta bili prvotno sprejeti zaradi "komunističnega razgrajanja", ta razlog pa naj bi bil po mnenju vlade odpravljen. Za preprečitev

pijančevanja naj bi vlada pripravila načrt naredbe za ukrepanje zoper pijance in gostilničarje, ki bi točili alkohol vinjenim osebam.

Predzadnji dan maja 1921 so sklenili pripraviti naredbo o policijski uri za gostilne na podeželju, 18. junija pa so sprejeli naredbo o poletni in zimski policijski uri. Poletna ura je trajala od 16. junija do 15. septembra. V tej naredbi so predvideli tudi drugačen čas odpiranja gostiln v Ljubljani, Mariboru, na Ptuj, v Celju, Novem mestu, Rogaški Slatini in na Bledu.

Na seji 18. junija 1921 je vlada v celoti ukinila naredbi iz januarja 1919 in februarja 1920 o omejitvah točenja alkohola in o plesih. Ponovno pa je uvedla staro uredbo o plesih iz leta 1827, po kateri je plese dovoljevala politična oblast in ne občinski predstojnik.

VOJAŠKA VPRAŠANJA

Pristojnosti Narodne vlade v vojaških vprašanjih

Praksa in predpisi v zvezi z vojaškimi vprašanji so se v Sloveniji po nastanku Države SHS izvajali po različnih poteh. Naredba o prehodni upravi Narodni vladi ni podeljevala posebnih kompetenc glede vojske. Vendar pa je ljubljanska vlada na tem področju dejansko vodila bolj ali manj samostojno politiko. 31. oktobra 1918 je Narodno vijeće ustanovilo II. vojaško okrožje, ki je obsegalo Slovenijo. Za poveljnika je bil imenovan podmaršal Nikola Ištvanović, za načelnika generalnega štaba pa podpolkovnik Milan Ulmanky, in to je veljalo vse do ukinitve II. vojaškega okrožja konec januarja 1919. Švajncer v že omenjenem delu piše, da Ištvanović in Ulmanky nista poznala položaja v Sloveniji, in da je kljub njunemu imenovanju vse pristojnosti ohranila Narodna vlada oziroma poverjenik za narodno obrambo Lovro Pogačnik (Švajncer, 1990).

Vojska Narodne vlade in mobilizacija

Na seji Narodne vlade 2. novembra 1918 je Tavčar predlagal slovesno prisego čet in mobilizacijo. Sklenili so, da bo prisega v ponedeljek, 4. novembra, v 48 urah pa naj se pri slovenskih enotah prijavijo vsi moški od 18. do 40. leta starosti. Starejše od 40 let bodo odpustili, kaznovali pa bodo vse, ki se ne bodo odzvali.

6. novembra 1918 je Narodni vladi prisegel 17. pešpolk. Vlada je vojakom in častnikom določila dnevno plačo. V službo je vzela tudi češki pešpolk s 3.500 možmi, in sicer z enako plačo, kot je veljala za domače vojake. General Ištvanović je na isti seji vladi poročal o varnostnih razmerah v Ljubljani. Dva srbska častnika sta s svojimi vojaki stopila v službo Narodne vlade in sta varovala kolodvor.

Mobilizacija se je uradno začela 8. novembra 1918. Urad za zunanje zadeve Avstrije je ob tem protestiral, ker naj bi Narodna vlada izvajala mobilizacijo tudi v nemškem delu spodnje Štajerske. Avstrija je predlagala, naj se sporno ozemlje do

končne ureditve upošteva kot nevtralni pas. Narodna vlada se je odločila počakati, da bi lahko ocenila ravnanje Avstrijcev na Koroškem. Viktor Andrejka pa piše, da poziv poverjenika Lovra Pogačnika na Kranjskem ni imel uspeha (Andrejka, 1928, str. 273).

Narodni svet je dobil od Narodnega vijeća v Zagrebu nalogo, naj aretira generala Wurma, ki je v Ljubljani zastopal bivšo avstroogrsko armado, v bistvu pa pomagal Narodni vladi, da bi avstroogrška vojska čimprej odšla. Lovro Pogačnik je zaradi pravočasne intervencije generala Ištvanovića preprečil aretacijo. Ker bi ta dogodek lahko povzročil velike probleme, so 8. novembra 1918 sklicali skupno sejo Narodne vlade in Narodnega sveta. Nekaj kasneje so češki in srbski vojski v službi Narodne vlade poslali opozorilo, da služijo vladi in ne Narodnemu svetu.

Pojavi dezerterstva v novembru 1918 so Narodno vlado prisilili, da je organizirala varnostno službo. V Ljubljani naj bi štela 1.000-1.500 mož, na podeželju pa naj bi orožniške postaje same določile, koliko mož potrebujejo. V službo naj bi sprejeli moške od 20. do 40. leta starosti, ki jih druge službe niso nujno potrebovale. Varnostno službo bi opravljali 24 ur, nato bi imeli tri dni prosto, in bi sami skrbeli zase. Službo so organizirali prek osebnih stikov in ne z razglasom (Zapisnik 12. seje, 11. 11. 1918).

V teh dneh so v Mariboru skušali samovoljno dvigniti plače vojakom, tako kot so to storili Avstrijci. Narodna vlada je sklenila, da morajo vojaki v Mariboru dobivati enako plačo kot drugod v Sloveniji.

Narodna vlada je 12. novembra 1918 potrdila mobilizacijo, ki jo je na spodnjem Štajerskem, sicer povsem samostojno, uvedel general Rudolf Maister. Ukrep je veljal le za vojake od 18. do 40. leta, ki so se morali zglasiti v Mariboru in Celju. Izrecno so bili izvzeti tisti, ki so bili v službi na železnici, v premogovnikih in še ponekod. Že dotlej odpuščeni in superarbitrirani ter invalidi so bili oproščeni. 15. novembra pa je vlada sklenila, da v Mariboru in Radgoni ne bodo mobilizirali nemškega prebivalstva pod pogojem, da tudi Avstrijci tam ne bodo izvajali mobilizacije. Hkrati naj bi razpustili nemške varnostne straže t.i. Schutzwehren, kar je Maister storil 23. no-

vembra 1919.

Poverjenik Lovro Pogačnik je 30. novembra 1918 predlagal vpoklic letnikov 1895-1899, torej približno 6.000 mož ter odpustitev starejših letnikov. Tavčar je nasprotoval mobilizaciji, češ da v tistem trenutku ni nujna. Že 4. decembra 1918 je poverjenik Pogačnik vladi poročal o pozivu Narodnega vijeća, naj vlada v Ljubljani izvede mobilizacijo. Čeprav je Narodna vlada menila, da je za vojsko pristojno Narodno vijeće, poverjeniki pa so izrazili tehtne pomisleke glede mobilizacije, so Lovru Pogačniku naročili, naj izvede mobilizacijo, naredbo o odpustu starejših letnikov pa so sklenili izdati kasneje.

Poverjenik prelat Kalan je vladi predlagal pripravo statističnega pregleda vojske in razpoložljivih rekrutov v Sloveniji, tudi med begunci iz zasedenega ozemlja. Za izdelavo pregleda je vlada zadolžila (pod)polkovnika Milana Ulmanskega, ki je na seji vlade 3. januarja 1919 poročal o stanju vojske na območju Narodne vlade v Ljubljani. Na Koroškem je bilo zbranih (brez Lavričeve čete) 800 slovenskih in 800 srbskih pušk in 400-500 mož brez orožja. Major Lavrič pa je imel na zahodnem Koroškem še 500 mož in 350 pušk. General Maister je vodil 2.200 mož s 1.700 puškami. V artileriji je razpolagala vojska s 23 topovi (2 v Sp. Dravogradu, 12 v Velikovcu, 5 pri Lavriču in 4 pri Maistru). Glede na te podatke je Antona Kristana zanimalo, zakaj je "prehranjevalno stanje" 15.000 mož. Na podlagi tega poročila je vlada ocenila, da bi za zasedbo Beljaka in Celovca poleg omenjenih potrebovali še 3.000 oziroma vsaj 2.200 mož.

Sredi januarja 1919 je vlada razpravljala tudi o novačenju dijakov za Koroško in potrdila, da se lahko vključijo le izurjeni osmošolci, in še ti z dovoljenjem staršev.

Poverjeništvo za narodno obrambo je na seji 24. januarja 1919 poročalo o uspehu mobilizacije - dotlej so mobilizirali skoraj 7.000 mož. Zaradi govoric o strogosti vojaških komisij, ki so kot sposobne ocenile tudi bolnike, je vlada sklenila preveriti postopke teh komisij. Razpravljala je tudi o agitatorjih zoper mobilizacijo in o postopkih zoper tiste, ki se niso prijavili. 29. januarja 1919 je poverjenik Pogačnik sporočil, da so mobilizirali že 9.000 mož, od tega več kot polovico na Kranjskem.

12. februarja 1919 je vlada sklenila vpoklicati zdravnike, tu-

di Nemce, in vse obveznike do 35. leta starosti. Pripravili naj bi tudi seznam vojnih obveznikov, posebej pa bi uredili vprašanje napredovanja zdravnikov v vojaški hierarhiji.

Po porazu na Koroškem je Deželna vlada 3. maja 1919 sklicala šesttedenske orožne vaje za vse "asentovane" letnike od 1890 do 1894. Poverjenišтво za socialno politiko je 13. maja 1919 opozorilo na podpore za svojce vpoklicanih. Naslednji dan je Deželna vlada sklenila, da izplača te prispevke po določbah, kakršne so veljale tudi pri vlaganju prošenj. O sklepu je vlada obvestila finančno ministrstvo v Beogradu.

Vojaško sodstvo

Na predlog poverjenika Lovra Pogačnika je Narodna vlada 5. novembra 1918 sprejela uredbo o vojaškem sodišču s sedežem v Ljubljani. Sodišče je bilo pristojno za vse vojaštvo v Sloveniji, razen vojakov antantnih sil. V veljavi so ostali stari zakoni z nekaterimi spremembami: tiste pravice, ki so prej pripadale avstroogorskemu vladarju kot vrhovnemu poveljniku, so prenesli na Narodno vijeće v Zagrebu, naloge pristojnega poveljnika v smislu vojaško kazenskega pravnega reda pa je izvrševal poverjenik za narodno obrambo.

Narodna vlada je 14. novembra 1918 izdala za vojaške prestopke zoper Avstro-Ogrsko enako amnestijo kot Narodno vijeće. Šlo je predvsem za pomilostitev ali abolicijo za dejanja veleizdaje, razžalitve vladarja ter članov cesarske in kraljeve družine, za zločine proti avstroogrski vojski, dezerterstvo in nasploh za vse vojaške prestopke.

Bivše divizijsko in brigadno sodišče v Ljubljani so združili v vojaško sodišče, sestava pa je ostala enaka. V Sloveniji je bilo vojaško sodišče tudi v Mariboru. To sodišče je bilo pristojno za vojake štajerskega obmejnega poveljništva v Mariboru, koroško obmejno poveljništvo pa je sodilo pod sodišče v Ljubljani. Sredi decembra 1918 so vojaško sodišče v Mariboru ukinili in pristojnosti prenesli na sodišče v Ljubljani (Švajncер, 1990, str. 258).

Vojaško sodišče je sodbe izrekalo v imenu zakona in po določilih "poljskega postopanja", t.j. naglega postopka ugot-

vljanja krivde in takojšnjega kaznovanja. Konec novembra 1918 je Narodna vlada sprejela naredbo o "vojno kazenskem postopanju" na slovenskem ozemlju, ki je vključevala spremembe in dodatke k avstrijski vojaški kazenski zakonodaji. Javni tožilec za vojaške osebe je bil "vojaški pravdnik Narodne vlade SHS", podrejen poverjeniku za narodno obrambo. Vojaški pravdnik je lahko preiskovalnemu sodniku predlagal pripor. Za pripor, daljši od treh dni, pa je vojaški pravdnik moral dobiti dovoljenje poverjenika za obrambo (Švajncer, 1990, str. 258).

Umik avstrijske vojske

Avstrijsko vojno ministrstvo je v začetku novembra 1918 Narodno vlado prosilo, naj pri vračanju avstrijske vojske s fronte na Soči pomaga tako z živili kot z denarjem. Vlada je zadevo odstopila podpolkovniku Milanu Ulmanskemu, poverjeniku Ivanu Tavčarju in vojaški intendanturi. Že pred tem je Narodna vlada zaradi lastne želje po hitrem in nenevarnem umiku vojske s Soške fronte sprejela Brejčev predlog o navdilih okrajnim glavarstvom glede ukrepov za pospešitev umika avstrijske vojske in preprečitev plenjenja.

Vlada je 13. novembra 1918 ugotovila, da bo peljal naslednji dan čez njeno ozemlje zadnji vlak z vojaki umikajočih se armad. Z vlaki je potovalo 279.000 mož, peš in na konjih pa še okoli 100.000. General Wurm se je Narodni vladi zahvalil za pomoč in naklonjenost pri prehodu vojske, vlada pa se je zahvalila železničarjem za težko delo, ki so ga opravili.

Z umikom avstrijske vojske je vloga Narodnih straž prenehala in vlada jih je s posebnim razglasom ukinila, ob tem pa je pohvalila njihovo vlogo pri umiku vojske s Soške fronte. Narodne straže so morale oddati vse orožje in strelivo, ki ga je Narodna vlada potrebovala za vojsko in za oborožitev koroških in štajerskih Slovencev. Kjer so to zahtevale razmere, je ostalo še nekaj Narodnih straž. Vlada je poudarila nujnost prehoda na normalne razmere, v katerih bo dejansko sama prevzela skrb za varnost.

Demobilizacija

Zaradi varčevanja z denarjem je Narodna vlada 12. novembra 1918 izdala naredbo, da morajo do 15. novembra 1918 demobilizirati vse neaktivne častnike, če jih poverjenišтво za narodno obrambo izrecno ne zadrži v službi. Prvenstveno so demobilizirali vse javne uradnike, profesorje, učitelje, sodnike, notarje, železničarje, ki niso bili v železničarski službi, in poštne uradnike, kar pa najverjetneje ni zajelo vseh uradniških poklicev, ki so jih sklenili odpustiti iz vojaške službe. Za zdravnike naj bi veljala posebna naredba. 11. novembra 1918 so v zvezi s to naredbo izdali oklic, naj se javijo vsi aktivni častniki Slovenci.

Nezadovoljstvo oficirjev z njihovim položajem je Narodno vlado spodbudilo, da je izdala proglas, s katerim je interesente obvestila o tečajih za državne oziroma uradniške službe. Tečaji naj bi trajali približno tri mesece. Častniki, ki bi se jih udeležili, bi dobili polno plačo; tisti, ki se jih ne bi želeli udeležiti in bi dokazali, da so začasno brezposelni, pa bi dobili odpravnino v višini tromesečne plače. Hkrati je vlada spet obrazložila višino plač za oficirje, ki so znašale 5 kron dnevno, vsi dodatki so ostali isti. Napake, ki so nastale pri računanju plač, naj bi popravili in izplačali razlike.

Novembra 1918 se mnogo rezervnih častnikov še ni vrnilo na svoja delovna mesta, v urade. Narodna vlada je zato 28. novembra 1918 sklenila, da bo za tiste rezervne častnike, ki se do 1. decembra 1918 ne bodo vrnili na svoja prejšnja delovna mesta v urade, veljalo, da so prostovoljno zapustili civilno državno službo.

30. januarja 1919 je potekel rok za prijavo aktivnih oficirjev v jugoslovansko vojsko. Prošnje naj bi dali Narodni vladi na vpogled, ker so med kandidati najverjetneje bili tudi takšni, ki so jih potrebovali drugje, v Beogradu pa jih med prijavljenimi ne bi prepoznali. V povezavi z naredbo komande Dravske divizije o pristojbinah vojaških oddelkov in zavodov iz maja 1919 je Deželna vlada na seji 23. junija 1919 sklenila apelirati na vlado v Beogradu, naj čimprej sprejme prosilce v skupno vojsko.

Oprema vojske, demobilizacijsko blago in vojni plen

19. novembra 1918 je Narodna vlada sklenila preoblikovati kranjsko "Deželno komisijo za preskrbo vračajočih se vojakov" v "Komisijo za preskrbo vračajočih se vojakov v Ljubljani". Delokrog komisije je obsegal ves teritorij Narodne vlade. Slovenski odbor za vojne invalide v Ljubljani (pri Dobrodelnosti) pa je vlada združila z omenjeno komisijo.

O materialu, ki ga je imel Rdeči križ, je vlada razpravljala v okviru nujnih sprememb v zdravstvu. Novembra 1918 je sledil prenos vseh sredstev Rdečega križa k Narodni vladi, ta pa jih je poverila oddelku za narodno obrambo.

Po vojni je veliko demobilizacijskega blaga obležalo v različnih skladiščih. Poverjenik Remec je na seji 17. januarja 1919 pojasnil, zakaj Srbi zahtevajo demobilizacijsko blago: v Srbiji namreč problema demobilizacije blaga niso uredili in najverjetneje je šla večina tega materijala po zlu. Zato so Srbi želeli dobiti vpliv nad upravljanjem z materijalom, ki je bil v Sloveniji ustrezno zavarovan.

Narodno vijeće je predpisalo pregled in popis vsega blaga bivše avstroogrške armade, ki je ostalo v skladiščih. To blago bi lahko uporabili le v vojaške namene. Temu predpisu je Narodna vlada 20. januarja 1919 nasprotovala in pri tem je ponovila svoje stališče, da lahko razpolaga s sanitetnim blagom samo prehodni gospodarski urad in da je nadporočnik Pibernik, ki straži material, podrejen vojski le v vojaških zadevah, sicer pa odgovarja poverjeništvu za javna dela. Na povelja iz Zagreba se torej Pibernik ne bi smel odzivati.

Zaradi slabega zdravstvenega stanja vojakov in pomanjkanja opreme je vlada 20. januarja 1919 sklenila dati iz vojaških skladišč 2.000 kosov garnitur vojaških oblek, hkrati naj bi pri trgovcih poiskali sukno za vojaške plašče in perilo. Ceno blaga bi določila komisija, sestavljena iz zastopnikov vojaške uprave, trgovske zbornice in poverjenišva za socialno politiko, in sicer neodvisno od postavljenih odkupnih cen, saj so po mnenju vlade trgovci med vojno dobro zaslužili.

Slovenski vojaki so ob vstopu v vojsko pustili civilno obleko v nemškem delu države, Avstrija pa jim teh civilnih oblek ni hotela vrniti. Narodna vlada je na seji 24. januarja 1919 proti

temu protestirala in zahtevala, naj Avstrija vrne civilne obleke in druge zaloge slovenskih enot, predvsem iz Ennsa, Judenburga, Lebringa, Gradca in Weiza. Hkrati je vojaškim poveljstvom Kraljevine SHS naročila, naj Avstrijcem ne izročijo nobenih oblek, dokler ne rešijo zapleta z obleko slovenskih vojakov.

Poverjeništvu za narodno obrambo je vlada 31. januarja 1919 dovolila najeti kredit za nakup oblek za tiste, ki so ob nastopu vojaške službe oz. ob vstopu v avstro-ogrsko vojsko izgubili civilno obleko. Obleke naj bi kupili pri oblačilnici in deponirali pri vojaški intendanci.

Narodna vlada je 29. januarja 1919 ustanovila komisijo za stvarno demobilizacijo, ki naj bi od demobilizacijskega oddelka prehodno gospodarskega urada prevzela ves demobilizacijski material, s katerim bi tako upravljala in ga oddajala.

General Krsta Smiljanić je Deželni vladi poslal dva dopisa, v katerih je utemeljeval, da je demobilizacijsko blago last vojnega erarja. Deželna vlada pa je vztrajala na stališču, da je to blago na razpolago prehodnemu gospodarskemu uradu. S seje komisije za stvarno demobilizacijo sredi februarja 1919 so generalu Smiljaniću odgovorili, da imajo pravico do rekvizicije le civilne oblasti, vojska pa se nanje lahko obrne v primeru potrebe.

Kljub protestom Deželne vlade je prihajalo do prilaščanja demobilizacijskega blaga s strani vojske. Posebno pereč problem je bilo skladišče v Dravljah, kjer se je spor vlekel od pomladi 1919 dalje. Pogosti so bili protesti Deželne vlade, vendar nam končni razplet iz zapisnikov sej ni razviden.

Eden izmed ukrepov, ki je zagotovo imel pozitiven odmev, je bila naredba o prehrani oficirjev, ki jo je v začetku decembra 1918 izdal poverjenik Pogačnik. Z naredbo je odpravil sistem različne hrane za oficirje in vojake. Uniforma slovenskih vojakov je ostala enaka stari avstroogrski, le da so sneli cesarske kokarde in jih nadomestili s slovenskimi simboli. Kasneje je prišlo predvsem do zamenjave pokrival. Spomladi 1919 so morali aktivni oficirji zamenjati slovenske kapa s šajkačami (Švajncer, 1990, str. 82 - 84). Glede obutve slovenske vojske lahko rečemo vsaj to, da je bil eden pomembnejših dobaviteljev Peter Kozina iz Tržiča.

Ukinitve slovenske vojske

Po reorganizaciji hrvaške vojske je konec januarja 1919 sledila še preureditev slovenske. Sklep o preoblikovanju je bil v Beogradu sprejet že 22. decembra 1918. Zadnjega januarja 1919 je Deželna vlada sprejela sklep o razpustitvi štaba II. vojnega okrožja in o prehodu vseh oddelkov štaba, z izjemo intendanture, v oddelke štaba Dravske divizije.

1. februarja 1919 so vse enote in vojaški zavodi pod poveljstvom II. vojnega okrožja dokončno prešli pod poveljstvo Dravske divizije. Vlado je o formiranju Dravske divizije obvestil vodja vojne misije v Ljubljani in poveljnik Dravske divizije general Krsta Smiljanić, ki je bil podrejen ministru za vojsko.

Po majskih in junijskih operacijah leta 1919 na Koroškem je sledilo razslovenjenje slovenskih čet. Slovenski vojaki so namreč v Avstro-Ogrski služili v svojih enotah oz. v določene enote so rekrutirali predvsem Slovence. To je bilo mogoče zato, ker je izvajala posamezna enota rekrutacijo na zaokroženem ozemlju. Po razpadu Avstro-Ogrske so bile enote, ki so imele sedež v Sloveniji, preimenovane. Najbolj slovenski med avstroogrskimi enotami je bil 87. pešpolk, imenovan celjski, kjer je bilo maja 1918 84% vojakov Slovencev. Spomladi 1919 je polk uporabljal ime SHS Celjski polk. 21. junija 1919 so zamenjali slovenskega komandanta polka in že naslednji dan so polk preimenovali v 46. pešadijski puk (Švajncer, 1990, str. 195).

Pomembna vojaška enota na Štajerskem je bil Mariborski polk, ki je nastal iz 26. strelskega polka. V tem polku je bilo spomladi 1918 nad 60% Slovencev. Sredi junija 1919 je bil Mariborski polk preimenovan v 45. pešadijski puk (Švajncer, 1990, str. 196 in 203).

Slovenski planinski polk je nastal iz 2. gorskega strelskega polka. Slednji je rekrutiral na Kranjskem in je imel v svoji sestavi 88% Slovencev. Junija 1919 je bil preimenovan v 47. pešadijski puk (Švajncer, 1990, str. 204 in 212).

Seveda so podobno usodo doživele tudi ostale slovenske enote. Najhujši udarec je bil slovenski vojski zadan z demobilizacijo in spremembo rekrutnega sistema. Kot smo že omenili, je Avstro-Ogrska poznala sistem teritorialnega rekrutiranja (enota rekrutira na določenem zaokroženem ozemlju, in enota

ima na tem področju tudi svoj sedež). Kraljevina SHS pa ga je nadomestila z eksteritorialnim principom, katerega bistvo je, da vojak ne služi vojaškega roka v domačem okolju, pač pa daleč od doma in okolja, ki ga pozna. Enak princip je potem ohranila tudi socialistična Jugoslavija.

19. avgusta 1919 so veljavnost srbskih vojaških zakonov razširili tudi na Slovenijo (Andrejka, 1928, str. 292).

PRAVOSODJE

Organizacija sodišč

Narodna vlada je skladno z naredbo o prehodni upravi sklenila ustanoviti višje deželno sodišče v Ljubljani, pristojno za Kranjsko, Štajersko in Koroško. Ob tem je nameravala ohraniti višje deželno sodišče v Trstu. Dvorni svetnik na vrhovnem in kasacijskem sodišču na Dunaju Ivan Kavčnik je po naročilu vlade izdelal načrt ustanovitve višjega deželnega sodišča in višjega državnega pravdnštva v Ljubljani. Njegov predlog je bil sprejet, z izjemo točke o izločitvi okoliša višjega deželnega sodišča v Trstu. Vlada je Ivana Kavčnika imenovala za začasnega predsednika višjega deželnega sodišča. Imenovala je tudi nekatere druge uradnike pri višjem deželnem sodišču, višjem državnem pravdnstvu in deželnem sodišču v Ljubljani (UL I/14-143, 28. 11. 1918).

Drugi nivo sodišč sta predstavljali deželni sodišči v Ljubljani in Mariboru. Na nižjem nivoju so bila še okrožna in okrajna sodišča, kjer je na obmejnem področju prišlo do ozemeljskih sprememb. Ljubljansko deželno sodišče je v celoti ali delno izgubilo nekatere sodne okraje na Notranjskem, začasno je prevzelo okraje Borovlje in Rožek, za stalno pa okrožje Jezersko. Mariborsko deželno sodišče je imelo nekaj časa pod seboj nekaj sodišč na Koroškem, za stalno pa je pridobilo Prekmurje in Apaško kotlino (Škerlj, 1928, str. 393).

Kot tretja in najvišja instanca je bil 28. novembra 1919 ustanovljen oddelek B pri Stolu sedmorice v Zagrebu, ki je prišel s poslovanjem 15. januarja 1920 (Škerlj, 1928, str. 400). Naredba o prehodni upravi je obe višji deželni sodišči v administrativnih zadevah podredila Narodni vladi SHS v Ljubljani oz. njenemu oddelku za pravosodje. V zvezi s sodišči naj omenimo zapis Dragotina Lončarja, da je bila 31. oktobra 1918 na deželnem sodišču v Ljubljani izrečena prva sodba v imenu zakona (Lončar, 1921, str. 119).

Ker je bil po razpadu Avstro-Ogrske sedež upravnega sodišča za slovenske dežele izven njih, je morala Narodna vlada urediti postopek v zvezi s pritožbami na to sodišče. 7. novem-

bra 1918 je sklenila, naj se vse pritožbe na upravno sodišče vrnejo na zadnjo instanco, ki je predhodno obravnavala pritožbo. Pritožbe na odločbe ministrstva je bilo potrebno vložiti pri Narodni vladi. Deželna vlada v Ljubljani je šele 14. maja 1919 potrdila predlog imenovanja v upravnem sodišču, vendar do imenovanj ni prišlo (Škerlj, 1928, str. 398).

2. decembra 1918 je poverjenik Ravnihar obvestil Narodno vlado o ustanovitvi računskega oddelka pri višjem deželnem sodišču v Ljubljani, na isti seji pa je vlada že imenovala uradnike v tem oddelku. 7. januarja 1919 so sprejeli sklep o ustanovitvi petih mest svetnikov pri višjem deželnem sodišču v Ljubljani kot upravnem sodišču. Imenovanje teh uradnikov v VI. činovnem razredu je prevzela Narodna vlada.

Poverjeništvo za pravosodje je vladi predlagalo prezidavo sodišča v Ljubljani zaradi ustanovitve višjega deželnega sodišča in višjega državnega pravdnštva. Poverjeništvu je vlada 31. marca 1919 odobrila kredit v višini 40.000 kron; del kredita bi morali uporabiti tudi za nakup najpotrebnejše opreme za novoustanovljene sodne organe.

24. marca 1919 je Deželna vlada prosila Upravno komisijo naj na osnovi praktičnih primerov izda mnenje o odgovornosti za pomilostitve političnih kazni: ali naj odlok o pomilostitvi izda Deželna vlada ali resorni poverjenik. Upravna komisija je na seji vlade 9. aprila 1919 predlagala, naj v primerih, kjer je bilo v bivši Avstriji za pomilostitev pristojno ministrstvo, sedaj odloča Deželna vlada, drugače pa naj odloča tista instanca, ki je v konkretnih primerih pristojna za razsojanje proti razsodbam prve stopnje. Na seji 29. julija 1920 je bil sprejet sklep o prošnji pristojnemu ministrstvu v Beograd za ustanovitev upravnega sodišča za Slovenijo in Dalmacijo s sedežem v Ljubljani. Vendar je bilo upravno sodišče za Slovenijo ustanovljeno šele leta 1923 s sedežem v Celju.

Izredna sodišča

Poverjenik Vladimir Ravnihar je 29. januarja 1919 vladi predlagal ustanovitev izrednega sodišča na Koroškem. To je argumentiral z novicami o streljanju civilistov na vojake in o

pogostih ropih, požigih in uporništvu. Vendar se je Narodna vlada izrekla proti temu predlogu zaradi načelnega negativnega odnosa do izrednega sodišča ter zaradi prisotnosti ameriške misije na Koroškem. Ob uvajanju izrednih sodišč bi namreč misija lahko dobila vtis, da želi Narodna vlada na ta način ljudem preprečiti svobodno izrekanje lastnega prepričanja. Po porazu na Koroškem v začetku maja 1919 je vlada uvedla izredna sodišča v obmejnih krajih, o čemer sem že pisal v poglavju o notranjih zadevah.

Ohranjanje porotnih sodišč

Predsednik Deželne vlade Janko Brejc je dal na seji 28. aprila 1920 v razpravo problem ukinjanja porotnih sodišč. Nekatere odločitve porote v zadnjih dveh mesecih so bile problematične, kar se je kazalo tudi v pisanju časopisja. To je bil čas po stavki železničarjev in zato bi javnost ukinjanje porot lahko razumela kot interes države, da bi lažje obračunala s komunisti in "izgredniki" iz zadnje stavke. Dvorni svetnik Babnik je ocenil, da je za ukinitev porotnih sodišč pristojna vlada v konzultaciji s Stolum sedmorice. Poverjenik za notranje zadeve Bogumil Remec je menil, da porot - kljub nekaterim spornim odločitvam - v danem trenutku ni pametno ukiniti, in vlada je soglasno sprejela to stališče.

Notarji in odvetniki

Ob prevratu je bilo v vojski tudi mnogo pravnikov in sodnikov. Poverjenik za pravosodje Vladimir Ravnihar je zato vladi 4. novembra 1918 predlagal, naj poverjeništvu za narodno obrambo poskrbi za njihov odpust.

Na seji Narodne vlade 6. novembra 1918 je bil sprejet sklep o razširitvi okoliša odvetniške zbornice na Kranjskem na vse ozemlje pod upravo Narodne vlade (UL I/3-38, 8. 11. 1918). Hkrati je poverjenik Ravnihar predlagal spremembo avstrijskega državnega zakona iz leta 1910, ki je določal višino zneskov za kazensko-pravno presojo akta. Z novo naredbo so višino zneskov podvojili.

Poverjenik za pravosodje je na seji 26. marca 1919 poročal o številu notarjev: v Sloveniji (brez okupiranih ozemelj) je bilo 40 slovenskih in 13 nemških notarjev. V skladu s februarско naredbo, da morajo notariji, ki jim je poverilo izdala še bivša avstroogrška oblast, do 28. februarja 1919 oddati prošnje za ponovno izdajo poveril, ki jih bo izdala Deželna vlada, je vlada trem nemškim notarjem zavrnila izdajo poverilnic.

Deželna vlada je zadnjega marca 1919 sprejela načrt odredbe o pravici tujih odvetnikov, da zastopajo stranke v Sloveniji. Vendar je objavo naredbe odložila do potrditve ministrstva za pravosodje, ker je naredba zadevala odnose s tujino. Poleg tega je vlada ministrstvo za izenačenje zakonov naprosila, naj omogoči, da bodo lahko slovenski odvetniki zastopali stranke tudi drugod v državi, zunaj Slovenije.

Seveda moramo omeniti, da je tudi v pravosodju prišlo do odpuščanja Nemcev iz služb. Tako naj bi odslovili okoli 150 oseb, kar pa je imelo za posledico pomanjkanje kadrov. Pomanjkanje je še povečeval odhod mnogih pravnikov na delo pri mirovni konferenci, kar je bilo opaziti predvsem pri zamiku začetka študija na Pravni fakulteti (Škerlj, 1928, str. 407).

Škerlj tudi piše o težavah, ki so nastopile po 1. decembru 1918. Noben od aktov, prebranih ob združitvi (adresa Narodnega vijeća in regentov odgovor), ni natančneje določal položaja Narodne oz. Deželne vlade na področju pravosodja. Ministrstva v Beogradu naj bi vršila le kontrolo, katere značaj pa tudi ni bil jasen. Ministrstvo za pravosodje je začelo resneje delovati šele spomladi 1919 in seveda je začelo posegati v delo poverjeništa v Ljubljani. Upiranje poseganju je bilo neuspešno (Škerlj, 1928, str. 390).

FINANČNO POSLOVANJE

Pristojnosti finančnih uradov

Narodna vlada si je v začetnem obdobju tudi na finančnem področju podredila vse poslovanje. 6. novembra 1918 je razširila okoliš finančnega ravnateljstva v Ljubljani na vse ozemlje Narodne vlade SHS, enako je razširila okoliš finančne prokuratorature in razrešila prokuratorja Viktorja Pessiacka, ki ga je začasno zamenjal Hubert Souvan (UL I/3-40, 41 in 42, 8. 11. 1918).

S prevzemom vseh finančnih pristojnosti je Narodna vlada odločala tudi o plačah svojih uradnikov in o višini denarnih pomoči in prispevkov. S slednjimi je pomagala tistim, ki so bili kot žrtve vojne te pomoči nujno potrebni, in blažila socialne napetosti.

V sklop slovenjenja različnih organizacij je sodilo tudi bančništvo. Tako je Kranjska hranilnica prek poverjenika Karla Trillerja Narodno vlado obvestila, da je pripravljena razširiti ravnateljstvo s 16 Slovenci, trije pa bi lahko postali tudi člani direktorija. Narodna vlada je predlog na seji 13. decembra 1918 zavrnila in naročila dvornemu svetniku Kremenšku, naj ugotovi možnosti za nastavitev komisarja za prevzem upravljanja Kranjske hranilnice.

Na osnovi sklepa Narodne vlade zadnjega januarja 1919 je poverjenik Vekoslav Kukovec predlagal spremembe v poverjeništvu za finance: poverjenišтво bi razpustili, v Ljubljani bi ustanovili ekspozituro finančnega ministrstva, nekatere slovenske uradnike pa bi poslali v Beograd. Spomenico s to vsebino je vlada poslala v Beograd ter sestavila seznam uradnikov za ekspozituro. O plačevanju teh uradnikov naj bi se vlada dogovorila z Beogradom.

19. februarja 1919 je vlada v Beogradu izdala uredbo o ustanovitvi poverjenišтва za finance za Slovenijo in Istro s sedežem v Ljubljani, ki je bilo podrejeno neposredno ministrstvu v Beogradu. Problem je nastal zaradi odnosa med poverjeništvom in Deželno vlado. Glede na določila ustanovitvene naredbе je imel zakonodajalno oblast poverjenik za finance,

vprašanje proračuna je bilo nejasno, o personalnih zadevah pa je odločalo ministrstvo v Beogradu. Podpredsednika Gregorja Zerjava in poverjenika za finance Karla Šavnika je Deželna vlada zadolžila za izdelavo pro memorie za ureditev vprašanja kompetence pri imenovanju, saj je Deželna vlada tu želela ohraniti vpliv. Vladimir Ravnihar je predlagal, naj vsi odvisni resorji sestavijo nekakšne statute, s katerimi bi Deželni vladi zagotovili določen vpliv v zadevah, ki bi bile v njenem neposrednem interesu.

Stališča o odprtih vprašanjih v zvezi s poverjeništvom za finance je vlada poslala v Beograd (Zapisnik 73. seje, 15. 3. 1919). Od tam je prišel odgovor, naj vlada pošlje natančen pregled finančnega poslovanja Narodne in Deželne vlade "od formiranja do danes". Deželna vlada je odločila, da bo pregled opravil računski svetnik Janko Kukar, ki mu bo omogočila vpogled v zapisnike sej vlade. Vlada je iz Beograda hkrati dobila tudi dopis s pozivom k povečanju plač nekaterim uradnikom, ki ga je sprejela kot povišanje "draginjskih doklad" (Zapisnik 84. seje, 7. 4. 1919).

Iz doslej povedanega sledi, da je bila Narodna vlada samostojna v finančnem poslovanju, medtem ko se je položaj z nastopom Deželne vlade spremenil. Za vse finančne zadeve je morala imeti Deželna vlada privoljenje vlade v Beogradu. Ta procedura se je pokazala za zelo nepraktično predvsem pri vprašanjih, ki so terjala hitro odločitev. Tako pa je vlada v Ljubljani pogosto plačevala različne račune s krediti oz. skušala kasneje izterjati denar v Beogradu.

Finančni ukrepi ljubljanske vlade

Poverjenik Karel Triller je na prvi seji Narodne vlade, 1. novembra 1918, predlagal, naj bankam prepovedo iznos denarja iz Države SHS v tujino. To naj bi veljalo ne glede na morebitne prejšnje odobritve upravnih svetov ali ravnateljstev bank. Posebej so poudarili, da to velja tudi za Kranjsko hranilnico.

Dva dni zatem je Vekoslav Kukovec predlagal, naj finančno poslovanje na prvi stopnji ločijo od političnih uradov, kot drugo stopnjo pa naj vlada ustanovi okrajne finančne direkcije. Tret-

jo in najvišjo stopnjo bi predstavljalo deželno finančno ravnanje. Z avstrijsko vlado bi se morali dogovoriti o beneških lirah oziroma o tem, ali jih je Dunaj pripravljen povrniti. V zvezi z italijanskimi lirami je vlada 10. novembra 1918 prebivalce pozvala, naj te valute ne zavržejo, saj jo lahko kot narodni davek oddajo Narodni vladi.

Že na seji 4. novembra je Narodna vlada sprejela Kukovčev predlog o neizplačevanju kuponov vojnega posojila in o tem, da vojno posojilo ne more škodeti kot davek za vojne dobičke. Konec decembra 1918 pa se je odločila, da preveri vojna posojila. Izplačala naj bi le posojila, prijavljena v postavljenem roku, ki pa naj bi bil čim krajši, npr. en teden.

Kukovec je že v začetku novembra 1918 predlagal žigosanje denarja, ki je krožil v Sloveniji. S tem bi zavarovali gospodarstvo pred prevelikim dotokom kron iz drugih delov bivše monarhije. Vendar je bil sklep o žigosanju sprejet šele na seji 30. decembra 1918. Sklenili so, da se mora do 20. januarja 1919 prijaviti ves papirnati denar in omejiti uvoz denarja. Vse vsote nad tisoč kron bi potnikom na meji odvzeli v korist države. Poverjeniki so opozorili na dejstvo, da imajo bančni uradi v Sloveniji denar naložen tudi v Pragi in na Dunaju ter da bi omenjena naredba onemogočila vrnitev tega denarja. Zato naj bi Anton Kristan v Beogradu skušal doseči sestanek strokovnjakov za finance o valutni ureditvi. Časopise je vlada prek korespondenčnega urada naprosila, naj o teh problemih ne pišejo, saj bi lahko razburili ljudstvo.

3. januarja 1919 je vlada potrdila naredbo o žigosanju bankovcev. Kukovca je pooblastila, naj se s časnikarji pogovori o pisanju "v pomirjevalnem tonu". Okrajna glavarstva naj bi vlada obvestila posebej. Menila je, da je dobro stopiti v stik z Zagrebom in predlagati istočasno žigosanje (UL I/33-250, 251 izvršna, 252 o prepovedi uvoza bankovcev avstro-ogrske banke, 8. 1. 1919). 17. januarja je Narodna vlada podaljšala rok za žigosanje bankovcev do konca januarja 1919.

Z dopisom iz Beograda je bila vlada 10. januarja 1919 obveščena, da je od 1. januarja 1919 na državnih blagajnah v veljavi kurs 250 kron za 100 dinarjev. Kurs je veljal pri državnih davkih in pri plačah srbskih uradnikov tam, kjer so jih izplačevali v kronah.

Narodna vlada je na seji 29. januarja 1919 na vprašanje finančnega ministrstva v Beogradu o poimenovanju novega denarja - dinar ali krona - odgovorila, naj pred mednarodnim priznanjem ne izdajo prehodnega denarja. Ohrani naj se ime krona.

Finančni minister Momčilo Ninčić je Narodni vladi že januarja brzojavil, naj ne povzroča stroškov in daje kreditov brez odobritve finančnega ministrstva. 3. februarja 1919 se je vlada zopet seznanila z dopisom iz Beograda, da vse finančne zadeve rešuje ministrstvo v Beogradu. Ta posredovanja oziroma vmešavanja finančnega ministra v kompetence vlade v Ljubljani so potekala v času, ko je Narodna vlada že odstopila, Deželna vlada pa še ni začela z delom.

V deželni blagajni je bilo 7. marca 1919 - po poročilu Spindlerja - 13 milijonov kron. Vojski bi morali izplačati dve tretjini te vsote, kar pa bi onemogočilo plačilo kredita za prehranjevalni urad. Za kredite temu uradu bi morali poiskati akreditivne pri ljubljanskih denarnih zavodih, sicer bi morala vlada zaprositi Beograd za nakazilo sredstev v višini 15 milijonov kron za vojsko in omenjeni kredit. Hkrati je predsedstvo Deželne vlade zaprosilo ministrstvo za vojsko, naj prevzame izplačevanje vojaških plač. Enako zahtevo naj bi ministrstvu poslala tudi komanda Dravske divizije.

V času po ukinitvi poverjenišтва za finance je Deželna vlada opozorila finančno ravnateljstvo, da v nekaterih primerih ni izplačalo kreditov, ki jih je odobrila vlada. Finančno ravnateljstvo se je izgovarjalo, da je za vsak kredit potrebno soglasje Beograda.

Poverjenik ministrstva za finance je vladi na seji 11. aprila 1919 poročal o težkem finančnem stanju v Sloveniji. Stanje bi lahko omilili s predujmom - predčasnim, majskim plačilom davkov, ki bi sicer zapadli šele 1. avgusta 1919. Podpredsednik Gregor Žerjav je predlagal večje posojilo in surogatni denar. Žerjava in Antona Kristana je vlada nato pooblastila, da se naslednji dan sestaneta s predstavniki slovenskih denarnih zavodov. Če dogovor s slovenskimi bankami ne bi uspel, bi denar skušali iskati tudi pri nemških bankah. Denarnim zavodom naj bi vladna predstavnika predlagala zvišanje obresti na 4%, kar bi jim seveda prineslo več denarja.

Pozivi Beogradu o plačilu za vojsko in pogoste zahteve po nujnosti finančne pomoči niso obrodile sadov. Zato je vlada 25. julija 1919 sklenila, naj delegat ministrstva za finance plača vsoto, ki jo zahteva vojska. S tem bi vojsko pomirili in lažje vzdrževali disciplino.

Deželna vlada je na seji 8. avgusta 1919 iz kredita 84 milijonov kron odobrila izplačevanje pokojnin na Koroškem. V coni A naj bi izplačevali pokojnine in vojaške podpore istim osebam in v isti višini, kot jih je plačevala Avstro-Ogrska oziroma Avstrija. Realizacijo naj bi izvedel poverjenik ministrstva za finance. Po dogovoru z Beogradom je vlada 29. septembra 1919 del odobrenih proračunskih sredstev, namenjenih ozemlju pod italijansko zasedbo, dala tudi za Koroško in Prekmurje, ki sicer nista imeli odobrenih nobenih sredstev.

Omenili smo že debate o denarju Kraljevine SHS. Ob nastanku Kraljevine SHS je na prostoru nove države krožilo 5 valut: srbski dinar, avstroogrska krona, črnogorski perper, nemška marka in bolgarski lev. Zakon o Narodni banki Kraljevine SHS je 26. januarja 1920 za valuto določil dinar, uveljavilo pa se je tudi manjalno razmerje 4 krone za en dinar. V Sloveniji so bile krone žigosane. Prvi dinarski bankovci so bili tiskani v Franciji, z oznakami v francoskem jeziku in so imeli zapisano vrednost v dinarjih in kronah. Kasneje so tiskali le še dinarske bankovce.

Manjalno razmerje, ki smo ga že omenjali, je seveda vplivalo na začetni položaj gospodarstva v novi državi. Posamezni slovenski ekonomisti so predvidevali, da bo to razmerje celo 1:10. Najmanj težav bi seveda povzročilo razmerje 1:1. Za pojasnitev položaja slovenskega gospodarstva ob razpadu Avstro-Ogrske in sprememb, ki jih je doživelo ob združitvi v Kraljevino SHS, pa bi bile potrebne bolj poglobljene raziskave.

Na seji 29. aprila 1921 je Deželna vlada sklenila likvidirati Kranjsko deželno banko (KDB) in ustanoviti hipotekarno banko v obliki delniške družbe, ki bi prevzela aktive in pasive KDB. Zato naj bi ustanovili petčlanski proponentski odbor, ki bi ga imenovala vlada. Del delnic bi dobila Deželna vlada, in sicer kot imovino bivše vojvodine Kranjske - v višini čistega presežka premoženja KDB.

Davki in carina

Narodna vlada je 3. januarja 1919 odobrila naredbo o pobiranju in zaračunavanju dotedanjih deželnih naklad in davščin. To obdavčevanje je temeljilo na avstrijskih zakonih iz leta 1896 in novelah iz let 1913 in 1914 (Mosetizh, 1928, str. 575 in 576). 29. januarja 1919 pa je vlada spremenila naredbo o vojnih dajatvah in odškodninah. V Uradnem listu je rok podaljšala za nedoločen čas. Enako je podaljšala rok za prijavo zahtev po vojni odškodnini za nedoločen čas. Na isti seji je vlada sprejela načrt uredbe o začasni ureditvi poslov davčne komisije (UL I/46-336, 3. 2. 1919), s katero je ustanovila za vse območje finančnega ravnateljstva v Ljubljani pridobninsko (dohodninsko) deželno komisijo, in priredbo obče pridobnine za leto 1918 (UL I/46-337, 3. 2. 1919 - odločba o načinu plačila davkov za leto 1918). Poverjeništvu za finance je naročila, naj čimprej izdela načrt za način obdavčenja vojnih dobičkarjev.

Deželna vlada je 17. februarja 1919 uvedla davek na prirastek vrednosti nepremičnin. Ustrezni organi naj bi sestavili primerjalno tabelo davkov v različnih delih Slovenije, razen za Koroško, kjer omenjeni davek ni veljal.

Deželna vlada je sprejela le del naredbe poverjenišтва finančnega ministrstva o vojnem davku. 15. marca 1919 je spremenila zakon o vojnem davku tako, da sta bila država in kupec zavarovana pred škodo v primeru uvedbe premoženjskega davka. Prodaja zemlje naj bi bila možna le ob dovoljenju političnih oblasti. 19. marca pa je vlada za 10-krat zvišala znesek dohodnine in vojnih dodatkov. Izdala je tudi naredbo, ki je ob prodaji nepremičnin zahtevala 30% kupnine in preverjanje, ali prodaja ni sumljiva. Vse finančne naredbe je po 19. marcu 1919 izdajala Deželna vlada v dogovoru s poverjeništvom finančnega ministrstva. Glede personalnih zadev je imela Deželna vlada pravico do mnenja, pri proračunu pa je dajala samo predloge.

Poverjenišтво za finance je pripravilo tudi načrt naredbe o prehodni ureditvi carinskega vprašanja. Vendar je bila nazadnje na celotno državo razširjena srbska carinska tarifa. V zvezi s tem je Trgovska in obrtna zbornica poslala v Beograd dopis, ki ga je 26. maja 1919 podprla tudi Deželna vlada, in je

vseboval prošnjo za izvzem blaga, za katerega je bil nakup sklenjen že pred 9. aprilom; za pogodbe, sklenjene po tem datumu, naj bi začasno veljale tarife bivše Avstro-Ogrske. Pri carinjenju bi sodeloval tudi oddelek za trgovino in obrt, pokrajinska poverjenišva in poverjenišvo ministrstva za finance.

Vekoslav Kukovec

Andrej Gosar

Karel Verstovšek

INDUSTRIJA, OBRT, TRGOVINA IN JAVNA DELA

Gospodarski načrti ob koncu vojne

Bližajoči se konec vojne je med Slovenci vzbudil tudi razmišljanje o nadaljnem gospodarskem razvoju. Tako se je s temi vprašanji ukvarjal gospodarski odsek pri Narodnem svetu v Ljubljani. Omenjeni odsek naj bi skrbel predvsem za aprovizacijo, obnovo Primorske, preskrbo z gorivi itd; razpravljal pa je tudi o nacionalizaciji zemljiške posesti, rudnikov, industrije in o načinu nacionalizacije. Avgusta 1918 so v odseku ugotavljali, da je pogoj za samostojnost nacionalizacija tujega premoženja. Velik poudarek so dali nujnosti zavarovanja valute, za kar naj bi uporabili naravna bogastva in nakupili nepremičnine (Šorn, 1983, str. 56 in 58).

Gospodarske vizije razvoja so ob koncu vojne predstavljali različni pisci, pri čemer so najpomembnejši Milko Brezigar, Jakob Mohorič, Andrej Gosar, Vinko Šarabon in Albin Prepeluh. Najpomembnejši je Brezigarjev tekst Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva, ki je izšel septembra 1918. Čepič poudarja, da je Brezigarjevo delo danes pomemben vir za proučevanje slovenske gospodarske zgodovine in položaja pred prvo svetovno vojno (Čepič, 1984, str. 103). Večina piscev je dajala velik poudarek nacionalizaciji tuje posesti in nujnosti izvedbe agrarne reforme. Pri razvoju industrije pa so med njimi nastajale razlike, vendar so bili vsi mnenja, da je potreben njen hitrejši razvoj.

Slovensko gospodarstvo ob razpadu Avstro-Ogrske

Svetovna vojna je prizadela tudi slovensko industrijo. Mnoga podjetja so bila pod vojaško upravo in njihova proizvodnja je bila namenjena za vojsko. Poleg tega je ob koncu vojne slovensko gospodarstvo prizadel še razpad države. Kljub temu, da v okviru Avstro-Ogrske Slovenija ni bila med industrijsko močnejšimi deželami, kamor so sodile avstrijske in češke pokrajine, je določeno stopnjo razvitosti le dosegla. Povezanost

slovenskega gospodarstva z gospodarstvom ostalih predelov Avstro-Ogrske in težave po razpadu monarhije si lahko lažje predstavljamo zaradi sodobnih primerjav z razpadom socialistične Jugoslavije.

Šibkost slovenske države po razpadu Avstro-Ogrske pa je nekoliko reševal tuj kapital, ki je obvladoval velik del slovenskega prostora. Kresal piše, da so bile leta 1919 v Sloveniji 3 banke delniške družbe, 9 bančnih podružnic in razviti sistemi zadružnih hranilnic in posojilnic. V slovenskih rokah so bile, poleg vseh hranilnic in posojilnic, le 3 banke. Vendar je bila že kmalu po vojni nacionalizirana večina bank (Kresal, 1980, str. 3).

Poleg premoga in lesa je postajala v tem času za Slovenijo kot energetski vir vse pomembnejša elektrika. Krajevne elektrarne po Sloveniji so dajale elektriko za pogon industrijskih obratov in za javno uporabo. Elektrifikacija je sicer dobila zagon po ustanovitvi Kranjskih deželnih elektrarn leta 1915, ki so po letu 1918 počasi začele prevzemati pod svoje okrilje elektrarne na Kranjskem. Drug center je bila hidroelektrarna Fala na Dravi, ki je bila predvidena za oskrbo Avstrije, po razpadu Avstro-Ogrske pa je z energijo zalagala slovensko Štajersko (Kos, 1976; Kresal, 1980).

Rudarstvo in kovinska industrija sta po prvi svetovni vojni postali najpomembnejši slovenski gospodarski panogi. Premogovniki so leta 1918 zaposlovali 8382 rudarjev, ki so nakopali okoli milijon ton premoga (Kresal, 1980, str. 11). Najpomembnejši so bili rudniki v Zasavju (Trbovlje, Zagorje in Hrastnik) ter v Velenju, Kočevju in Šentjanžu. Železnice so ob koncu prve svetovne vojne porabile 2/3 premoga, industrija in ostali porabniki pa 1/3. Kasneje je začel delež porabe na železnici upadati na račun drugih uporabnikov. Najpomembnejši rudniki so bili v lasti Trboveljske premogokopne družbe, ki je bila ustanovljena l. 1873. Sprva avstrijski kapital je kasneje zamenjal francoski. Velenjski rudnik lignita pa je bil po vojni podržavljen in je bil največji med državnimi rudniki.

Skupno je bilo ob razpadu Avstro-Ogrske v Sloveniji 28 rudnikov. Med rudami je bil najpomembnejši svinec v Mežici. Tamkajšnji obrati so zaposlovali okoli 1000 delavcev (Kresal, 1980, str. 12). Rudnik je bil v lasti družbe Bleiburger Ber-

gverks od l. 1868. Po prvi svetovni vojni je postala lastnik rudnikov in ostalih obratov londonska družba The Central European Mines Limited.

Med železarskimi obrati v Sloveniji moramo seveda omeniti družbo KID (Kranjska industrijska družba), ki je imela v lasti večino železarskih obratov na Gorenjskem, s središčem na Jesenicah. Družbo je ustanovil domač kapital leta 1869, kasneje je prevladal nemški kapital in po prvi svetovni vojni italijanski. Proti koncu dvajsetih let pa je prevzel večino konzorcij domačih industrijalcev, ki jih je vodil celjski tovarnar Westen. Druga od treh slovenskih železarn je bila na Ravnah, v lasti grofa Jurija Thurna. Tretja je bila še železarna v Štorah (Kresal, 1980, str. 12; Šorn, 1959, str. 12 in 13).

Med obrati kovinske industrije moramo na prvem mestu omeniti tovarno emajlirane posode v Celju (danes Emo), katere lastnik je bil že omenjeni Avgust Westen. Podjetje je bilo ustanovljeno leta 1894. Leta 1918 oz. 1919 se je šest podjetij v Ljubljani (Strojne tovarne Tönnies, Žabkar, Samassa, Železolivarne, Kovinolivarne in Zvonolivarne) združilo v Strojne tovarne in livarne d.d. v Ljubljani. Med delničarje je kasneje vstopilo še nekaj finančnih organizacij in posameznikov. Omenimo vsaj še tovarno orodja v Zrečah, ki je nastala leta 1920 in tovarno Titan v Kamniku, ki je začela delati že leta 1896 (Kresal, 1980, str. 12; Šorn, 1959, str. 13).

Med obrate kemične stroke šteje Šorn tudi Smodnišnico v Kamniku in Tobačno tovarno v Ljubljani. V času prve svetovne vojne pa je bila zgrajena tovarna dušika v Rušah (Šorn, 1959, str. 13 in 14).

Tekstilna industrija je bila ena pomembnejših v Sloveniji, kar Šorn ponazarja med drugim tudi s številčnim porastom teh tovarn. Ob razpadu Avstro-Ogrske jih je bilo 11, med obema vojnama pa se je njihovo število skoraj podeseterilo. Ob nastanku Kraljevine SHS so bile tekstilne tovarne le v Trzinu, Litiji in Preboldu, kasneje pa sta močna centra postala Kranj in Maribor. Bombažna predilnica v Trzinu je na primer bila ustanovljena leta 1885 s švicarskim in avstrijskim kapitalom. Tkalnica v Preboldu je začela z delom že leta 1842, predilnica v Litiji pa leta 1886 (Kresal, 1980, str. 13).

Ob razpadu Avstro-Ogrske je bilo v Sloveniji 25 usnjarskih

obratov. Največji med njimi je bila usnjarna Franc Woschnagg & sinovi v Šoštanju, njeni začetki pa segajo že v leto 1788. Med usnjarnami omenjata Šorn in Kresal še obrate v Slovenskih Konjicah, last Lovra Lauricha, in Mokronogu, last Franca Pence. Ne moremo pa mimo tovarne čevljev Peko v Tržiču, ki jo je ustanovil Peter Kozina (Šorn, 1959, str. 15; Kresal, 1980, str. 14).

V lesni industriji je bila večina obratov znana predvsem po rezanju lesa. Večji obrati za njegovo obdelavo so bili zelo redki. Omenimo le Kopitarno Winkle v Sevnici, ki je začela s proizvodnjo že leta 1886 in podjetje Remec & Co iz Duplice pri Kamniku, kjer so izdelovali pohištvo in upognjen les od leta 1907 (Šorn, 1959, str. 16).

Avstro-Ogrska je Sloveniji zapustila 19 podjetij prehrabene stroke. Med njimi omenimo pivovarno Union v Ljubljani, ki je delovala od leta 1864 (Šorn, 1959, str. 16) oz. 1867 (Kresal, 1980, str. 15) kot Kosler & Co, in Združene pivovarne Žalec-Laško, ki so nastale leta 1902 kot delniška družba. Že od leta 1864 je bila v Mariboru tovarna testenin Ludvik Franz. V Ljubljani pa je bil od leta 1909 obrat tovarne Kolinska, ki je imela sedež v Pragi, po razpadu Avstro-Ogrske pa je svoj sedež prenesla v Ljubljano.

Pomembna veja gospodarstva je bila tudi industrija gradbenega materiala in gradbeništvo. V Sloveniji je bilo leta 1918 44 obratov gradbene industrije. Že omenjena Trboveljska premogokopna družba je imela v svoji lasti tudi cementarni v Zagorju in Trbovljah. Šorn kot pomembnejša podjetja na tem področju našteva še stavbne družbe v Ljubljani in Mariboru (Šorn, 1959, str. 17).

Veliko pa je bilo v Sloveniji tudi različnih papirniških obratov. Največje tovrstno podjetje so bile Združene papirnice Vevče, Goričane in Medvode. Na drugo mesto Šorn postavlja Sladkogorsko iz Sladkega vrha, ki je nastala leta 1885 oz. po Kresalu leta 1882 (Kresal, 1980, str. 14). Ne smemo pozabiti na Tovarno papirja Količevo, ki jo je leta 1920 ustanovil Fran Bonač. Najkvalitetnejši papir pa je izdelovala papirnica v Radečah, ki je bila v lasti avstrijske firme Bratje Piatnik (Šorn, 1959, str. 17).

V pregledu sem navedel le nekatere najbolj znane in naj-

večje obrate v posameznih panogah in torej pomeni le presek skozi položaj v slovenski industriji takoj po koncu prve svetovne vojne. O finančni moči posameznih podjetij, o številu zaposlenih in nekatere druge statistične podatke pa v svojih delih natančneje navajata France Kresal in Jože Šorn.

Prehodni gospodarski urad

Na predlog poverjenika Remca so v Ljubljani 7. novembra 1918 ustanovili prehodni gospodarski urad Narodne vlade SHS. Urad je "v svrhu demobilizacije" prevzel vse vojaške obrate, ki so bili last države, vsi drugi obrati pa so prešli pod njegovo nadzorstvo oziroma v najem. Nadziral je produkcijo nekaterih surovin (premogokopi, rudniki, usnjarne), produkcijo predmetov javnega interesa, razen živil in tistih izdelkov, ki jih niso proizvajali v Državi SHS. Urad se je dejansko vključeval tudi v demobilizacijo vojske. Za vojaško blago so prevzeli odgovornost tedanji upravitelji ali javni "činitelji", kjer ni bilo upraviteljev. Vojaki niso smeli prodajati blaga, živine ali vozil. O demobiliziranem materialu so sestavljali zapisnike, ki so jih morali poslati uradu.

Prehodni gospodarski urad so v začetku maja 1919 spremenili v podružnico "centralne uprave za trgovački promet sa inostranstvom". Pred tem je urad dobil iz Beograda ukaz, da je po novem podrejen direktno ministrstvu za trgovino in obrt, in da se Deželna vlada ne sme več ukvarjati z izvozno-uvoznimi posli. Predsednik upravne komisije prehodnega gospodarskega urada Žerjav je navajal, da je bil vzrok beograjske odločitve ratifikacija pogodbe o izmenjavi koruzne moke, krompirja in različnih drugih artiklov med Deželno vlado in Avstrijo.

Zato je Deželna vlada 5. maja 1919 sklenila protestirati v Beogradu, češ da je bil njen poseg upravičen zaradi hitre pokvarljivosti blaga. Vlada v Ljubljani se je sicer strinjala, da podružnica preide pod nadzorstvo oddelka za trgovino in obrt, vendar bi morali sestaviti nekakšno nadzorno komisijo. Žerjav je 26. maja 1919 odklonil nadaljnje opravljanje funkcije predsednika v upravni komisiji bivšega prehodno gospodarskega urada.

Na Žerjavov predlog je vlada 23. oktobra 1919 spremenila naredbo o statusu prehodnega gospodarskega urada, ki se je preoblikoval v podružnico Centralne uprave. Sprememba je upravni komisiji omogočala, da je iz kroga konsumentov in producentov kooptirala dva člana.

Povojna ureditev gospodarskih organov in zbornic

Narodna vlada je v skladu z naredbo o prehodni upravi razširila okoliš trgovske in obrtne zbornice. Iz Trsta pa je sklenila v Ljubljano preseliti meroizkusni urad.

Poverjenik Vladimir Remec je vladi 4. novembra 1918 sporočil, da je obrtno nadzorstvo uvrščeno v resor javnih del. Probleme s tega področja naj bi reševali sporazumno s poverjeništvom za socialno politiko. Na Remčev predlog je vlada naslednji dan sklenila ustanoviti poseben gospodarski urad za surovine, zlasti za železo in usnje.

Delokrog trgovske in obrtne zbornice v Ljubljani je bil razširjen na vse ozemlje, ki ga je upravljala Narodna vlada SHS (UL I/10-108, 20. 11. 1918). 18. decembra 1918 pa je vlada razširila tudi območje obrtnega nadzorništva za Kranjsko s sedežem v Ljubljani na vse svoje ozemlje. Ob tem je sklenila v vseh obratih, ki so prišli v območje obrtnega nadzorstva, uvesti institucijo delavskega zaupnika (UL I/28-216, 28. 12. 1918). Slednji je bil predstavnik delavcev v organih upravljanja tovarn. V praksi se je njegovo delo dotikalo predvsem reševanja socialnih težav delavcev.

Sedež inženirske zbornice so novembra 1918 preselili v Ljubljano, delokrog zbornice pa prav tako razširili na vse ozemlje pod oblastjo Narodne vlade SHS (UL I/7-80, 15. 11. 1918).

S posebno naredbo (UL I/9-92, 18. 11. 1918) je vlada ukinila vse centrale za kože in ohranila maksimalne cene. Usnje so morali oddajati pod nadzorstvom vlade: "civilne kože" so lahko v okviru maksimalnih cen dajali v svoboden promet na območju SHS, za "vojaške kože" so poslovale zbiralnice. Kmetje so lahko dajali kože v strojenje za lastno uporabo. Vlada je objavila tudi cene za kože iz vojaških zalog in iz zalog central.

Zavod za pospeševanje obrti je pripravil predlog akcije za

pomoč v vojni prizadetim obrtnikov, ki naj bi ga sprejelo bivše ministrstvo za javna dela na Dunaju, deželni odbor Kranjske in občine. Narodna vlada je predlog sprejela na seji 15. januarja 1919 in predlagala podobno akcijo tudi za Štajersko. Posameznim obrtnikom bi dodelili brezobrestna posojila, za realizacijo pa so zadolžili zavod za pospeševanje obrti. Vlada je 20. januarja 1919 odobrila tudi načrt o ustanovitvi obrtno-pospeševalnega urada države SHS v Ljubljani z enakim delokrogom, kot ga je imel prej zavod za pospeševanje obrti (UL I/43-310, 28. 1. 1919). Prvega marca 1919 je obrt prešla od poverjenišтва za javna dela k oddelku za trgovino in industrijo. Referent za obrt je bil Kandare.

Glede uprave in nadzorstva obrtnih podjetij nasploh je bil sklep vlade naslednji: vse naloge v zvezi s prisilno upravo ali nadzorom obrtnih podjetij je treba prepustiti posebni sekciji, ki jo je ustanovila Narodna vlada že 30. decembra 1918. Načelnik oddelka za trgovino in obrt naj bi predlagal osebje in prostore za sekcijo. Sprejet je bil še predlog, da nadzorstvo in prisilno upravo nad gospodarstvom, ki ni obrtnega ali kmetijskega značaja, podredijo direktno predsedstvu vlade (Zapisnik 87. seje, 11. 4. 1919).

Poverjenišтво za javna dela je bilo sestavljeno iz sedmih enot: Gradbeno ravnateljstvo za Slovenijo, Rudarsko glavarstvo v Ljubljani, Osrednji urad montanističnih obratov, Oddelek za tujski promet in turistiko, Oddelek za upravo avtomobilskih zadev, Oddelek za razdeljevanje premoga in računovodstvo. Potem, ko je Narodno vlado zamenjala Deželna, je sledilo ukinjanje posameznih uradov oz. njihova vezava na Beograd (Skubic, 1928, str. 615).

Na predlog gradbenega ravnatelja Antona Klinarja je Deželna vlada 24. februarja 1919 ustanovila Gradbeno ravnateljstvo namesto dotedanjega "stavbenega departementa deželne vlade" in deželnega stavbnega urada. Gradbeno ravnateljstvo je postalo glavni oddelek poverjenišтва za javna dela, kjer naj bi zaposlili 60 uslužbencev.

Deželna vlada je 5. marca 1919 sklenila ustanoviti Komisijo za terjatve do erarja bivše Avstro-Ogrske oz. do novih držav na tem ozemlju. Naloga komisije je bila predvsem zbiranje zahtev po odškodnini in povrnitvi škode pri pogodbah z erarjem ter

zbiranje terjatev za vojne dajatve in zahtev za terjatve vojne škode na Koroškem in Goriškem. Komisijo so sestavljali predstavniki industrije, kmetijstva, obrti, pravosodja, vojaške intendance in finančne prokuratorure. Vlada je ustanovila tudi fond komisije, v katerega naj bi vsaka stranka prispevala en odstotek. Fond je tako pokrival vse stroške komisije. Aprila 1919 je bil v Ljubljani napovedan sestanek trgovcev, industrijalcev in obrtnikov zaradi terjatev proti bivšemu vojaškemu erarju. Terjatve naj bi izplačali iz likvidacijske mase bivše Avstro-Ogrske, ki pa se je v škodo izterjevalcev zmanjševala, zato je bilo potrebno hitro ukrepati. Deželna vlada je poslala v Prago in na Dunaj odposlance, ki naj bi posredovali za enakomerno izplačilo terjatev.

V skladu z naredbo o nadzoru nad podjetji je Deželna vlada 15. marca 1919 sklenila ustanoviti oddelek državnega nadzorstva rudnikov pri osrednjem montanističnem uradu in za vodjo imenovati rudarskega nadsvetnika Pirnata. Omenjena naredba je med drugim govorila tudi o nostrifikaciji tujih podjetij in vlada je sklenila podaljšati rok do 31. maja 1919.

Za nadaljevanje turistične dejavnosti je Deželna vlada 27. junija 1919 ustanovila Jugoslovanski generalni komisarijat za promet in turistiko v Sloveniji. Sestavila naj bi začasna pravila in zagotovila denar za njegovo delo.

Pisarna za zasedena ozemlja je Deželno vlado prosila za dovoljenje za nakupovanje in izvažanje tobaka, da bi na ta način pridobila lire, ki jih je potrebovala za kurirje in za svojo organizacijo na zasedenem ozemlju. Deželna vlada je privolila, toda dovoljenje je omejila s številom nakupov (Zapisnik 110. seje, 3. 7. 1919).

Na eni od naslednjih sej je sprejela tudi načrt naredbe o preprečevanju uničevanja industrijskih podjetij: dovoljenje za rušenje tovarniških objektov je tako lahko dajala samo Deželna vlada (Zapisnik 116. seje, 4. 8. 1919).

16. septembra 1919 je Deželna vlada sprejela sklep o spremembi imen nekaterih podjetij. Plavžarsko oskrbnništvo SHS v Celju so na primer preimenovali v Državno cinkarno Celje, Rudarsko oskrbnništvo SHS v Velenju v Državni premogovnik Velenje in Rudarsko oskrbnništvo SHS Zabukovca v Državni premogovnik Zabukovca.

Uvajanje proste trgovine

V zvezi s trgovino moramo omeniti, da je zaradi težko določljivih tečajev valut trgovina med Slovenijo in tujino potekala predvsem v obliki kompenzacij oz. zamenjav blaga za blago. Pri sodelovanju z Avstrijo je tako šlo za tri oblike: za pogodbe med vlado v Ljubljani in Avstrijo, za posle podjetij z Avstrijo na osnovi pooblastil ljubljanske vlade in za posle pri preskrbi prebivalstva z življenjskimi potrebščinami, kjer je šlo predvsem za preskrbo Koroške (Šorn, 1982, str. 229).

18. novembra 1918 je Narodna vlada sklenila, da lahko iz ozemlja pod njeno upravo izvažajo le tisto blago, za katero bo izdalo transportno dovoljenje poverjeništvu za trgovino in industrijo. Vlada je kasneje sprejela predlog poverjenika Ravniharja o obnovitvi avstrijske naredbe o nadzoru podjetij, ki pošiljajo svoj dohodek iz Slovenije, t.j. da imajo svoj sedež v tujini.

Vlada v Beogradu je sklenila s 25. februarjem 1919 uvesti prosto trgovino z nekaterimi živili, vendar so v pokrajinah ostali v veljavi obstoječi omejitveni predpisi, ki so jih tam sprejeli že prej. Že 3. marca 1919 so sklicali v Ljubljani posvet strokovnjakov na temo, kako preprečiti krizo v prehrani, ki bi jo lahko povzročil sklep Beograda o prosti trgovini. Kot rezultat posveta je odddelek za prehrano predlagal, naj vlado v Beogradu opozorijo, da bi zaradi njenega ukrepa lahko v Sloveniji prišlo do pomanjkanja hrane. Slovenija je namreč hrano kupovala sproti in prosta trgovina bi pomenila takojšen porast nabavnih in s tem tudi prodajnih cen.

Deželna vlada je 7. marca 1919 Beogradu predlagala, naj do prihodnje letine ostanejo v veljavi dotedanji ukrepi. Ustanovili naj bi tudi poseben državni urad, ki bi nakupoval in razdeljeval živila, k temu uradu pa bi priključili tudi Žitni zavod in Vnovčevalnico za živino in mast.

Deželno vlado je finančno ministrstvo 15. marca 1919 obvestilo o odločitvi beograjske vlade, da omeji vso trgovino s Turčijo, Avstrijo, Madžarsko in Bolgarijo. Prepoved je veljala tudi za uvoz iz Italije ter za ves promet omenjenih sovražnih držav z Italijo. Dovoljen je bil izvoz oziroma uvoz na okupirano področje, toda le za blago namenjeno prebivalstvu, in ne za iz-

voz v Italijo.

Poleg tega obvestila je Deželna vlada isti dan dobila tudi odlok ministrstva za trgovino in industrijo, da se mora ves trgovski promet s tujino izvajati prek centralne uprave za trgovski promet s tujino. Tudi že veljavna dovoljenja za izvoz prek demarkacijske linije so bila izničena, kar pa ni veljalo za blago, ki je že bilo na poti. Novemu uradu so morale pokrajinske vlade predložiti prošnje za izvoz v sovražne in nevtralne države (Zapisnik 74. seje, 17. 3. 1919). Korošec je v Beogradu na to temo sklical sestanek vseh slovenskih poslancev, iz Ljubljane pa je prišel poročat Anton Kristan. Kristan je po vrnitvi Deželno vlado seznanil z uspehi razgovorov v Beogradu: vse uvozne in izvozne posle naj bi opravljal prehodni gospodarski urad, uredbo o svobodni trgovini pa naj bi v kratkem ukinili.

Bogomil Senekovič, vodja oddelka za prehrano, je 23. aprila 1920 vladi poročal, da je zasebno dobil tekst uredbe o prosti trgovini. Deželna vlada je nato poslala ministrskemu predsedniku Stojanu Protiću, nekaterim ministrom in deželnim vladam v Zagrebu, Sarajevu in Splitu brzojavko s pojasnilom, zakaj nasprotuje uredbi: zaradi stvarnih (gospodarskih) in političnih (komunistično gibanje) razlogov je potrebno ukiniti prosto trgovino, vso trgovino pa dati pod strog državni nadzor. Vendar pa je uredba o prosti trgovini ostala v veljavi.

Rudniki, izkop in razdeljevanje premoga

Za upravljanje rudarskih zadev je vlada v Ljubljani ustanovila rudarska urada v Ljubljani in Celju, ki bi bila podrejena rudarskemu glavarstvu v Ljubljani.

Zaradi kontrole nad razdeljevanjem premoga je Deželna vlada 14. februarja 1919 v okviru komisije za prehodno gospodarski urad ustanovila pododsek iz zastopnikov poverjeništev za javna dela, za trgovino in industrijo ter za promet. Pododsek je moral vsako dekada sestaviti tabelo produkcije in razdelitve premoga z naslovi prejemnikov. Tudi železniške premogokopne postaje so morale vsakih deset dni Deželni vladi dostaviti podatke o odpremi premoga in o končnih postajah dostave. Trboveljski premogokopni družbi je Deželna vlada zagrozila z

denarno kaznijo za vsak vagon premoga, ki bi ga družba poslala drugam, kakor je določila vlada. Gradbenega ravnatelja Klinarja so na seji vlade 24. februarja 1919 zadolžili, naj izdela predlog za izvajanje nadzora nad družbo.

Prevoz velikih količin koksa in črnega premoga s Češkoslovaške v Zagreb je spomladi 1919 povzročil zastoj v prometu, predvsem zaradi nepravočasnega praznjenja vagonov. Obratno nadzorništvo južne železnice v Ljubljani je zahtevalo čimprejšnjo izpraznitev zatrpanih prog, saj so ovirale prevoz antantinih vlakov. Podpredsednik vlade je sredi aprila ukazal raztovoriti potrebno število vagonov in predati premog plinar- nam v Ljubljani in Mariboru, cinkarni v Celju, plavžu v Što- rah, tovarni na Jesenicah, državni in južni železnici in aprovi- zaciji.

26. maja 1919 je Deželna vlada sklenila opozoriti vlado v Beogradu, ministrstvu za promet ter za trgovino in obrt, naj posredujejo za ureditev prometa z vagoni na Hrvaškem, saj tamkajšnje nepravočasno vračanje vagonov ovira oskrbo s pre- mogom. Hkrati naj bi Beograd postavil komisarja, ki bi nadzi- ral uporabo vagonov in skrbel za njihovo praznjenje. Vendar je zaradi napak pri razvažanju premoga prišlo tudi poleti 1919 do velikih zastojev v železniškem prometu.

8. junija 1919 je poverjenik za javna dela vladi poročal o obi- sku predstojnika osrednjih montanističnih uradov Pirnata v koroških rudnikih Mežica, Žerjav, Črna, Prevalje in Leše. Nemci so odpeljali veliko zalog svinca, delavce pa so zelo slabo plačevali. V premogovniku Prevalje-Leše so za ravnatelja po- stavili dotedanjega obratovodjo Staneka, jeklarno na Ravnah pa je kot začasni ravnatelj upravljal Anton Hruschka, sicer ravnatelj fužin v Štorah. Na Pirnatov predlog so rudnike Blei- berger Bergwerks Union v Mežici in Črni, topilnico v Žerjavu, premogovnik v Lešah, last grofov Henckel von Donnersmark, in jeklarno v Ravnah, last grofa Thurna, sekvestrirali, tj. začasno podržavili.

Poverjenik Dušan Sernec je 9. junija 1920 vladi poročal o trgovini s premogom in o nujnosti preselitve sedeža Trbovel- jske premogokopne družbe z Dunaja v Slovenijo. Člani vlade so v ta namen zaprosili poslanika v Pragi Ivana Hribarja za prikaz podržavljenja čeških rudnikov.

* * *

Slovensko gospodarstvo je po letu 1918 nadaljevalo s svojim razvojem, v katerem je bilo tudi nekaj kriz, ki so bile odmev svetovnih dogajanj. Lep prikaz slovenskega gospodarstva in njegovih najmočnejših predstavnikov pa daje Šorn (Šorn, 1959). Seveda ne smemo pozabiti na veliko število zgodovinarjev, ki nam prikazujejo razvoj slovenskega gospodarstva skozi razvoj posameznih panog ali tovarn.

Karel Triller

Dušan Sernec

KMETIJSTVO IN PREHRANA

Po koncu vojne Narodna vlada ni mogla voditi kakšne načrtne kmetijske politike, pričela pa je pripravljati agrarno reformo. Na področju kmetijstva in prehrane je bila sicer glavna naloga preprečiti pomanjkanje hrane ali celo morebitno lakoto. Drugi, po obsegu dela sicer manj zastopan, pa je bil kompleks vprašanj o različnih kmetijskih organizacijah in ustanovah, kjer je šlo predvsem za njihovo upravljanje oz. za ureditev kompetenc do Narodne vlade.

Tako je že 2. novembra 1918 Narodna vlada preimenovala Cesarsko-kraljevo kmetijsko družbo v Slovensko kmetijsko družbo. Poverjeništvo za kmetijstvo je na isti seji začasno razdelila v odseke, v katerih naj bi začasno zaposlili tudi delovno silo bivše Cesarsko-kraljeve kmetijske družbe. Odseki so bili: predsedstvo - uprava urada in osebne zadeve, odsek za kmetijstvo - vključno z živinozdravstvom, gozdarstvom in gozdnimi domenami, odsek za kmetijsko zakonodajo in za pravne razmere v kmetijstvu.

Priprave agrarne reforme

Začetki agrarne reforme segajo v Slovenijo v leto 1848, ko je bil sprejet zakon o zemljiški odvezi. Kmet je sicer moral plačati odškodnino, vendar je le postal lastnik zemlje, ki jo je obdeloval. Vendar pa je veliko zemlje še vedno ostalo v lasti veleposestnikov in agrarna reforma še zdaleč ni bila končana.

V že omenjenem članku Zdenka Čepiča (Čepič, 1984) najdemo tudi poročilo o zamislih glede agrarne reforme. Prepeluh je npr. menil, naj bi poleg naravnih bogastev tudi zemlja postala kolektivna last naroda. Tako bi dobili osnovo za narodno-kolektivistično industrijo. Gospodarska moč naroda pa je po njegovem mnenju temelj politične moči in samostojnosti (Čepič, 1984, str. 106). Brezigar je zahteval nacionalizacijo tujih veleposesti predvsem zato, da bo dobiček ostajal doma in se uporabljal za razvoj Slovenije. Razmišljal je tudi o odnosu države do kmeta. Zemlja je bila po Brezigarjevem mnenju slabo obdelana. Vzroke za to je našel v ekonomski šibkosti in neizobraženo-

sti kmeta ter konservativnem načinu obdelovanja. Tu pa je Brezigar videl možnost države, da bi kmetu predpisala način obdelave, s ciljem zvišati proizvodnjo. V zvezi z agrarno reformo je menil, naj bi kmet imel toliko zemlje, da bi lahko preživel štiričlansko družino. Za to naj bi zadostovalo od 15 do 20 ha. Velik pomen pa je Brezigar namenil tudi zadrugam (Čepič, 1984, str. 107 in 111-113).

V tedniku Jugoslovan so klerikalno usmerjeni Jakob Mohorič, Vinko Šarabon in Andrej Gosar pisali o nujnosti razlastitve veleposesti in razdelitvi zemlje med njene obdelovalce. Razdelitev zemlje bi dala možnost za boljšo proizvodnjo in krepitev celega gospodarstva. Agrarno reformo so razumeli kot pogoj za demokratično bodočo jugoslovansko državo (Čepič, 1984, str. 109).

Čepič piše, da so tako Mohorič, Gosar in Šarabon, kot tudi Prepeluh in Brezigar, s svojimi mnenji o agrarni reformi "izražali stališče zakasnele buržoazne revolucije oziroma neizvedenih zahtev iz leta 1848, ki jih je sedemdeset let kasneje udejanjala slovenska buržoazija v boju za nacionalno, politično in gospodarsko osvoboditev slovenskega naroda" (Čepič, 1984, str. 110).

Že 14. novembra 1918 je Narodno vijeće napovedalo, da bo z agrarno reformo zemljo odvzelo veleposestnikom in jo dalo malim kmetom. Zato je 31. januarja 1919 Narodna vlada sklenila dati pod državni nadzor vsa veleposestva, večja od 300 ha. 27. februarja 1919 pa je vlada v Beogradu objavila Prehodne odredbe za pripravo agrarne reforme. Ukinjeno je bilo tlačanstvo in kolonat. Veleposestnike naj bi razlastili, s tem da se jim prizna odškodnina, tlačani pa so postali lastniki zemlje, ki so jo obdelovali. Zemljo naj bi razdelili tistim, ki je nimajo ali pa jo imajo premalo.

Vlada je 12. marca 1919 sprejela načrt podpredsednika Gregorja Žerjava, po katerem naj bi pristojno ministrstvo v Beogradu pooblastilo Deželno vlado, da izdaja začasne uredbe za pripravo in zavarovanje izvedbe agrarne reforme ter za preprečevanje akcij, ki bi ogrožale izvajanje reforme. Ministrstvo naj bi tudi pooblastilo Deželno vlado, da ustanovi državni urad za nadziranje in začasno upravo veleposestev, ki so bila predmet agrarne reforme. Urad bi bil podrejen Deželni vladi in bi

ga začasno sestavljali ravnatelj, gozdarski strokovnjak in potrebno pisarniško osebje. Za začetek razlastitvenega dela naj bi dobili finančna sredstva iz Beograda, prav tako naj bi ta pooblastil Deželno vladu za sestavo komisije, ki bi zbiral statistični material, upoštevala določila, kdo vse lahko dobi zemljo. Tudi ta komisija bi delovala pod nadzorom Deželne vlade, sestavljali pa bi jo strokovnjaki državnega gozdarskega in državnega kmetijskega urada, zastopniki veleposesti, "interesentov, socialno odvisnih krogov" in zastopniki lesne trgovine in industrije ter političnih strank (Zapisnik 71. seje, 12. 3. 1919). Predsedništvo komisije naj bi pri izvrševanju njegove naloge podpirali vsi javni uradi.

Nato je na predlog podpredsednika Žerjava vlada 22. marca 1919 sklenila ustanoviti oddelek za gospodarsko tehnični nadzor nad posestvi, ki so bila po prehodnih uredbah na seznamu za agrarno reformo, in nad posestvi, ki so bila pod državnim nadzorom (Zapisnik 77. seje, 22. 3. 1919).

Podpredsednik je tudi pripravil načrt za upravo in nadzorstvo nad velikimi posestvi. To delo so poverili posebnemu oddelku za pripravo agrarne reforme, katerega načelnik bi postal okrajni glavar Friderik Lukan, ki bi predlagal tudi drugo osebje, oddelek pa bi sodeloval s krajevnimi komisarji za agrarne operacije. Odredbam oddelka za pripravo agrarne reforme bi se morali odzvati vsi javni uradi in občine. Pomembnejše odredbe v zvezi s kmetijstvom in gozdarstvom bi oddelek izdal sporazumno z oddelkom za kmetijstvo. V primeru, da se na določenem posestvu nahajajo tudi obrtni obrati, bi oddelek nadzorstvo nad njimi lahko delil z oddelkom za trgovino in obrt.

28. aprila 1919 je oddelek za kmetijstvo predlagal ustanovitev strokovnega organa, ki bi imel nadzor in bi izvajal prehodno upravo nad veleposestvi ter tudi pripravil predloge za izvedbo agrarne reforme. Iz Beograda je odposlanec Sušnik posredoval novico, da tamkajšnja vlada pripravlja ustanovitev posebnega poverjenišтва za izvedbo agrarne reforme v Sloveniji, podobno kot je ustanovila poverjenišтво za finance. Novica je bila zelo pomembna, ker so bile razmere za izvajanje agrarne reforme v Sloveniji povsem drugačne kot v drugih delih Kraljevine SHS. Načelnik oddelka za kmetijstvo je predlagal,

naj člani Deželne vlade stopijo v stik s predstavniki strank in se dogovorijo, kakšne predloge za sestavo poverjenišтва za agrarno reformo bodo poslali vladi v Beograd. Po reorganizaciji, ki sta jo prinesla imenovanje Deželne vlade in s tem povezan prenos mnogih pristojnosti v Beograd, je bilo v Ljubljani ustanovljeno Glavno poverjenišтво za agrarno reformo, ki je bilo oddelek beograjskega ministrstva za agrarno reformo (Bogatj, 1928, str. 384).

Julija 1919 je izšla uredba o prepovedi odtujitve in obremenitve, ki je določila, da lahko veleposestniki v Sloveniji obdržijo 75 ha obdelovalne zemlje oz. skupno do 200 ha zemlje. Viške bi dobili agrarni interesi v odkup. Vprašanje gozdov pa s tem ni bilo rešeno.

Prehodne odredbe iz februarja 1919 pa so se prepočasi in nedosledno izvajale. Pogosto so zemljo dobivali tudi nekmetje, pogosto pa so se spreminjali tudi pogoji za dodeljevanje zemlje. Agrarna reforma je bila tudi pomembno orožje v političnih bojih. Leta 1931 so skušali z Zakonom o likvidaciji agrarne reforme popraviti napake in težave Prehodnih odredb. Vendar je tudi ta zakon ostal neizpeljan. Nadaljevanje agrarne reforme je sledilo po letu 1945, vendar takrat na povsem novih osnovah.

Vprašanje konj in živine

18. decembra 1918 je vlada razpravljala o ukrepih za zagotovitev zadostnega števila plemenskih žrebcev. Žrebci v Avstriji so bili vključeni v del enotnega državnega premoženja oz. erarja. Prevzem približno 250 žrebcev bi slovenski del države obremenil za okoli 2 milijona kron, čeprav so bili žrebci vredni vsaj dvakrat več, njihovo vzdrževanje pa bi zahtevalo skoraj milijon kron. Narodna vlada je sklenila odobriti prevzem erarskih žrebcev na račun skupne likvidacijske mase avstrijske države s kasnejšim oz. postopnim obračunom. Poverjenišтво za kmetijstvo je pooblastila za porabo denarja, ki je nujen za oskrbo in prehrano plemenskih žrebcev, ti pa naj bi čimprej prešli v zasebno oskrbo. Za nakup žrebcev je vlada kasneje odobrila tudi kredit.

Poverjenika za prehrano so 13. januarja 1919 zadolžili za nadzor nad izvajanjem prepovedi izvoza plemenske živine. Sredi januarja 1919 pa je vlada spremenila uredbo tako, da je sicer omogočila izvoz živine, vendar samo z dovoljenjem vlade. Nekatera okrajna glavarstva so namreč uredbo napačno razlagala in so dovoljevala neomejen izvoz v okupirano ozemlje. Spremenjena uredba je določala, da sodi plemenska živina v vnovčevalnico, in da morajo okrajna glavarstva zadrževati izvoz. Železnico je vlada opozorila, naj ne nalaga živine za izvoz brez dovoljenja prehranjevalnega urada.

12. februarja 1919 je vlada odobrila načrt prometa s konji, ki ga je nato še dopolnjevala. Promet s konji z ozemlja Deželne vlade v tujino je bil zaradi nevarnosti nalezljive garjavosti prepovedan in sicer do izvršene klasifikacije in pregleda konj.

Zadnji popis živine je bil v slovenskih deželah izveden po stanju 30. aprila 1918. Ker Prehranjevalni urad ni imel pregleda nad številom glav živine in številom zakolov ga je predsedstvo Deželne vlade v začetku februarja 1919 pooblastilo, naj v dogovoru s poverjeništvom za kmetijstvo izvede popis živine (goveda, konj, prašičev, ovac in koz) po stanju 28. februarja 1919.

Julija 1919 je vlada sprejela sklep o ustanovitvi zavarovalnice za govejo živino v Sloveniji, ki bi pričela obratovati 1. januarja 1920. Odobrila je tudi ustanovitev Zavoda za pridobivanje cepiva proti raznim kužnim boleznim živali, ki bi deloval pri Kmetijski družbi, pri centralni vladi pa bi poiskali podporo za vzdrževanje.

Deželna vlada je 30. septembra 1919 sprejela naredbo o uvedbi katastra konj in govedi ter odredbo o prepovedi izvoza konj in druge živine prek državne meje. Kataster so razširili na vsa obmejna glavarstva na meji z Avstrijo in Italijo ter na Prekmurje in del mariborskega okraja.

Preskrba s hrano

7. novembra 1918 je poverjenik za prehrano Ivan Tavčar izdal uredbo o ustroju poverjenišтва za prehrano. Poverjenišтво je bilo ustanovljeno za ozemlje cele Slovenije, vendar je v

začetku delovalo le na ozemlju Kranjske in slovenske Štajerske. Poleg splošne naloge, t.j. preskrbe s hrano, je okrožnica določala, da poverjeništvo skrbi za preskrbo in odkazovanje žit, mlinskih izdelkov, krompirja in sočivja, sladkorja, kavnih nadomestkov, petroleja, sveč itd. Omenjena je bila tudi preskrba z mesom in maščobami, ukinjene so bile mlevske karte in določene cene žit.

Poverjeništvo za prehrano je za lažje izvajanje svojih nalog vzpostavilo dve ustanovi. Žitni zavod v Ljubljani je pomenil centralo za ves promet z žiti, mlinskimi izdelki, sočivjem in krompirjem in je imel posebno podružnico za slovensko Štajersko. Prevel je vse zaupnike prejšnjega dunajskega zavoda za promet z žitom in mlini. V njegov okvir so bili sprejeti tudi vsi prejšnji nadzorniki za žito in mlinski nadzorniki. Druga ustanova je bila Vnovčevalnica za živino in mast v Ljubljani kot centrala za ves promet z govejo živino, prašiči in mastjo. Dokler niso razširili poslovanja vnovčevalnice še na Štajersko, je tam obveljala dotedanja organiziranost. 22. januarja 1919 sta bila sprejeta načrta statutom za oba nova zavoda (UL I/43-311, 312, 320 in 321, 28. 1. 1919).

Pri preskrbi s hrano je bilo potrebno predvsem dobavljati žito in moko, ki ju Slovenija ni imela dovolj, in se je z njima oskrbovala predvsem v Vojvodini in na Hrvaškem. Za zagotavljanje zadostnih količin hrane je bila vlada zainteresirana tudi zato, ker se je s tem branila pred večjimi socialnimi nemiri.

Janko Jovan nam v svojem prispevku prikazuje tudi položaj vseh kmetijskih panog v Sloveniji (Jovan, 1928). Na tem mestu omenimo samo nekatere značilnosti: Slovenija pri pridelavi žit (pšenica, rž, ajda, ječmen, oves, proso, koruza) ni zadostila vsem svojim potrebam in je proizvode dokupovala. Pridelava fižola in krompirja je pokrivala domače potrebe in omogočala tudi izvoz. Sadjarstvo je bilo najbolj razvito na Štajerskem, ne smemo pa pozabiti tudi vinogradništva. Pridelovanje lana in konoplje je v Sloveniji upadalo. Sladkorne repe takrat še nismo pridelovali, pa tudi poskusi s tobakom niso bili uspešni.

Jovan piše, da je bila glavna panoga slovenske živinoreje govedoreja, kjer je število glav v prvih letih po vojni precej naraslo. Drugače pa je bilo v prašičjereji, kjer je prišlo do upada

staleža. V Sloveniji je bilo nekaj nad 50.000 konj, medtem ko je število ovac in koz začelo že pred prvo svetovno vojno padati.

Mlekarstvo v Sloveniji se je začelo organizirati na združni osnovi hkrati z razvojem združništva, ki ga je spodbujal Janez E. Krek. Pred prvo vojno so bili veliki odjemalci mleka Trst, pa tudi Reka, Opatija in Gradež. Jovan opozarja na krizo, ki je nastopila v mlekarstvu po vojni, ko so glavni odjemalci prišli pod Italijo. Prehod na izvoz v Avstrijo je bil le kratkotrajen, saj je slednja v nekaj letih povečala število krav molznic in njen trg je bil za Slovenijo izgubljen. Eden od izhodov je bila povečana poraba mleka doma in njegova predelava.

Opustitev državnega žitnega zavoda in druge spremembe

Deželna vlada je 10. novembra 1920 načelno pritrdila predlogu odseka za prehrano o opustitvi državnega žitnega zavoda. Nadomestila naj bi ga delniška družba, ki bi na osnovi kupnine prevzela premoženjske pravice in dolžnosti tega zavoda. Nadzor nad delniško družbo, ki bo razdeljevala hrano, bo opravljal odsek za prehrano. Direktor odseka za prehrano je zato začel pogovore s predstavniki Gospodarske zveze, Nakupovalne zadruga in Zveze slovenskih zadrug. Preden bi delniška družba vložila prošnjo za koncesijo, bi moral odsek za prehrano predložiti statut družbe oziroma spremembe obstoječega statuta.

29. januarja 1921 je odsek za prehrano predstavil poročilo o stanju imovine v Žitnem zavodu, ki ga je Deželna vlada odobrila. Gospodarska zveza in Zveza slovenskih zadrug pa sta nasprotovali spremembi Žitnega zavoda v delniško družbo, zato je vlada sklenila zavod likvidirati. Likvidacijo zavoda pa je prepustila družbam: Jadranski banki v Ljubljani, Balkanu - Delniški družbi za mednarodne Transporte v Ljubljani, Jadranu - uvozni in izvozni družbi v Ljubljani, Nakupovalni zadrugi iz Ljubljane in trgovcem Knezu, Majdiču in Šarabonu. Ti naj bi ustanovili Žitni zavod kot družbo z omejenim jamstvom za nakup in prodajo poljskih pridelkov in mlevskih proizvodov. Družba bi dobila brezobrestno posojilo, ki pa bi ga morala

vrniti v enem letu po podpisu pogodbe. To ne bi smelo ogroziti terjatve države, zato je Deželna vlada imenovala zastopnika za nadzor izplačevanja dolga.

7. junija 1921 je Deželna vlada odobrila popravljeno naredbo o ustanavljanju kmetijskih nadzorništev pri okrajnih glavarstvih v Sloveniji, pravilnik za okrajne kmetijske nadzornike v Sloveniji in službeni pravilnik za okrajne ekonome. Naredbo in oba pravilnika je dala v potrditev ministrstvu za kmetijstvo in vode v Beograd, ker je šlo za ustanavljanje novih institucij.

Na svoji zadnji seji je Deželna vlada nazive v zgornjih naredbah zamenjala z nazivi, ki so jih uporabljali v Srbiji.

Iz sredstev stvarne demobilizacije je dodelila glavnemu odboru za obdelovanje ljubljanskega barja brezobrestno posojilo za vzdrževanje glavnih odvodnih kanalov. Iz demobilizacijskih sredstev pa je odobrila tudi denarni prispevek Kmetijski družbi Slovenije za potovanje slovenskih kmetov v Srbijo, in sicer iz "državno - političnih razlogov", da bi spoznali razmere srbskih kmetov.

Andrej Kalan

Pavel Pestotnik

PROMET

Pod pojmom promet si najpogosteje predstavljamo predvsem prevoz oseb in blaga med različnimi kraji, pozabljamo pa na poštni promet. Pri prevozu ljudi in blaga je tudi v Sloveniji že v prejšnjem stoletju vse večjo vlogo prevzemala železnica. Prvi železniški tiri so bili pri nas postavljeni v štiridesetih letih prejšnjega stoletja, ko se je gradila proga Dunaj - Trst. To je bila proga, ki je povezovala glavno mesto monarhije z njenim glavnim pristaniščem, in je do Trsta prišla leta 1857. Proge je gradila država ali pa zasebni kapital. Tako je bilo do začetka prve svetovne vojne zgrajeno vse omrežje, ki se je po vojni podaljšalo le še za nekaj deset km, po drugi svetovni vojni pa je sledilo le še opuščanje prog in njihova demontaža. Najpomembnejše prometne smeri poleg proge Dunaj - Trst, so bile proge Podrošca - Jesenice - Gorica - Trst, Ljubljana - Trbiž, Zidani most - Zagreb in Pragersko - Mursko Središče. Na te proge pa so se priključevale različne lokalne proge. Po koncu prve svetovne vojne je veliko težav povzročila izguba prog, ki so vodile na Primorsko. Italijani so z zasedbo zahodne Slovenije dobili skoraj celotno traso Bohinjske proge in progo, ki je prek Krasa vodila v Trst.

Poštni promet je še vedno temeljil predvsem na pisemskem, paketnem in telegrafskem prometu, medtem ko je bil telefonski promet še v povojih. V povojih je bil tudi avtomobilski promet.

Upravljanje prometa v Sloveniji

Pred prvo svetovno vojno so bile proge v Sloveniji v državni in zasebni lasti. Državne železnice je upravljala direkcija, proge južne železnice obratno nadzorništvo v Trstu, maja 1915 pa sta se oba urada preselila v Ljubljano. V Trst sta se spet vrnila po zmagi nad Italijani pri Kobaridu. Nadzor nad vojaškimi transporti je maja 1915 prevzelo vojno transportno vodstvo v Ljubljani. To vodstvo so sestavljali oficirji in železničarji, vendar so bili slednji v podrejenem položaju, kar se je kazalo v težavah pri urejanju vojaških transportov (Pregelj, 1928, str.

598). Za prevoze na Soško fronto bi Avstro-Ogrska lahko uporabljala progi Jesenice - Trst in Ljubljana - Trst. Prva proga je bila enotirna in je tekla blizu fronte, težava druge pa je bilo pomanjkanje ranžirnih postaj med Ljubljano in Trstom (Pregelj, 1928, str. 597).

Z naredbo o prehodni upravi je Narodna vlada sklenila za državne železnice ustanoviti železniško ravnateljstvo v Ljubljani. Za vse proge južne železnice (predvsem proga Šentilj-Trst) pa bi ustanovili obratno vodstvo v Ljubljani. Oba urada bi bila podrejena poverjeništvu za promet. Problem je predstavljalo zlasti upravljanje prog, ki naj bi ga vodilo generalno ravnateljstvo. Do njegove ustanovitve naj bi delo opravljal inšpektorat, pod njegovo upravo pa bi sodila tudi proga Zidani most-Sisak. Že v prvih dneh novembra je Narodna vlada sklenila, da ekspozitura obratnega nadzorstva južnih železnic v Ljubljani upravlja s progami južnih železnic v Sloveniji (Pregelj, 1928, str. 601). Bistvenega pomena je bila namreč južna proga Šentilj - Trst. Za upravljanje državnih železnic pa je bilo potrebno zgraditi lasten sistem.

Veliko pozornost je vlada namenjala oskrbi železničarjev s hrano. Podobno, kot je južna železnica skrbela za svoje delavce, je vlada skušala skrbeti za one na državnih progah. Tu je šlo predvsem za pogoste dodatke za nakupe hrane ali pa kar za razdeljevanje hrane.

Po italijanski zasedbi Primorske je bilo v Slovenijo pregnanih veliko železničarjev. Z njimi je vlada v Ljubljani nadomeščala kader, ki je po razpadu Avstro-Ogrske odšel v Avstrijo. Prihod železničarjev iz Primorske pa je povzročil tudi pomanjkanje stanovanj, kar je bilo v tistem času velik problem.

Eden od prvih ukrepov, ki jih je na področju prometne politike sprejela Narodna vlada, je bila zapora civilnega železniškega prometa. Zapora je veljala v času umika avstroogrskih čet s Soške fronte in se je končala konec novembra 1918 (Zapisnik 4. seje, 4. 11. 1918).

15. novembra 1918 je Narodna vlada preselila poštno in železniško ravnateljstvo iz Trsta v Ljubljano, že dan pred tem pa je ustanovila ravnateljstvo državnih železnic, ki ga je vodil železniški nadzornik Rudolf Golob. V skladu z naredbo o prehodni upravi je 15. novembra ustanovila tudi poštno in brzo-

javno ravnateljstvo s sedežem v Ljubljani, vodstvo pa je zaupala Janku Debeljaku.

Ukinila je dotedanje vojno transportno vodstvo v liceju in uvedla železniški referat. Direkciji državnih železnic je dovolila, da si lahko med rekviriranim blagom obdrži zanjo uporabne stvari. Poštarjem v slovenskem delu Štajerske pa je naročila, naj ne upoštevajo napotkov, ki jim jih pošilja pošto ravnateljstvo iz Gradca.

Do 15. decembra 1918 je Narodna vlada upoštevala ureditev železniškega prometa med Slovenijo in Avstrijo, na Koroškem pa si je pridržala vse pravice.

17. januarja 1919 je poverjenik Pestotnik obvestil člane Narodne vlade, da so sestavili imenik vseh železniških postaj s slovenskimi imeni krajev. S problemom javne rabe slovenskih imen v prometu se je Deželna vlada zopet srečala februarja 1921, ko je pozvala k uradni rabi slovenskega poimenovanja krajev v poštnem in brzojavnem prometu, saj se je med domačimi uslužbenci nemške narodnosti ponovno pojavilo poimenovanje slovenskih krajev z nemškimi imeni (UL III/29-78, 18. 3. 1921).

Po nastopu Deželne vlade je ostala v Ljubljani le ekspozitura ministrstva za promet iz Beograda, ki sta jo sestavljala po dva predstavnika južne in državne železnice in dva predstavnika ministrstva iz Beograda. Ekspozitura naj bi prevzela po sle železniškega ravnateljstva.

12. februarja 1919 se je vlada odločila za popravilo železniške proge pri Podrošci. Predor naj bi zavarovali pred eventualnim nemškim napadom. Vendar je že 24. februarja spremenila odločitev in sprejela sklep, da se zaradi nemške nevarnosti del proge med Karavanškim predorom in Podroščo poruši. O tem so obvestili Coolidga, Celovec, Beograd in generala Smiljanića. Prevoz hrane naj bi potekal prek Pontebe. S 24. februarjem 1919 so del proge med Trbižem in Ratečami Italijani prepustili Nemcem (Zapisnik 66. seje, 26. 3. 1919).

Vlada se je 16. aprila 1919 seznanila z imenovanjem Viktorja Bračiča za obratnega nadzornika. Bračič naj bi izvršil vse priprave za vzpostavitev obratne direkcije na jugoslovanskem ozemlju, na ta način pa bi se rešilo vprašanje samostojnega ravnateljstva južne železnice v Ljubljani. Vlada je sklenila za

južno železnico postaviti komisarja in začela z organizacijo ravnateljstva v Ljubljani za vse proge na ozemlju Kraljevine SHS. Ravnateljstvu je zagotovila samostojnost, "frankatura" (pristojbina) za ves tovorni in osebni promet pa naj bi se stekala v Ljubljano in se uporabila na slovenskem ozemlju. Deželna vlada naj bi plačala vse svoje prevoze, banka pa bi dala južni železnici nov kredit.

Evidenca avtomobilov

Ob koncu vojne je ostalo v Sloveniji veliko avtomobilov, ki so po uredbi vlade v Ljubljani postali last države. Avtomobile, ki so prišli v last posameznikov, korporacij in podjetij, je bilo potrebno po sklepu z 8. novembra 1918 takoj prijaviti v evidenco prometnemu uradu.

9. aprila 1919 je Deželna vlada sprejela naredbo o ustanovitvi avtomobilskega referata pri poverjeništvu za javna dela. Referat naj bi vodil Karel Krivanec, vlada pa je v začetku maja takole opredelila delokrog referata: evidenca vseh avtomobilov, evidenca zalog goriv, shranjevanje goriva za civilna državana vozila, vzdrževanje in dodeljevanje državnih vozil ter vzgoja šoferjev.

9. julija 1921 se je Deželna vlada odločila likvidirati avtomobilski referat pri poverjeništvu za javna dela, in sicer v v dveh mesecih. Material bi prodali na dražbi. Evidenco avtomobilov naj bi prenesli na poverjenišтво za javna dela oziroma na gradbeno direkcijo.

Preskrba z gorivom

Konec vojne je zaradi razpada Avstro-Ogrske, italijanske zasedbe Trsta in neurejenega položaja pogosto povzročal težave tudi pri preskrbi Slovenije z različnimi gorivi, kjer je šlo v glavnem za petrolej in bencin.

Poverjenik Ivan Tavčar je 3. novembra 1918 vlado opozoril, da tržaška rafinerija noče dobaviti petroleja, čeprav je bila večja pošiljka že plačana. Vlada je sklenila zaprositi (najverjetneje Italijane), naj omogočijo dobavo petroleja, saj bi ga v

nasprotnem primeru v Sloveniji povsem zmanjkalo. Možen protiukrep pa bi bila prekinitev dobave hrane Trstu. Pomanjkanje petroleja bi lahko tudi ogrozilo nočni promet na železnicah.

14. marca 1919 je Deželna vlada sprejela naredbo o prijavi in prodaji motornih goriv. Prijaviti je bilo treba vse zaloge večje od 100 kg, nakupi pa so lahko potekali le prek avtomobilskega referata pri poverjeništvu za javna dela. Omejila je tudi prodajo goriv in maziv (UL I/66-412, 22. 3. 1919).

Zadnjega oktobra 1919 sta Bogomil Senekovič, tedaj sicer ravnatelj odseka za prehrano, in Ivan Avsenek poročala o dobavah petroleja, ki so potekale na osnovi pogodbe, sklenjene med Deželno vlado in vlado Poljske 4. junija 1919. Pogodbo sta ratificirali obe osrednji vladi. Jeseni so nastale težave pri dobavah petroleja, ker je poljska vlada ocenila, da ravnateljstvo oddelka za prehrano ni pooblaščen za ratifikacijo pogodbe. Avsenek je s posredovanjem na različnih nivojih dosegel, da so Poljaki priznali pogodbo in odstopili od zvišanja cen, prav tako pa so k pogodbi dodali dobavo kompenzacijskega blaga, kar je bilo za Slovenijo zelo ugodno. Ker Poljaki niso imeli cistern, je Deželna vlada zaprosila ministrstvo za promet za posredovanje, da v Ljubljani zberejo cisterne in jih prepeljejo na Poljsko.

Poštno-čakovni urad

Z razpadom Avstro-Ogrske je prišlo do prekinitve stikov z dunajsko pošno hranilnico. Deželna vlada je 17. februarja 1919 sklenila ustanoviti pošno-čakovni urad, ki naj bi deloval pod ministrstvom za trgovino in bi ga začasno vodil kuratorij. Vodja kuratorija je postal Vladimir Ravnihar, po enega predstavnika pa so predlagali: deželno finančno ravnateljstvo, pošno ravnateljstvo, oddelek za trgovino in obrt ter referat pošno čakovnega urada. Kuratorij je izdelal poslovnik in pravila, uradništvo pa je imenovala Deželna vlada. Pošno čakovni urad naj bi začasno vodil Božidar Maričič.

24. februarja 1919 je Deželna vlada dobila obvestilo, s katerim je minister Lukinić pošno-čakovni urad izvzel iz njenih kompetenc. Lukinić je tudi sporočil, naj bi bil kuratorij le sve-

tovalni organ pri ustanavljanju urada. Vodja urada bi bil podrejen poštni upravi, ki jo bo imenovalo ministrstvo. Za zastopnika poštne uprave je imenoval Debeljaka in za namestnika Gregurića. Poverjenik za promet Pestotnik je ocenil, da je brzojavka le izraz uspešnega Debeljakovega posredovanja v Beogradu.

Ravnihar je na isti seji predlagal, naj pošljejo Beogradu v potrditev februarско naredbo Deželne vlade o ustanovitvi poštno-čkovnega urada, t.j. naredbo o nakazovalnem prometu poštno-čkovnega urada, naredbo glede temeljnih vlog, obrestovanja imovine v čkovnem prometu in pristojbin za uporabo nakazovalnega prometa, ustroj poštno-čkovnega urada za Slovenijo v Ljubljani, določila o medsebojnih odnosih in skupnem delovanju poštno-čkovnega urada za Slovenijo v Ljubljani in poštno brzojavnega ravnateljstva SHS za slovensko ozemlje v Ljubljani, pravilnik za kuratorij čkovnega urada in sistematiziranje uradniških in poduradniških mest pri čkovnem uradu v Ljubljani. Ves ta material naj bi ministrstvu dokazal, "da pri ustanovitvi poštno-čkovnega urada za Slovenijo ne gre za kake separatistične tendence, ampak samo za začasno odpomoč nujni potrebi" (Zapisnik 65. seje, 24. 2. 1919).

Kot zanimivost naj navedemo, da je bila januarja 1919 dana v obtok slovenska znamka. Kasneje so ji sledile še nove, ki so ostale v uporabi vse do januarja 1921, ko so bile uvedene enotne znamke za celo Kraljevino SHS (Rozman, 1928, str. 627).

Poštno-čkovni urad v Ljubljani je deloval kot samostojen urad do leta 1921, ko je prešel v sklop poštne hranilnice v Beogradu in postal njegova podružnica (Rozman, 1928, str. 632).

SOCIALNO SKRBSTVO

Dediščina Avstro-Ogrske v sistemu zavarovanj

Tako kot vsaka vojna je tudi I. svetovna vojna prinesla s seboj poslabšanje pogojev življenja. Veliko moških je bilo na fronti in družine so morale iskati dodatne načine preživljanja. Mnoge kmetije so ostale brez mladih moških, veliko delavskih družin pa je ostalo brez edinega člana, ki je skrbel za preživljanje. Avstro-Ogrska je med vojno velikodušno delila različne denarne podpore in s tem kupovala socialni mir. Konec vojne je seveda veliko teh bremen padlo na ramena Narodne vlade, ki je na različne načine skušala reševati težave.

Pred prvo svetovno vojno je bila delavska zaščita in zavarovanje najbolj urejeno v deželah Avstro-Ogrske, v drugih deželah, ki so se po vojni združile v Kraljevino SHS, pa tega še ni bilo. Tako je bila inšpekcija dela v Sloveniji in Dalmaciji ustanovljena leta 1883, obvezno bolniško zavarovanje leta 1888, nezgodno zavarovanje pa leta 1887. Na Hrvaškem, v Slavoniji in Vojvodini je veljala ogrska zakonodaja, ki je inšpekcijo dela uvedla 1893, nezgodno in bolniško zavarovanje pa 1891. Bosna in Hercegovina je inšpekcijo dela dobila leta 1907, bolniško zavarovanje leta 1907 in nezgodno zavarovanje leta 1911. V Srbiji je bila nekakšna oblika tovrstne zakonodaje sprejeta leta 1910, vendar do Balkanskih vojn ni zaživela. Makedonija in Črna gora tovrstne zakonodaje nista poznali (Kresal, 1980, str. 17).

Posebna oblika socialnega zavarovanja so bile v Avstro-Ogrski bratovske zakladnice, ki so bile značilne za delavce v rudarstvu. Svoje socialno zavarovanje so imeli tudi železničarji ter javni in privatni nameščenci. Omenjeni delavci so bili tudi edini, ki so poznali pokojninsko zavarovanje, saj ga je večina delavcev pridobila šele jeseni leta 1937 (Kresal, 1980, str. 17, 18).

Blažitev posledic vojne, podpore in zavarovanja

Narodna vlada je 3. novembra 1918 sklenila porabiti 1 milijon kron za begunske in vojaške podpore, ki naj bi jih izplačevali v enaki višini kot v Avstro-Ogrski. Hkrati naj bi poskrbeli za čimprejšnji transport beguncev in invalidov na Češkoslovaško.

Anton Kristan je 10. novembra vladi predlagal, naj dobe vzdrževalnino le tiste družine, za katere občina ali župnija potrdi, da so njihovi vzdrževalci v vojnem ujetništvu, da se niso vrnili iz vojske ali so v vojski Narodne vlade. To ni veljalo za družine pripadnikov Narodnih straž. Vdove padlih in invalidov pa bi dobile enake vzdrževalnine kot v Avstro-Ogrski. Odredba o tem je začela veljati 15. novembra 1918. Na seji 16. novembra je Narodna vlada sklenila, da bodo vzdrževalnine izplačevali tudi tistim, katerih vzdrževalci so se vrnili domov, a so zaradi bolezni nezmožni za delo. Kot dokaz bi morali predložiti zdravniško spričevalo in potrdilo občinskega urada.

Narodna vlada je 26. novembra 1918 ustanovila posredovalni urad za begunce, ki bi prihajali iz tujine oz. iz zasedenih področij, njegovo organizacijo pa naj bi dokončno odredilo poverjenišтво za socialno politiko. Začasni vodja posredovalnega urada za begunce je postal Viljem Baltič (UL I/16-162, 3. 12. 1918). Taborišče za begunce so uredili v Strnišču (danes Kidričevo) pri Ptuj. Za kritje stroškov v taborišču je vlada odobrila vsoto 1,7 milijona kron mesečno. Stroški za hrano so znašali 8 kron na begunca. Avstrijo pa je Narodna vlada prosila, naj dovoli beguncem vzeti s seboj posteljnino in kuhinjsko opremo.

Anton Kristan je Narodni vladi že na prvih sejah predlagal ustanovitev zavarovalnice proti nezgodam in pokojninskega zavoda za zasebne nameščence, vendar je vlada sklenila počakati z ustanovitvijo. Z naredbo je 11. novembra 1918 ustanovila samo začasno delavsko zavarovalnico zoper nezgode oziroma za ta namen preuredila poslovalnico delavske zavarovalnice "Trst" za vse ozemlje Narodne vlade. Sredi decembra 1918 je vlada sklenila kreditirati ustanovitev zavoda za zavarovanje zoper nezgode.

Ženskam, ki so bile v vojaški službi, so po sklepu z 28. no-

vembra 1918 izplačali plače za december 1918. Tistim, ki jih niso več potrebovali, so prekinili službeno razmerje z 31. decembrom (UL I/16-164, 3. 12. 1918). Na predlog poverjenišтва za narodno obrambo je vlada odločila, da bo ženskam, ki so v vojaški službi postale invalidke, izplačevala enake invalidnine kot moškim (Zapisnik 63. seje, 19. 2. 1919).

20. decembra 1918 je Narodna vlada odobrila tudi naredbe o ustanovitvi državne posredovalnice za delo (UL I/28-217, 28. 12. 1918), o podporah nezaposlenim (UL I/28-218, 28. 12. 1918) in o izmerah prispevkov za preživljanje ter t.i. ameriškanskih podporah (UL I/28-219, 28. 12. 1918). Zaradi napak pri izvedbi teh naredb je nato Deželna vlada 2. aprila 1919 sprejela naredbo o postopkih pri izplačevanju in novi ureditvi prispevkov za preživljanje in ameriških podpor.

Bolniško in nezgodno zavarovanje sta bila pred prvo svetovno vojno organizirana ločeno in po panogah. 1. januarja 1919 je bila ustanovljena Zveza bolniških blagajn za Slovenijo in sledila je centralizacija bolniških blagajn. Na nivoju cele kraljevine pa je bila bolniška zakonodaja urejena v letih 1920 in 1921.

Narodna vlada je 9. januarja 1919 odobrila spremembo členov v zakonu o varstvu vojnih beguncev iz leta 1918, tako da so vojni begunci lahko prosili za državno skrb (UL I/35-260, 11. 1. 1919). Postavila je tudi rok za oddajo prošenj za finančno pomoč družinam vpoklicanih ter za izplačila svojcem invalidov, padlih in pogrešanih in za "amerikanske podpore". Rok je podaljšala do 31. januarja 1919 (UL I/36-267, 14. 1. 1919).

Narodna vlada je 13. januarja 1919 odobrila naredbo o ustanovitvi "Začasnega občega pokojninskega zavoda za nameščenice" s sedežem v Ljubljani. Sedež prejšnjega zavoda je bil namreč izven ozemlja Kraljevine SHS, na Dunaju (UL I/37-269, 15. 1. 1919).

S 1. majem 1919 je Začasna delavska nezgodna zavarovalnica prevzela tudi nezgodno zavarovanje železničarjev. Konec leta 1919 je isti urad prevzel tudi rudarsko zavarovanje zoper nezgode (Uratnik, 1928, str. 464, 465).

Poverjenik za socialno politiko Albin Prepeluh je 21. maja 1919 vlado zaprosil za kredit za ustanovitev posvetovalnice za matere in nabavo opreme za delo oskrbnih sester. Predlog so

člani vlade odklonili, dokler se ne bi o njem izrekel še oddelek za zdravstvo, 17. junija 1919 pa je vlada sprejela Prepeluhov predlog.

Septembra 1919 je Deželna vlada sprejela naredbo o ustanovitvi pokrajinskega pokojninskega sklada za Slovenijo pri začasni delavski zavarovalnici v Ljubljani in o začasni ureditvi zavarovanja pri bratovskih skladnicah (oblika zavarovanja rudarjev) v okolišu rudarskega glavarstva v Ljubljani (UL I/148-657, 18. 9. 1919). S tem je vlada v Ljubljani želela rešiti težave upokojenih rudarjev, katerih rente so zelo padle (Kresal, 1970).

V začetku novembra 1920 je vlada sprejela naredbo o ukinjanju izplačevanja prispevkov "za preživljanje in naklonitev" (UL II/130-421, 13. 11. 1920). Vse zadeve invalidov in sirot so prešle na invalidski oddelek poverjenišтва za socialno politiko.

Sredi novembra 1920 je Deželna vlada odobrila 2,5 milijona kron posojila za podpore nezaposlenim. Sklep je utemeljila z naraščajočo nezaposlenostjo delavstva zaradi industrijske krize v Sloveniji.

Vsedrjavno urejanje socialne zakonodaje je bilo izvedeno leta 1922 z zakonom o zavarovanju delavcev. Ta zakon je urejal zavarovanje za primere nezgod, bolezni, onemoglosti, starosti in smrti. Ni pa uvajal zavarovanja za primer brezposelnosti. Žal pa se zakon ni izvajal v celoti, saj so bile nekatere omejitve uvedene že v členih tega zakona. Tako je zakon odložil izvajanje pokojninskega zavarovanja (primeri onemoglosti, starosti in smrti) do 1. julija 1925, vlade pa so to odlagale vse do 1. septembra 1937 (Kresal, 1970, str. 220).

Poseben pomen pri socialni zaščiti delavcev so imele Delavske zbornice, ki naj bi ščitile delavske interese nasproti delodajalcem. Zbirale so podatke o mezdah, o najnižji ceni dela in pomagale delavcem ob stavkah ter brezposelnim. V Kraljevini SHS so bile Delavske zbornice uvedene maja 1921 z uredbo ministra za socialno politiko Vekoslava Kukovca. Kljub temu, da naj bi skupščino Delavske zbornice volili vsi zaposleni delavci in nameščenci, so bile volitve v Delavsko zbornico le leta 1926 in 1933.

Po vojni je bilo potrebno urediti tudi nasledstveno vprašanje, ki je nastalo z razpadom Avstro-Ogrske. Mirovna pogodba v

St. Germainu je določila, da mora Avstrija državam naslednicam izplačati odgovarjajoče deleže v različnih socialnih zavodih in skladih. Pogajanja o tem so se pričela junija 1921 in so tekla do začetka leta 1925. O nezgodni zavarovalnici v Trstu se je morala Kraljevina SHS dogovoriti z Italijani (Uratnik, 1928, str. 476, 475).

Ureditev delavnika

Narodna vlada je 30. decembra 1918 sprejela sklep o uvedbi osemurnega delavnika v državnih, občinskih in zasebnih "podjetjih tovarniškega značaja" (UL I/33-248, 8. 1. 1919).

Poverjenišтво za socialno politiko je predlagalo načrt uredbe o osemurnem delavniku, ki naj bi veljala tudi za rudnike in rudarska podjetja. Sredi februarja 1919 je Deželna vlada predlog poslala zbornici za obrt in trgovino, ki je morala v treh dneh izdelati svoje mnenje. Zadnjega februarja je nato vlada osemurni delavnik razširila še na rudnike (UL I/33-248, 8. 1. 1919, in UL I/60-390, 8. 3. 1919).

Kraljevina SHS je 23. septembra 1919 osemurni delavnik uvedla tudi v trgovska in obrtna podjetja. 8. aprila 1921 pa je vlada v Beogradu določila, da lahko delovni čas v obrtnih obratih traja od 8 do 10 ur, odvisno od zahtevnosti dela (Uratnik, 1928, str. 481).

18. junija 1921 se je Deželna vlada seznanila z osnutkom poselskega (služabniškega) reda. Glavne določbe so bile: deveturni nočni počitek, vsako drugo nedeljo oziroma za praznike je imel posel cel popoldan prost, po dveh letih je dobil teden dni dopusta z dvojno plačo, v poselski knjigi pa so opustili spričevalo. Vlada je omenjeni poselski red odobrila.

Mladinska vprašanja

V Avstro-Ogrski je o pošiljanju mladih v poboljševalnico odločala posebna komisija, sestavljena iz deželnega predsednika, referenta deželne vlade in referenta deželnega odbora. To komisijo je že v Državi SHS nadomestilo poverjenišтво za socialno politiko (Zapisnik 25. seje, 28. 11. 1918).

Deželna vlada je 10. oktobra 1919 sprejela nekatere Prepe-luhove predloge glede "zanemarjene" mladine. V Kočevju naj bi v opuščeni šoli uredili "vzgojevališče", in sicer kot obrtno šolo. V zvezi s tem naj bi se dogovorili z obrtno in trgovsko zbornico ter obrtnim referentom pri poverjeništvu za uk in bogočastje. Podobno naj bi ustanovili tudi dekliško "vzgojevališče" v "Studentenheimu" v Kočevju.

Protialkoholni oddelek

Deželna vlada je 10. aprila 1919 ustanovila protialkoholni oddelek pri poverjeništvu za socialno politiko. Oddelek naj bi skrbel za nadzor nad gostilnami, kjer so točili alkohol in tudi za nadzor nad produkcijo brezalkoholnih pijač. Poleg tega bi oddelek skrbel za protialkoholni pouk in propagando ter za alkoholike in njihove družine. Člani protialkoholnega sosveta so bili: referent protialkoholnega oddelka, zastopniki poverjeništvu za notranje zadeve, poverjeništvu za uk in bogočastje, zdravstvenega odseka za Slovenijo in Istro, Sokolske zveze, Orlovske zveze, Svobode in Svete vojske.

Stanovanjski problemi

Ob koncu prve svetovne vojne je na področju stanovanjske politike veljalo načelo neodpovedljivosti in maksimirane najemnine. Kot piše Uratnik, je tej veliki zaščiti sledilo obdobje zmanjševanja zaščite najemnikov. Neurejenost področja pa je še poudarjala velika razlika med ponudbo, ki je zaostajala za povpraševanjem. Pomanjkanje stanovanj je še naprej ostalo velik problem. Država ni namenjala nobene pomoči za gradnjo stanovanj. Le večja podjetja in finančne ustanove so predpisi silili k zidavi stanovanj za svoje nameščenke (Uratnik, 1928, str. 466).

Sredi januarja 1919 je Narodna vlada izvedla anketo o stanovanjih, na osnovi te ankete pa je 17. januarja 1919 sprejela načrt uredbe o pravici občin do posega po stanovanjih (UL I/40-295, 22. 1. 1919). Tako so zasegli prazna, dvojna in nezadostno zasedena stanovanja. Kasneje je vlada razširila nare-

bo še na posege po zasebnih obrtnih in poslovnih prostorih.

Na osnovi zgornje uredbe je Deželna vlada 10. februarja 1919 sklenila odpovedati stanovanje vsem nemškim uradnikom, ki so jih odpustili. Vlada je menila, da kljub grožnjam iz Avstrije, te naredbe ni mogoče preklicati, kajti stanovanja so nujno potrebovali zaradi pomanjkanja bivalnih prostorov v Ljubljani.

6. avgusta 1919 je Deželna vlada nadaljevala z razpravo o stanovanjih. Sprejela je naredbo o ustanovitvi začasne stanovanjske komisije (UL I/135-600, 20. 1. 1919), Albin Prepeluh pa naj bi v Beogradu posredoval za potrditev naredbe.

Konec septembra 1919 pa je vlada sprejela naredbo o ustanovitvi državnega stanovanjskega urada. Urad je med drugim nadziral najemanje stanovanj, promet z njimi in skrbel za nadzor ter izvedbo posegov po stanovanjih. Nato je 31. oktobra 1919 vlada sprejela interpretacijo naredbe, po kateri je bila stanovanjska komisija pristojna za vse občine v Sloveniji. To je veljalo tudi za občine, kjer naredba o pravicah občin do posega po stanovanjih ni bila razširjena (UL I/169-748, 2. 12. 1919).

Andrej Gosar, poverjenik za socialno politiko, je 3. avgusta 1920 poročal o navodilu ministra za socialno politiko Vekoslava Kukovca, da je treba prisilne izselitve ukiniti, naj policija pri tem ne sodeluje, s strankami pa naj se opravljajo razgovori o izselitvah. Deželna vlada je vladi v Beogradu poslala protest, češ da so pogajanja neuspešna, ter da je poseg ministra Kukovca izven njegovega delokroga in spodkopava avtoriteto državne oblasti.

ŠOLSTVO, ZNANOST IN KULTURA

Šolstvo v Avstro-Ogrski

Državno urejanje šolstva v slovenskih deželah sega že v 18. stoletje, v obdobje reform Marije Terezije in Jožefa II. Leta 1869 je bil v Avstriji izdan zakon, ki je pomenil reformo šolstva. Bistvena sprememba je bila, da so šole postale državne in deželne ustanove. Učitelji so postali državni uslužbenci in niso smeli opravljati cerkveniške službe - bili so torej formalno neodvisni od duhovščine (Ostanek, 1964, str. 13).

Nadzor nad javnimi šolami je postal laičen in je bil v rokah krajevnih, okrajnih in deželnih šolskih svetov. Šolski sveti so morali skrbeti tudi za materialno plat šole (Žnidar, 1967, str. 19). Vsaka dežela je sprejela svoj šolski zakon. Obvezno šolanje je trajalo 8 let, kar pa je veljalo le za Štajersko in Koroško, v drugih deželah na Slovenskem so od tega odstopali. Drugod so imeli šestletno obvezno ljudsko šolo in dve leti ponavljalne šole. Ljudske šole so se delile na osnovne in meščanske. V meščanske šole so vstopali otroci po končanem petem razredu osnovne šole. Te šole so imele tri razrede. Meščanske šole so bile v večjih mestih in iz njih je bil možen prestop na strokovne šole, ne pa na gimnazijo. Edina povsem slovenska meščanska šola pred letom 1918 je bila v Postojni. Nova zakonodaja je tudi povečala število učnih predmetov. K učenju krščanskega nauka, slovenskega jezika, računstva in nemškega jezika so dodali še prirodoznanstvo, zemljepis in zgodovino, oblikoslovje (risanje), petje, telovadbo in ženska ročna dela (Žnidar, 1967, str. 21).

Šole so delovale v stavbah, ki so bile zgrajene posebej v ta namen, ali pa v najetih prostorih. Pri gradnji šol je država predpisala nekatera pravila glede učilnic, ki so npr. morale biti obrnjene na vzhod, jugovzhod in jugozahod.

Seveda so bile šole tudi orodje v rokah politike. Tako so različna društva tudi pomagala graditi šole. Vsako je pri tem sledilo svojim ciljem. Tu omenimo vsaj šolska društva Nemcev, Italijanov in Madžarov, ki so z gradnjo šol želeli potujčiti mladino. Te organizacije so bile nemški Schulverein, italijanska

Lega nazionale in madžarski Julijan. Leta 1885 so Slovenci kot odgovor ustanovili Ciril Metodovo družbo (Žnidar, 1967, str. 23-27).

Učitelji za osnovne šole so se izobraževali na štiriletnih učiteljskih, ki so jih ustanovili po letu 1870. Na našem prostoru so bila v Ljubljani, Celovcu, Mariboru in Kopru (po l. 1909 tudi v Gorici). Učitelji meščanskih šol so se izobraževali na Dunaju, na študij pa so sprejemali le učitelje osnovnih šol.

Klasične gimnazije in realke je uvedla že zakonodaja iz leta 1849. Klasična gimnazija in realka sta bili osemletni šoli, ki sta se končali z maturo, ta pa je omogočala vpis na univerzo. Realka je dajala več poudarka naravoslovju in je bila sprva šestletna, od l. 1867 pa sedemletna šola. Po letu 1869 pa so nastajale še realne gimnazije.

Krepitev nacionalne zavesti je pozitivno vplivala na položaj slovenskega jezika v šolah. Na gimnazijah so bile slovenske vzporednice ali pa so bili nižji razredi utrakvistični (nemško-slovenski). Edina povsem slovenska gimnazija so bili zasebni škofovi zavodi v Št. Vidu nad Ljubljano, ki so bili ustanovljeni leta 1905. Pojavljati so se začele tudi šole za dekleta. Tako je v Ljubljani deloval šestletni dekliški licej. Razvijalo se je tudi strokovno šolstvo npr. obrtna šola v Ljubljani, trgovske in kmetijske šole (Ostanek, 1964, str. 14). Skrbeli so tudi za telesno prizadete npr. Gluhonemnica v Ljubljani (Jakopič, 1970).

V Prekmurju, ki je sodilo pod Ogrsko, je veljala ogrska zakonodaja. Tam so leta 1868 uvedli obvezno šolanje otrok med 6. in 15. letom starosti in sicer v materinem jeziku. Nacionalni pritisk se je krepil in leta 1879 je postala madžarščina obvezen učni predmet. Službo so lahko dobili le učitelji z znanjem madžarščine. Pritisk so krepila tudi različna madžarska društva (Vovko, 1977).

Šolska uprava in šole po koncu vojne

Po prevzemu oblasti je morala Narodna vlada med drugim najprej obnoviti pouk, kar je že 3. novembra 1918 zahteval Ivan Tavčar. Vlada je sklenila s poukom pričeti 5. novembra, ker ji je bilo "premnogo do tega, da srednješolska mladina in

ljudskošolski otroci ne bodo pohajkovali po ulicah" (UL I/1-5, 4. 11. 1918). Pouk se je dejansko pričel šele 18. novembra 1918.

Za šolstvo je skrbelo poverjenišstvo za uk in bogočastje, ki je delovalo tako v Narodni kot pozneje v Deželni vladi. Podobno kot na vseh drugih področjih javne uprave je prišlo v novi državi do številnih sprememb tudi na šolskem področju. Sprva so bile to le postavitve novi oblasti lojalnih ljudi na odgovorna mesta v šolski upravi in v samih šolah. Predvsem je to pomenilo odpuščanje Nemcev in njihovo nadomeščanje s Slovenci. Tako so samo na Štajerskem odpustili okoli 300 učiteljev in v Prekmurju okoli 80 (Zečevič, 1982, str. 143). Kasneje pa so izvajali premestitve na različna delovna mesta, kar je bilo povezano s spremembami v Deželni vladi oziroma s strankarsko pripadnostjo uslužbencev. Na Štajerskem so preoblikovali tudi večino šolskih svetov.

Narodna vlada je novembra 1918 prevzela v začasno upravo vse javno šolstvo in učiteljstvo ter odredila "provizorično" uređitev plač. Določila je, da je izključni jezik ljudskih in meščanskih šol slovenski. Za druge narode je sklenila, da bodo ob zadostnem številu otrok (40) lahko imeli manjšinske šole, vendar z državnim jezikom kot obveznim predmetom. Nemščina je bila po sklepu Narodne vlade z 20. novembra 1918 dovoljena na osnovnih in meščanskih šolah s štirimi ali več razredi na željo staršev in ob vsaj 15 prijavljenih učencih. Po 30. oktobru 1919 je Deželna vlada podobne ukrepe sprejela tudi za Prekmurje. Tam so v krajih, kjer so bili Nemci ali Madžari v večini, uvedli manjšinske šole s slovenščino kot obveznim predmetom.

Učni načrt v manjšinskih šolah se ni razlikoval od tistega v slovenskih. Narodna vlada je z uvajanjem manjšinskega šolstva vzpostavila princip, ki je bil pravno zapisan šele v mirovnih pogodbah po prvi svetovni vojni. Manjšinske šole so bile do tedaj znane predvsem kot šole za druge veroizpovedi. Z mirovno pogodbo z Nemčijo pa so Poljski naložili obveznost, da mora poskrbeti za zaščito Nemcev nasproti večinskemu prebivalstvu. Določbe o manjšinskih pravicah in šolah so prišle v vse mirovne pogodbe, le Italija je bila določb o manjšinskem šolstvu oproščena (Ostanek, 1970, str. 631, 632).

V skladu z naredbo Narodne vlade o prehodni upravi je bil

ustanovljen višji šolski svet, ki je prevzel posle dotedanjih deželnih šolskih svetov. 20. decembra 1918 je bil za predsednika višjega šolskega sveta imenovan profesor prve državne gimnazije v Ljubljani Anton Sušnik, za njegovega namestnika pa Fran Ilešič.

Vse do leta 1924 je v Sloveniji veljal avstrijski učni načrt, ki je doživel le nekaj manjših sprememb. Tako je bila 12. junija 1919 kot učni predmet od 6. razreda naprej uvedena srbohrvaščina. 26. oktobra 1920 je ministrstvo v Beogradu izdalo odlok o učenju zgodovine Slovencev, Hrvatov in Srbov v višjih razredih vseh šol, kar je veljalo predvsem za Hrvaško in Slovenijo. Od tretjega razreda osnovnih šol pa so v vsej kraljevini učili cirilico in latinico (Zečevič, 1982, str. 141, 142).

Na Koroškem se je po priključitvi plebiscitnega ozemlja k Avstriji nadaljevala politika raznarodovanja v šolah, kljub zahtevam mirovnih pogodb. Po plebiscitu pa se je tudi veliko slovenskih učiteljev preselilo v Kraljevino SHS (Ude, 1970, str. 203).

Tudi na ozemlju, ki so ga zasedli Italijani, je sledilo ukinjanje slovenskih šol. Dovoljenja za njihovo obratovanje so bila začasna in pogosto je bilo vse odvisno od lokalnih oblasti. Podobna usoda kot večino slovenskih intelektualcev in državnih uslužbencev je doletela tudi učitelje, ki so izgubljali delovna mesta in bili pogosto tudi internirani. Končni udarec slovenski šoli je uvedla Gentilejeva reforma leta 1923, ki je v vse osnovne šole z neitalijanskim prebivalstvom uvedla italijanščino kot učni jezik (Pahor, 1970, str. 323).

Univerza v Ljubljani

Konec novembra 1918 je v Ljubljani nastala komisija, ki naj bi se ukvarjala z univerzitetnim študijem. Slovenci pred razpadom Avstro-Ogrske nismo imeli svoje univerze in naši študentje so študirali v Gradcu, na Dunaju in v Pragi, manj pa v Zagrebu. Vseučiliško komisijo je vodil Danilo Majaron. Narte Velikonja njeno delo deli na tri obdobja: prvo do konca januarja 1919, drugo od januarja do julija 1919 in tretje od julija do septembra 1919 (Velikonja, 1928).

V prvem obdobju so tekle razprave o možnostih za ustanovitev slovenskih paralelk na zagrebški univerzi. O tem je Deželna vlada razpravljala konec januarja 1919. Slovenske stolice bi ustanovili na filozofiji, pravi in medicini. Profesorje bi v dogovoru z univerzo v Zagrebu nameščala vlada v Ljubljani, ki bi tudi odločala o njihovih plačah.

V drugem obdobju sta vseučiliška komisija in vlada v Ljubljani intenzivno iskali pot za ustanovitev univerze v Ljubljani. Pot je bila uspešna, saj je Aleksandar Karadjordjević 23. julija 1919 podpisal zakon o ustanovitvi univerze v Ljubljani. Univerzo so sestavljale teološka, filozofska, pravna, tehnična in medicinska fakulteta.

Tretje obdobje je zahtevalo obilo dela za pripravo prostorov, kjer naj bi delale fakultete. Iskati je bilo potrebno primerne profesorje. Tekoče delo se je pričelo v glavnem šele z letnim semestrom šolskega leta 1919/1920. Za sedež univerze je bil določen dvorec, kjer sta še danes rektorat in pravna fakulteta. Predavanja drugih fakultet so bila v začetku v najetih prostorih, kasneje pa je bilo zgrajenih nekaj namenskih poslopij. Omenim naj, da je Karel Verstovšek ob ustanavljanju univerze menil, da bi oddelke tehniške fakultete v Mariboru lahko namestili v prostorih dobro opremljene kadetnice (Bračič, 1983, str. 248).

Glede študija tehnike je izvršni odbor Društva inženirjev iz Ljubljane Deželni vladi sredi aprila 1919 predlagal, naj odpre študij tehnike v Ljubljani, ki bi obsegal gradbeni, strojni, rudarski in geodetski oddelek. 26. aprila 1919 je vlada že sprejela načrt za ustanovitev začasnega tehniškega visokošolskega tečaja v Ljubljani (UL I/88-472, 7. 5. 1919). 19. maja 1919 so se predavanja že začela: "Ti tečaji naj bi nadomestili predavanja prvih dveh semestrov tehniškega študija in so bili jedro bodoče tehniške fakultete" (Benedetič, 1981, str. 90). Dekanatu tehnične fakultete pa je vlada šele 23. junija 1921 odobrila en milijon kron kredita za zgradbo in opremo tehniške fakultete.

23. maja 1919 je vlada izdala tudi načrt za ustanovitev izpraševalne komisije za pravoslovne in državoslovne izpite v Ljubljani (UL I/107-527, 16. 6. 1919). Kasneje, v aprilu 1920, pa je sprejela načrt uredbe o ustroju pravoslovnih in družbo-

slovnih študijev na univerzi Kraljevine SHS v Ljubljani (UL II/48-172, 17. 4. 1920).

Poklicne šole

Veliko pozornost je vlada posvečala obrtnemu in gospodarskemu šolstvu. Tako je februarja 1919 sklenila z novim šolskim letom v Ljubljani odpreti nižjo rudarsko šolo, vendar je njen sedež že marca preselila v Celje. 17. februarja 1919 je obrtno šolstvo, ki je bilo dotedaj podrejeno poverjeništvu za javna dela in obrt, podredila poverjeništvu za uk in bogočastje (UL I/53-368, 22. 2. 1919). Podobno je poverjeništvu za uk in bogočastje prevzelo pod svoje nadzorstvo tudi trgovske tečaje (UL I/99-501, 28. 5. 1919). Vlada je to poverjeništvu pooblastila tudi za izvedbo štiritedenskega tečaja za izobraževanje učiteljev na trgovskih nadaljevalnih tečajih.

1. junija 1919 je vlada podržavila podkovsko (kovaško) šolo pri Slovenski kmetijski družbi, in ji za leto 1919 odobrila 10.000 kron podpore. 25. julija 1919 je vključila v okvir poverjenišva za uk in bogočastje tudi puškarsko šolo v Borovljah. Za izboljšanje položaja ženske obrti je vlada 22. aprila 1920 odobrila naredbo o zavodu za žensko domačo obrt. Po odobritvi oddelka ministrstva za trgovino in industrijo je Deželna vlada ustanovila fond za trgovsko in obrtno šolstvo ter odsek za upravljanje fonda (UL II/119-377, 18. 10. 1920). Problematiko omenjenih šol je po naredbi iz septembra 1920 reševalo poverjeništvu za uk in bogočastje v dogovoru z načelnikom oddelka za trgovino in industrijo. Sredstva v fondu so zbirali na prostovoljni osnovi, del sredstev pa je pritekal tudi od prispevkov, določenih v proračunu. S posebno naredbo je Deželna vlada uredila pletarski pouk za celo Slovenijo. Tečaje je vodilo ravnateljstvo državne obrtne šole. Uspešno poklicno šolanje je bilo pogoj za dobre in sposobne delavce in obrtnike, pa tudi kmetovalce, ki jih je Slovenija vsekakor potrebovala.

3. maja 1919 je Deželna vlada kot prehodno rešitev imenovala izpraševalno komisijo za učiteljske kandidate na dvorazrednih trgovskih šolah (UL I/89-476, 8. 5. 1919).

16. julija 1919 je Deželna vlada odobrila pobudo oddelka za

kmetijstvo za oživitev kmetijskega šolstva in sklenila ustanoviti enoletno kmetijsko šolo za kmečka dekleta pri sestrah usmiljenkah v Kočevju. Šola naj bi dobivala državno podporo iz proračuna oddelka za kmetijstvo in bi delovala kot privatni zavod pod nadzorstvom oddelka za kmetijstvo.

Telovadni sistemi v srednjih šolah

Telovadba je bila učni predmet že v avstroogrskih šolah. Njen položaj ni bil zavirljiv, saj je bila toga, s predpisanim sistemom vaj. Veljala je za neznanstven predmet (Stepišnik, 1970, str. 606). Telovadbo so poučevali po nemškem sistemu vaj, katerega avtor je bil Adolf Spiess. Ta sistem je bil v avstroogrski šole uveden leta 1874. Leta 1919 so v Sloveniji uvedli nov sistem, ki pa je ohranil togost in učencem ni omogočal kreativnosti. To je bil t.im. Tyršev sistem, kakršnega so poznali tudi v sokolski organizaciji (Stepišnik, 1970, str. 606). Ob tem pa so v Sloveniji omogočili tudi uvedbo orlovskega sistema telovadbe.

Vodja poverjenišstva za uk in bogočastje Franc Skaberne je vladi 1. februarja 1921 poročal o izvrševanju naredbe ministrstva za prosveto z 18. oktobra 1920 o uvedbi sokolskega telovadnega sistema na srednjih šolah in učiteljskih. Težave so nastopile že v zvezi z januarskim odlokom iz istega leta, ki je uvedel poučevanje telesne vzgoje po sokolskem sistemu. Deželna vlada je takrat vlado v Beogradu opozorila, da obstaja v Sloveniji tudi orlovska organizacija. Sokolsko organizacijo so podpirali liberalni krogi, orlovsko pa klerikalni. Šele 12. maja 1920 pa je prosvetno ministrstvo z odlokom obvestilo Deželno vlado, da sta orlovska in sokolska organizacija v Sloveniji izenačeni.

Usoda nemških šol

Opozoril sem že na posledice nastanka nove države za nemške učence in učitelje. Videli smo že, da je bilo ukinjanje nemških šol povezano s padcem nemške politične moči. S tem upadanjem pa je padlo tudi število otrok v nemških šolah.

Mnogi učenci so se skupaj s starši izselili, mnogi pa so sploh prvič dobili možnost slovenske šole, ker so dotedaj Nemci obvladovali šolstvo.

Februarja 1919 je višji šolski svet spremenil deželno meščansko šolo v Celju v deško meščansko šolo z nemškimi vzporednicami, ki so bile v šolskem letu 1919/1920 opuščene zaradi nezadostnega števila nemških učencev. Velike spremembe v šolstvu je doživel Maribor, kjer so bile šole močno oporišče Nemcev. Meščanske šole so spremenili v slovenske šole.

Na gimnaziji v Celju je najprej prišlo do ustanovitve nemških vzporednic, ki pa so bile marca 1919 zaradi premajhnega interesa ukinjene. Gimnazija v Kranju je bila do leta 1918 utrakvistična, po letu 1919 pa so jo spremenili v slovensko. V Ljubljani je bila poslovenjena državna gimnazija, kjer so postopoma ukinjali nemške razrede in jih do šolskega leta 1924/1925 povsem ukinili. Podobno spremembo je doživela ljubljanska realka, ki je bila nemška s slovenskimi vzporednicami, leta 1918 pa je postala slovenska z nemškimi vzporednicami, vendar so nemške vzporednice zaradi upadanja zanimanja že leta 1919 ukinili. Ostro je vlada v Ljubljani ukrepala proti gimnaziji v Mariboru, kjer je po znanih demonstracijah 27. januarja 1919 ob obisku Milesa odpustila vse nemške učitelje, in po koncu šolskega leta nemško gimnazijo ukinila oz. jo spremenila v klasično gimnazijo s slovenskim učnim jezikom. Kot močan steber nemštva je bila preurejena v slovensko gimnazijo tudi šola na Ptuju. V zvezi z gimnazijami naj omenim, da so po letu 1919 kot klasične gimnazije ostale le ljubljanska, mariborska in škofovi zavodi v Št. Vidu.

Znanstveno in kulturno delo med Slovenci

Pri pregledu znanstvenega dela v Sloveniji v obdobju Narodne in Deželne vlade se naslanjam na članek Fr. Lukmana v zborniku Slovenci v desetletju 1918-1928. Trditev Lukmana, da je dala veliko vzpodbudo razvoju znanosti univerza, vsekar drži. Moram pa tudi opozoriti na njegovo mnenje, da bi za nadaljni razvoj znanosti morali ustanoviti tudi akademijo zna-

nosti. Do tega pa je prišlo šele konec tridesetih let.

Lukman našteva osem znanstvenih društev v Sloveniji, ki so v l. 1928 izdajala svoje revije. Bogoslovna akademija je od leta 1920 izdajala Bogoslovni vestnik, Leonova družba je imela od leta 1907 revijo Čas, Muzejsko društvo za Slovenijo je od leta 1919 izdajalo Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. Pravniki so se združevali v društvu Pravniki, ki je izdajalo revijo Slovenski pravnik že od leta 1870, Umetnostno-zgodovinsko društvo je imelo Zbornik za umetnostno zgodovino od leta 1921, Zgodovinsko društvo v Mariboru od leta 1904 Časopis za zgodovino in narodopisje, ...

Tudi pri pomembnih znanstvenikih moram opozoriti, da Lukman opisuje stanje leta 1928. Tako so se nekateri med njimi v času, ki ga obravnavamo, šele pojavili, drugi pa so bili že uspešni in spoštovani v svoji stroki. Med filozofi Lukman opozarja na Aleša Ušeničnika in Franceta Vebra. S pedagogiko se je ukvarjal Karel Ozvald. Široko področje jezikoslovja je najbolj močno v slavistiki, kjer ne moremo mimo Franceta Kidriča, Rajka Nahtigala in Frana Ramovša. Med zgodovinarji naj omenim Franca Kosa, Ljudmila Hauptmanna, Josipa Grudna. Najpomembnejši umetnostni zgodovinar je bil Izidor Cankar, med etnologi pa je bil najbolj znan Niko Županič. Geografijo zastopajo Anton Melik, Roman Savnik in drugi. Slabši razvoj pa so dosegle prirodoslovne vede, kjer omenimo vsaj Lava Čermelja. Naši pravniki so bili mednarodno znani in tu omenimo Leonida Pitamica, Metoda Dolenca in Gregorja Kreka. Tehniška znanost se je pri nas še razvijala, pa vendar moramo omeniti vsaj znanega elektrotehnika in šahista Milana Vidmarja.

Kulturna društva so po letu 1918 doživela velik razmah. Veliko društev je z ukinjanjem nemških društev dobilo nove prostore. Pri tem naj opozorim še na veliko spremembo v gledališki umetnosti. V Ljubljani sta do leta 1918 delovali dve gledališči, slovensko in nemško. Slovensko je delovalo v poslopju današnje opere, nemško pa v poslopju današnje drame v Gradšču. Po letu 1918 je v bivšem nemškem gledališču delovalo gledališče, v bivšem slovenskem gledališču pa opera. V Mariboru je bilo stalno gledališče ustanovljeno leta 1919.

Marolt je leta 1928 zapisal, da vstop v novo državo likovni

umetnosti ni prinesel posebnih koristi. Omenja le vrnitev Plečnika. Večjih državnih spodbud za likovne umetnike v primerjavi z Avstro-Ogrsko pa ni bilo. Vendar pa umetnostna produkcija ni poznala zastoja in razstave so bile zelo pogoste. Pomembno spodbudo pa je zagotovo dalo odprtje Narodne galerije v Ljubljani leta 1925 v prostorih bivšega narodnega doma.

Iz glasbenega področja se lahko pohvalimo predvsem z vokalno reprodukcijo, kjer imamo obilo uspešnih zborov. Sicer pa je Vurnik menil, da moramo do uspešnega prodora v svet še veliko storiti (Vurnik, 1928, str. 691).

Nekaj besed namenjam tudi literaturi, kjer pa je po mnenju Koblarja bilo storjene največ škode zaradi političnih razhajanj. Slovenska književnost je bila v desetletju po razpadu Avstro-Ogrske kvalitetno slabša, medtem ko je bila produkcija dostojna (Koblar, 1928, Književnost, str. 658).

Ivan Tavčar

Albin Prepeluh

ZDRAVSTVO

Organiziranost zdravstva na Slovenskem

Slovensko zdravstvo je konec 19. stoletja doživljalo zavirljiv napredek. Polenšek piše, da se je javno zdravstvo v Avstro-Ogrski konec 19. stoletja urejalo v skladu s sanitetnim zakonom iz leta 1870 (Polenšek, 1985, str. 25). Na osnovi tega zakona je bil leta 1888 izdan deželni zakon za Kranjsko in štiri leta kasneje še za Štajersko. Določene so bile pristojnosti države in samoupravnih enot glede zdravstva. Okrajni zdravnik je "nadzoroval zdravstveno dejavnost okraja in občin, proučeval je zdravstvene in higienske razmere v okraju, skrbel za širjenje zdravstvene prosvete med prebivalstvom, sodelovati pa je moral tudi pri neposrednih zdravstvenih ukrepih, ki so jih opravljali v okraju (Polenšek, 1985, str. 25). Okrajni zdravnik je bil podrejen okrajnemu načelniku. Okrožni oz. občinski zdravniki so imeli še bolj praktične naloge. Za plačevanje teh zdravnikov so bile zadolžene oblastne strukture. Zobozdravstvo pa je bilo pri nas pred prvo svetovno vojno še v povojih.

V začetku 20. stoletja so v Sloveniji delovale javne splošne bolnišnice in dve redovni. Javne bolnišnice so bile v Ljubljani, Mariboru, Celju, Novem mestu, Krškem, Postojni, Brežicah, Slovenj Gradcu, Ptuj in Murski Soboti, redovne pa v Kandiji (Novo mesto) in Ormožu. Omenimo pa lahko še bolnišnico Rdečega križa v Slovenskih Konjicah in nekatere bolnišnice bratovskih skladnic v Črni, Trbovljah in na Jesenicah. Edina umobolnica je bila na Studencu pri Ljubljani. Po letu 1918 so javne bolnišnice prišle v upravo Zdravstvenega odseka vlade v Ljubljani oz. leta 1919 v upravo Zdravstvenega odseka za Slovenijo in Istro. Slednje je pomenilo, da so bolnišnice postale državne.

Podobno kot drugod je tudi v zdravstvu ostala še dolgo v veljavi stara avstrijska zakonodaja o organiziranosti zdravstvene službe. Prvi novi predpisi za to področje so sledili šele leta 1930 (Polenšek, 1985, str. 26).

Upravne naloge za zagotavljanje zdravja prebivalstva

Poverjenišstvo za zdravstvo je opravljalo naloge, ki jih lahko razdelimo na dva sklopa. Prvi je pomenil vzdrževanje nivoja zdravstvene zaščite, kakršnega je Narodna vlada nasledila in dalje izvajala, drugi pa skrb za različne zdravstvene ustanove, ki jih je poverjenišstvo za zdravstvo ustanavljalo in finančno podpiralo.

Kot smo že omenili, je bil za poverjenika za zdravstvo imenovan Anton Breclj. Zapisniki sej pa nam kažejo, da svojega dela ni opravljal. O tem sam piše, da teh nalog ni mogel prevzeti zaradi bolezni, in ker je želel ostati med rojaki na Primorskem (Breclj, 1928). Po njegovem odstopu nov poverjenik ni bil imenovan, upravne naloge s področja zdravstva so prešle v poverjenišstvo za notranje zadeve. Poslovodeči na zdravstvenem področju pa je bil Franc Zupanc (Breclj, 1928, str. 438). V Deželni vladi pa samostojnega poverjenišva za zdravstvo sploh ni bilo. Nasledil ga je zdravstveni odsek, organ, ki je bil podrejen ministrstvu v Beogradu.

Ena od nalog zdravstvenega odseka je bilo spremljanje zdravstvenega stanja v Sloveniji. Ob koncu vojne in v prvih letih po njej so se pri nas pojavile nekatere bolezni, ki so značilne za vojno in povojno obdobje. Razsajale so koze, griža, tifus in španska gripa. Svoj davek pa je zahtevala tudi tuberkuloza. Podatke o številu različnih bolezni, ki so se pojavljale, so v tedenskih pregledih objavljali v Uradnem listu. Na predlog poverjenika Andreja Kalana je Narodna vlada 6. novembra 1918 sklenila zaradi vračanja vojske na kolodvorih organizirati permanentno zdravniško službo. Dvorni svetnik Franc Zupanc je naslednji dan poročal o zdravstvenem stanju na kolodvorih v Sloveniji, kjer so poskrbeli za zdravniško pomoč. Predstavil je tudi načrt za preprečevanje širjenja nalezljivih bolezni med vojaštvom.

18. decembra 1918 je Narodna vlada razpravljala o preprečevanju širjenja spolnih bolezni. Po vladni uredbi naj bi zdravniško pregledali vse vojake in tudi ženske v pomožnih službah. Obolele bi morale poslati v bolnišnice.

Na predlog zaupnika Vinka Gregorčiča je 10. novembra 1918 Narodna vlada sprejela, da se okoliš zdravstvenega oddelka bivše Deželne vlade razširi na vse ozemlje pod upravo Narodne vlade. Obenem je zdravstveni odsek društva zdravnikov imenovala za posvetovalni organ. Določila je tudi, naj se zbiranje zdravil izvaja pod kontrolo civilnih lekarnarjev oziroma gremija, ki bo zaplenjena zdravila razdelil med lekarnarje in zdravnike na deželi. Ukradena zdravila, ki jih prodajajo na črno, naj se zaplenijo. Vlada pa ni sprejela Gregorčičevih predlogov o prevzemu premoženja Rdečega križa, o lekarnarjih in o ustanovitvi farmacevtsko-kemičnega laboratorija za droge in kemikalije.

Fran Zupanc je 19. novembra 1918 poročal o zaplenjenem sanitetnem materialu, ki je bil deloma shranjen v realki, točnega pregleda pa še ni bilo. Na prošnje vlade v Zagrebu so ji člani ljubljanske vlade sklenili del tega materiala odstopiti, s tem da bi to kasneje obračunali. Narodna vlada je z zdravstvenim materialom pomagala tudi drugim delom države. V Ljubljano je na primer prišel Vojin Lazarević, šef-zdravnik kirurškega oddelka obče državne bolnišnice v Beogradu, in na podlagi pooblastila ministrstva za notranje zadeve Srbije je dobil različen zdravniški in drugi material, ki ga je v Srbiji primanjkovalo. Pogoj za prevzem materiala je bil, da Srbija material vrne, ko bodo srbske bolnice dobile pomoč antantnih sil.

K naredbi o začasnem povišanju potnih in selitvenih stroškov civilnih državnih uslužbencev je vlada nato maja 1919 dodala popravek, s katerim je dala epidemijskim zdravnikom še posebno nagrado. To nagrado je dodeljevala posamično na predlog oddelka za zdravstvo in na osnovi priloženih računov (UL I/98-500, 26. 5. 1919).

Vlada je 10. septembra 1919 sprejela sklep o ustanovitvi medicinskih fondov za pospeševanje študija medicine in raziškovalnega dela v medicini. Ustanovljena sta bila dva fonda: eden za medicinski študij in drugi za opremo medicinskih znanstvenih institutov v Ljubljani. Hkrati je vlada ustanovila tudi upravno komisijo medicinskih fondov ter tudi prispevala 100.000 kron iz sredstev demobilizacijskega fonda in enako vsoto iz sredstev Centralne uprave za trgovski promet z ino-

zemstvom (Zapisnik 120. seje, 10. 9. 1919).

Ministrstvo za narodno zdravje je decembra 1919 odobrilo prošnjo odseka za zdravstvo za Slovenijo in Istro, da se pri tem odseku ustanovi sosvet za telesno kulturo. Sosvet so sestavljali predstavniki zdravstvenih in šolskih organov ter športnih organizacij (UL II/42, 2. 4. 1920).

Ministrstvo za narodno zdravje je v naredbi o ustroju ministrstva decembra 1919 določilo, da se namesto dosedanjih okrajnih zdravnikov kot referentov okrajnih glavarstev ustanovijo posebni okrajni zdravstveni uradi. Deželna vlada je zaradi "ekonomskih in principijelnih razlogov" nasprotovala tej uredbi. Zdravstveni odsek ministrstva je na dopis Deželne vlade odgovoril, da ne namerava uveljavljati teh členov, ker nima sredstev (kredita), poleg tega je menil, da je naredba neprijemna, ker še ni znan ustroj države (Zapisnik 193. seje, 5. 4. 1921).

Delovanje zdravstvenih ustanov

Mnoge zdravstvene ustanove (bolnišnice, sanatoriji, zdravilišča) so bile po prvi vojni podržavljene. To pa je s seboj prineslo problem stalnega pomanjkanja denarja, ki ga proračun ni mogel zagotoviti (Brecelj, 1928, str. 439). Zdravstveni zavodi so bili v Sloveniji v dvajsetih letih v državni lasti, v lasti ljubljanske ali mariborske oblasti, v občinski lasti oz. v lasti različnih karitativnih skupin (glej preglednico Breclja, 1928, str. 445).

Upravni komisiji je vlada 18. decembra 1918 odstopila prošnjo priorja križarskega samostana p. Bernarda Polaka za ustanovitev petih dobroteljskih zavodov. Knezo-škofijski ordinarijat je prošnjo že odobril. Šlo je za nalogo, ki jo je samostan dobil že pred časom od predstojništva Nemškega viteškega reda na Dunaju, a jo zaradi vojne ni mogel izvršiti. Ustanovili naj bi sirotišnico, gospodinjstvo šolo, hiralnico, bolnico ter dobroteljski zavod z zdravniško ambulanto in dnevnim zavetiščem za otroke. Vsak zavod naj bi tudi dobil toliko zemlje, da bi se lahko vzdrževal brez pomoči države.

Tako kot je Narodna vlada razširila pristojnosti različnih or-

ganov na celo ozemlje, je razširila okoliš gremija kranjskih lekarnarjev in odbora službujočih farmacevtov na vse območje pod upravo Narodne vlade (UL I/19-182, 9 12. 1918). Na predlog referenta za zdravstvo Zupanca je 13. januarja 1919 sprejela spremembe lekarnarske takse. Poverjenik Anton Kristan pa je 20. januarja 1919 protestiral zaradi omenjene uredbe, ki je lekarnarjem dovolila preveliko povišanje cen. O njegovem protestu niso razpravljali, ker so že pričakovali podobno pritožbo okrajne bolniške blagajne v Ljubljani.

Vlada je zadnjega februarja 1919 v sporazumu z ministrstvom za narodno zdravje sprejela načrt uredbe o poenotitvi pogojev za pridobitev lekarniške obrti (UL I/59-388, 6. 3. 1919). S to naredbo so lahko dobili lekarniške koncesije samo državljani Kraljevine SHS. Tistim, ki so že imeli koncesijo, so le-to lahko odvzeli, če v predpisanem roku niso dobili državljanstva. Za pridobitev koncesije je bila potrebna petletna praksa, vsi kandidati z vojaško prakso pa naj bi imeli vsaj tri leta civilne prakse. 2. junija 1919 je Deželna vlada sprejela uredbo o prepovedi prenosa lekarn brez dovoljenja vlade in ukinila dodeljevanje novih lekarniških koncesij.

V drugi polovici oktobra 1919 je Deželna vlada spet obravnavala prošnje farmacevtov za pridobitev koncesij za lekarništvo. Predlog oddelka za zdravstvo je bil, naj odpravijo člen odredbe, po katerem koncesij do preklica ni moč dajati. Vlada je sklenila, naj farmacevti iščejo možnosti za pridobitev koncesij oziroma za spremembo odredbe pri ministrstvu v Beogradu, češ da Deželna vlada ni kompetentna za spreminjanje naredbe. Hkrati je izjavila, da eventualni spremembi naredbe ne bo nasprotovala.

Sredi januarja 1919 je bil sprejet predlog komisije za začasno vodstvo in likvidacijo deželne uprave, da se ustanovi posebni ordinarijat za bolezni v vratu, grlu in nosu na kirurškem oddelku deželne bolnice. Imenovan je bil tudi začasni izredni primarij Josip Pogačnik.

Narodna vlada je 3. februarja 1919 sprejela sklep o ustanovitvi desetih štipendij za babiški tečaj. Na babiški šoli v Ljubljani se je 10. marca 1919 začel babiški tečaj, ki je trajal do julija.

V deželni bolnici v Ljubljani so postavili začasni "štacij" za

malarijo, ki je imel na razpolago 40 postelj. Za delovanje oddelka je po sklepu vlade s seje 17. junija 1919 komisija za likvidacijo in začasno vodstvo deželne uprave prispevala 4.000 kron. Za bolnice Brežice, Celje, Maribor, Ptuj, Radgona in Slovenj Gradec ter za hiralnico Ptuj in Vojnik je vlada na naslednji seji določila število bolniških sester in drugega strežnega osebja. Zaradi draginje jim je dovolila tudi zvišanje mezd.

Prosekturo (razteleshvalnico) so sklenili preurediti v anatomskega instituta. Za to je vlada 18. julija 1919 kot predjem vzela 131.000 kron iz vseučiliškega sklada. Hkrati je ljubljanski magistrat zaprosila za prispevek k tej adaptaciji, saj bi z njo odpadla potreba po novem zemljišču, ki je bilo obljubljeno univerzi.

Komisija za upravo kranjske deželne imovine je novembra 1920 predala zdravstvenemu odseku v upravo vse bolniške ustanove. Izročila naj bi tudi prisilno delavnico, zdravstveni odsek pa bi po dnevnih cenah kupil ves netrajen inventar in živila. Komisija si je pridržala pravico do inventarja s trajno vrednostjo, za njegovo uporabo pa bi zdravstveni odsek plačal primerno odškodnino (Zapisnik 176. seje, 10. 11. 1920).

Za zgradbo ortopedskega zavoda, skupaj z ambulantami za tuberkulozo, je Deželna vlada za upravno leto 1920/21 dodelila 3 milijone kron. Vlada je nato 1. aprila 1921 razpisala stavbni ogled za zgradbo ambulate za tuberkulozo, ki naj bi jo vzeli v najem, morda pa bi celo zgradili novo stavbo. O zadevi je obvestila ministrstvu za zdravje in gradbeništvo, invalidskemu oddelku pa je naročila pripravo načrtov, ki bodo omogočali praktično izrabo nove stavbe tudi v druge namene.

Brecelj piše o uspešnem razvoju zdravstva na slovenskem po letu 1918. Žal pa ni šlo brez težav, ki nam tudi danes niso tuje in so že bile omenjene. Denar je predstavljal velik problem in to se je videlo v pomanjkanju prostora v bolnicah in drugih objektih. Njihovo vzdrževanje je bilo slabo in "inventar je bil izrabljen prek vseh meja" (Brecelj, 1928, str. 442).

PREGLEDNICA SESTAVE NARODNE IN DEŽELNIH VLAD

Narodna vlada 31. 10. 1918 - 28. 2. 1919

Predsednik: Josip Pogačnik (SLS)
Poverjenik za notranje zadeve: Janko Brejc (SLS)
Poverjenik za uk in bogočastje: Karel Verstovšek (SLS)
Poverjenik za kmetijstvo: Andrej Kalan (SLS)
Poverjenik za narodno obrambo: Lovro Pogačnik (SLS)
Poverjenik za javna dela: Vladimir Remec (SLS)
Poverjenik za zdravstvo: Anton Breclj (SLS)
Poverjenik za finance: Vekoslav Kukovec (JDS)
Poverjenik za prehrano: Ivan Tavčar (JDS)
Poverjenik za trgovino in industrijo: Karel Triller (JDS)
Poverjenik za promet: Pavel Pestotnik (JDS)
Poverjenik za pravosodje: Vladimir Ravnihar (JDS)
Poverjenik za socialno politiko: Anton Kristan (JSDS)

Deželna vlada 28. 2. 1919 - 5. 11. 1919

Predsednik: Janko Brejc (SLS)
Podpredsednik: Gregor Žerjav (JDS)
Poverjenik za notranje zadeve: Gustav Golia (SLS)
Poverjenik za uk in bogočastje: Karel Verstovšek (SLS)
Poverjenik za kmetijstvo: Andrej Kalan (SLS)
Poverjenik za narodno gospodarstva: Anton Kristan (JSDS)
Poverjenik za pravosodje: Vladimir Ravnihar (JDS)
Poverjenik za socialno politiko: Albin Prepeluh (JSDS)

Deželna vlada 6. 11. 1919 - 25. 2. 1920

Predsednik: Gregor Žerjav (JDS)
Podpredsednik: ni bil imenovan
Poverjenik za notranje zadeve: ni bil imenovan
Poverjenik za uk in bogočastje: ni bil imenovan
Poverjenik za kmetijstvo: ni bil imenovan
Poverjenik za narodno gospodarstva: ni bil imenovan
Poverjenik za pravosodje: Vladimir Ravnihar (JDS)
Poverjenik za socialno politiko: Milan Jaklič

Deželna vlada 25. 2. 1920 - 17. 8. 1920

Predsednik: Janko Brejc (SLS)

Poverjenik za notranje zadeve: Bogumil Remec (SLS)

Poverjenik za uk in bogočastje: Karel Verstovšek (SLS)

Poverjenik za kmetijstvo: Jakob Jan (SLS)

Poverjenik za narodno gospodarstva: Dušan Sernec (SLS)

Poverjenik za pravosodje: Josip Fon (SLS)

Poverjenik za socialno politiko: Andrej Gosar (SLS)

Deželna vlada 18. 8. 1920 - 13. 12. 1920

Predsednik: Janko Brejc (SLS)

Poverjenik za notranje zadeve: Leonid Pitamic

Poverjenik za uk in bogočastje: Karel Verstovšek (SLS)

Poverjenik za kmetijstvo: Jakob Jan (SLS)

Poverjenik za narodno gospodarstva: Dušan Sernec (SLS)

Poverjenik za pravosodje: Gregor Žerjav (JDS)

Poverjenik za socialno politiko: Vladimir Ravnihar (JDS)

Deželna vlada 14. 12. 1920 - do sredine februarja 1921

Predsednik: Leonid Pitamic

Poverjenik za notranje zadeve: Leonid Pitamic

Poverjenik za uk in bogočastje: Franc Skaberne

Poverjenik za kmetijstvo: Ivan Vrtačnik

Poverjenik za narodno gospodarstva: Anton Klinar

Poverjenik za pravosodje: Vladimir Ravnihar (JDS)

Poverjenik za socialno politiko: Adolf Ribnikar (JDS)

Deželna vlada od sredine februarja 1921 - 9. 7. 1921

Predsednik: Viljem Baltič (JDS)

Podpredsednik: Štefan Dobnik (SKS)

Poverjenik za notranje zadeve: Viljem Baltič (JDS)

Poverjenik za uk in bogočastje: Franc Skaberne

Poverjenik za kmetijstvo: Franc Demšar (SKS)

Poverjenik za narodno gospodarstva: Alojzij Jamnik (SKS)

Poverjenik za pravosodje: Vladimir Ravnihar (JDS)

Poverjenik za socialno politiko: Adolf Ribnikar (JDS)

VIRI

Uradni list Narodne (Deželne) vlade:

Letnik 1, od 4. novembra 1918 do 31. decembra 1919, 186 števil;

Letnik 2, od 3. januarja 1920 do 31. decembra 1920, 150 števil;

Letnik 3, od 5. januarja 1921 do 8. avgusta 1921 (zadnji izid kot Uradni list Deželne vlade), 93 števil.

Časopisi: Slovenec, Slovenski narod, Kmetijski list, Naprej (vsi od oktobra 1918 do julija 1921).

Zapisniki sej Narodne in Deželne vlade od 1. do 204 seje v letih 1918-1921.

LITERATURA

Andrejka, Viktor, 1928: Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes; v: Slovenci v desetletju 1918-1928, Ljubljana, Leonova družba

Benedetič, Ana, 1981: Pot do slovenske univerze, Ljubljana, Partizanska knjiga, Znanstveni tisk

Bogataj, Lovro, 1928: Uprava v Sloveniji od prevrata do ustave; v: Slovenci v desetletju 1918-1928, Ljubljana, Leonova družba

Bračič, Vladimir, 1983: Nastanek in razvoj visokega šolstva v Mariboru; v: Kronika 31, št. 2-3, Ljubljana

Brecelj, Anton, 1928: Zgodbe našega zdravstva in javnega skrbstva; v: Slovenci v desetletju 1918-1928, Ljubljana, Leonova družba

Brejc, Janko, 1928: Od prevrata do ustave; v: Slovenci v desetletju 1918-1928, Ljubljana, Leonova družba

Budisavljević, Srdjan, 1958: Stvaranje države Srba, Hrvata i Slovenaca, Zagreb, JAZU, knjiga 2

Čepič, Zdenko, 1984: Narodnogospodarske zamisli pri Slovencih v času odločitve za prvo narodno državo; v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXIV, Ljubljana

Ferenc Tone, Kacin - Wohinz Milica, Zorn Tone, 1974: Slovenci v zamejstvu, Pregled zgodovine 1918-1945, Ljubljana, DZS

Gligoričević, Branislav, 1979: Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919 - 1929, Beograd, Narodna knjiga

Hribar, Ivan, 1984: Moji spomini, druga knjiga, Ljubljana, Slovenska matica

Jakopič, Bogo, 1970: Začetek Kranjskega ustanovnega zavoda za gluhome v Ljubljani; v: Kronika, XVIII, št. 3, Ljubljana

Janković, Dragoslav, Krizman, Bogdan, 1964: Gradja o stvaranju jugoslovenske države (I. I. - 20. XII. 1918), Beograd, Institut društvenih nauka, Serija III - Gradja

- Jerič, Josip, 1928: Narodni svet; v: Slovenci v desetletju 1918-1928, Ljubljana, Leonova družba
- Jovan, Janko, 1928: Glavne produktivne sile v gospodarstvu Slovenije; v: Slovenci v desetletju 1918-1928, Ljubljana, Leonova družba
- Kacin - Wohinz Milica, 1972: Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918-1922, Založba Obzorja
- Koblar, France, 1928: Narodno gledališče; v: Slovenci v desetletju 1918-1928, Ljubljana, Leonova družba
- Koblar, France, 1928: Slovenska književnost v zadnjih desetih letih; Slovenci v desetletju 1918-1928, Ljubljana, Leonova družba
- Kokolj, Miroslav, 1981: Prekmurje v prevratnih letih 1918 - 1919; v: Revolucionarno vrenje v Prekmurju v letih 1918 - 1920, Murska Sobota, Pomurska založba
- Kokolj, Miroslav, 1984: Prekmurški Slovenci od narodne osvoboditve do nacistične okupacije 1919 - 1941, Murska Sobota, Pomurska založba
- Kos, Janez, 1976: Kranjske deželne elektrarne; v: Zgodovinski časopis XXX, Ljubljana
- Kranjec, Silvo, 1939: Slovenci na poti v Jugoslavijo; v: Spominski zbornik Slovenija, Ljubljana, založba Jubilej
- Kresal, France, 1969: Delavski zaupniki v stari Jugoslaviji; v: Kronika XVII, Ljubljana
- Kresal, France, 1970: Začetki in razvoj delavskega zavarovanja v Sloveniji med obema vojnama; v: Zgodovinski časopis XXIV, št. 3-4, Ljubljana
- Kresal, France, 1974: Vojni invalidi in njih socialnopolitični položaj v stari Jugoslaviji, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XIV, Ljubljana
- Kresal, France, 1980: Oris gospodarskega razvoja Slovenije in ekonomski položaj delavstva 1918-1941; v: Acta historico-oeconomica Iugoslaviae, 7 (1), Zagreb, Školska knjiga
- Kresal, France, 1982: Nastanek in razvoj socialne politike na Slovenskem do 1941; v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXII, št. 1-2, Ljubljana
- Kresal, France, 1973: Nekateri načini reševanja delavskih socialnih vprašanj na Slovenskem do leta 1922; Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XIII, Ljubljana
- Kuhar, Alojzij, 1956: Poglavlje iz tragedije koroških Slovencev; v: Zbornik svobodna Slovenija, Buenos Aires
- Lončar, Dragotin, 1921: Politično življenje Slovencev (predelana izdaja), Ljubljana, Slovenska matica

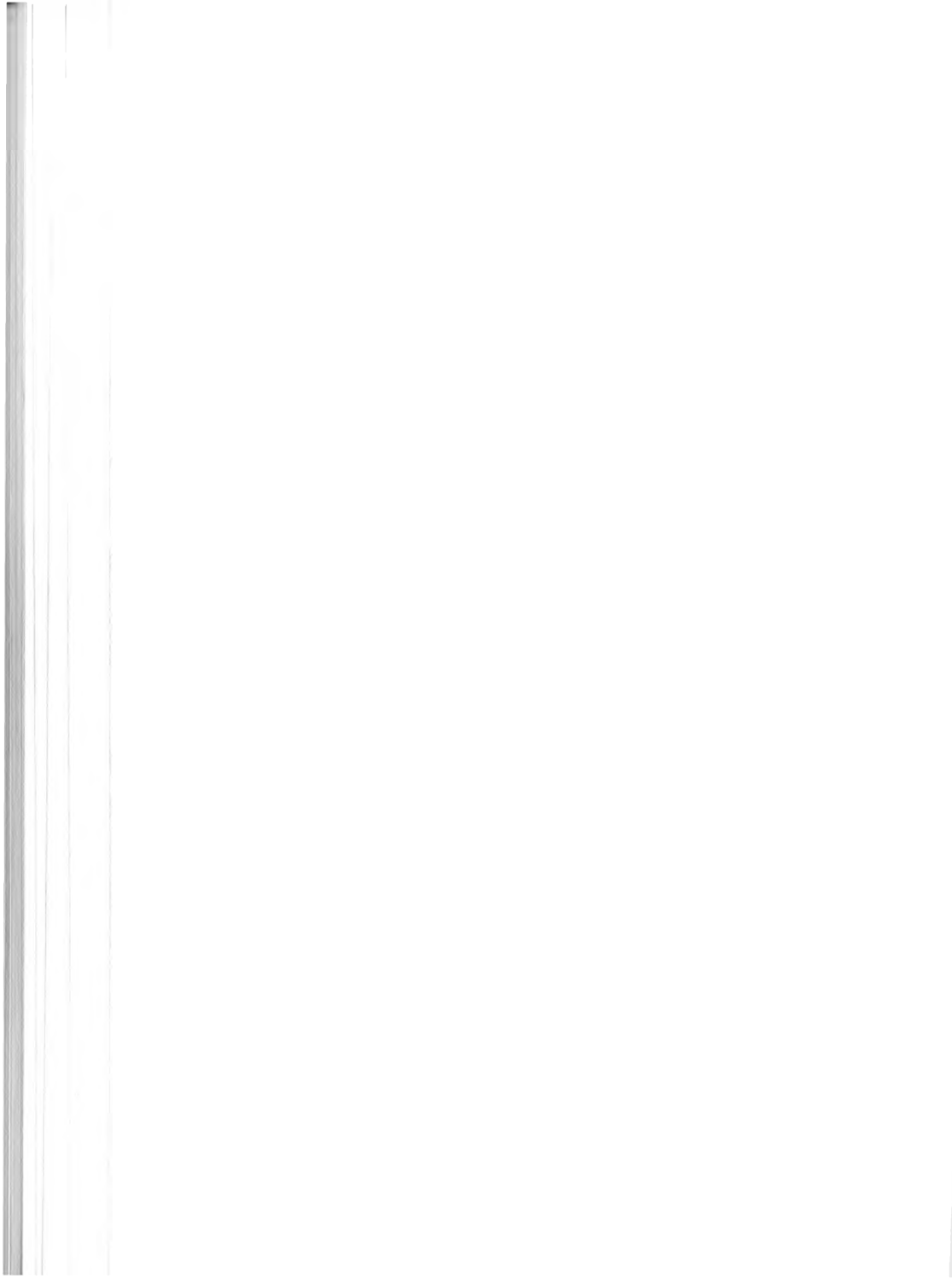
- Lukman, Franc Ksaver, 1928: Slovenska znanstvena literatura; v: Slovenci v desetletju 1918-1928, Ljubljana, Leonova družba
- Mal, Josip, 1939: Zgodovina slovenskega naroda, Najnovejša doba, Celje, Mohorjeva tiskarna
- Marolt, Marjan, 1928: Likovna umetnost pri Slovencih od l. 1918. do 1928.; v: Slovenci v desetletju 1918-1928, Ljubljana, Leonova družba
- Marušič, Branko, 1980: Na Primorskem ob razpadu Avstro-Ogrska; v: Kronika 28, št. 1, Ljubljana
- Mikuž, Metod, 1965: Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941, Ljubljana, Mladinska knjiga
- Mišič, Fran, 1949: Bajka in resnica o "nemških" Borovljah; v: Svoboda II, št. 3, Celovec
- Mitrović, Andrej, 1969: Jugoslavija na konferenciji mira 1919 - 1920, Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije
- Mosetizh, Jos., 1928: Povojna davčna zakonodaja in gospodarstvo v Sloveniji; v: Slovenci v desetletju 1918-1928, Ljubljana, Leonova družba
- Nečak, Dušan, 1972, Pisarna: Pisarna za zasedeno ozemlje; v: Kronika XX, št. 2, Ljubljana
- Nečak, Dušan, 1972, Položaj: Položaj na slovenskem Primorju v luči Pisarne za zasedeno ozemlje od novembra 1918 do novembra 1920; v: Kronika XX, št. 3, Ljubljana
- Ogrizović, Mihajlo, 1977: Razvitak školstva i pegagogike u Jugoslaviji od god. 1918 do god. 1941; v: Zbornik za historiju školstva i prosvjete, Zagreb,
- Ostaneck, France, 1964: Šolski sistemi na Slovenskem od 1774-1963, Razstava v Slovenskem šolskem muzeju, Ljubljana
- Ostaneck, France, 1970: Manjšinske šole na slovenskem ozemlju; v: Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969, Ljubljana
- Pahor, Drago, 1970: Pregled razvoja osnovnega šolstva na zapadnem robu slovenskega ozemlja; v: Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969, Ljubljana
- Perovšek, Jurij, 1984: Država SHS kot način slovenske samoodločbe leta 1918, Ljubljana
- Perovšek, Jurij, 1985: Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918; v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXV, Ljubljana
- Perovšek, Jurij, 1988: Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci v novembru leta 1918; v: Prispevki za novejšo zgodovino XXVIII, Ljubljana
- Pleterski, Janko, 1970: O prvinah in značaju plebiscitne odločitve; v: Koroški plebiscit, Ljubljana, Slovenska matica

- Pleterski, Janko, 1986: *Narodi, revolucija, Jugoslavija*, Ljubljana, Komunist in Državna založba Slovenije
- Polenšek, Marko, 1985: *Organiziranost javne zdravstvene službe od konca 19. stoletja dalje*; v: *Arhivi VIII*, št. 1-2, Ljubljana
- Pregelj, Alojzij, 1928: *Naše železnice*; v: *Slovenci v desetletju 1918-1928*, Ljubljana, Leonova družba
- Prepeluh, Albin, 1938: *Pripombe k naši prevratni dobi*, Ljubljana, Univerzitetne tiskarne J. Blasnika nasl., d.d.
- Pribičević, Svetozar, 1990: *Diktatura kralja Aleksandra*, Zagreb, Globus, Plava biblioteka
- Prunk, Janko, 1988: *Slovenci in ustanovitev Jugoslavije*; v: *Revija 2000*, št. 44/45, Ljubljana
- Ravnihar, Vladimir: *Kako je bilo?*; v: *Slovenski pravnik LIV*, št. 11-12, Ljubljana
- Ravnihar, Vladimir: *Mojega življenja pot*, tipkopis v Arhivu RS
- Rozman, Iv., 1928: *Pošta, brzojav, telefon*; v: *Slovenci v desetletju 1918-1928*, Ljubljana, Leonova družba
- Santiacus, Chronista, 1928: *Slovenci v Italiji*; v: *Slovenci v desetletju 1918-1928*, Ljubljana, Leonova družba
- Skubic, Štefan, 1928: *Javna dela*; v: *Slovenci v desetletju 1918-1928*, Ljubljana, Leonova družba
- Slavič, Matija, 1928, *Državni prevrat v Mariborski oblasti*; v: *Slovenci v desetletju 1918-1928*, Ljubljana, Leonova družba
- Slokar, Ivan, 1928: *Valutne razmere, devizna politika in bankarstvo*; v: *Slovenci v desetletju 1918-1928*, Ljubljana, Leonova družba
- Stepišnik, Drago, 1970: *Ob stoletnici obvezne telesne vzgoje v osnovnih šolah na Slovenskem*; v: *Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969*, Ljubljana
- Stiplovšek, Miroslav, 1979: *Razmah strokovnega - sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918-1922*, PK, DE
- Šišić, Ferdo, 1920: *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914. - 1919.*, Zagreb, Naklada "Matice Hrvatske"
- Škerlj, Milan 1928: *Pravosodje v Sloveniji v prvih desetih letih po zedinjenju*; v: *Slovenci v desetletju 1918-1928*, Ljubljana, Leonova družba
- Šnuderl, Makso, 1988: *Socialno-politične osnove boja za Maribor in štajersko Podravje v letih 1918/19*; v: *Boj za Maribor, Maribor, Založba Obzorja*
- Šorn, Jože, 1959: *Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnama*; v: *Kronika VII*, št. 1, Ljubljana
- Šorn, Jože, 1982: *Trgovske zveze Slovenije z Republiko Avstrijo od novembra 1918 do novembra 1919*; v: *Kronika 30*, št. 3, Ljubljana

- Šorn, Jože, 1983: Narodni svet v Ljubljani in njegov gospodarski odsek; v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXIII, Ljubljana
- Šuklje, Fran, 1929: Iz mojih spominov, 3. zvezek, Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna
- Šuklje, Fran, 1933: Sodobniki, mali in veliki, Ljubljana
- Švajncr, Janez J., 1990: Slovenska vojska 1918-1919, Ljubljana, Prešernova družba
- Švajncr, Janez J., 1982: Prispevek k podobi o vojaškem upor v Mariboru leta 1919; v: Kronika 30, št. 3, Ljubljana
- Švajncr, Janez J., 1982: Razslovenjenje slovenskih vojaških enot v Kraljevini SHS s primerom Mariborskega pešpolka; v: Kronika 30, št. 1, Ljubljana
- Ude, Lojze, 1970: Vojaški boji na Koroškem v letu 1918/1919; v: Koroški plebiscit, Ljubljana, Slovenska matica
- Ude, Lojze, 1961: Boj za Maribor in štajersko Podravje leta 1918/19; v: Zgodovinski časopis XV, Ljubljana
- Ude, Lojze, 1970: Zgodovina slovenskega pouka na Koroških osnovnih šolah od leta 1869 do danes; v: Osnovna šola na Slovenskem 1968-1969, Ljubljana
- Uratnik, Filip, 1928: Socialno skrbstvo in socialna zakonodaja; v: Slovenci v desetletju 1918-1928, Ljubljana, Leonova družba
- Velikonja, Narte, 1928: Razvoj šolske uprave v: Slovenci v desetletju 1918-1928, Ljubljana, Leonova družba
- Vojne akcije u Koruškoj 1918/19 godine, Beograd, 1950
- Vovko, Andrej, 1977: Prekmursko šolstvo skozi stoletja, Ljubljana
- Vovko, Andrej, 1981: O osnovnem in srednjem šolstvu v Ljubljani v obdobju 1848-1941; v: Kronika 29, št. 2, Ljubljana
- Vurnik, Stanko, 1928: Slovensko glasbeno življenje izza prevrata; v: Slovenci v desetletju 1918-1928, Ljubljana, Leonova družba
- Zečević, Momčilo, 1981: Slovenci u politici izmedju dve jugoslovenske države (29. oktobar - 1. decembar 1918); v: Zgodovinski časopis 35, št. 1-2, Ljubljana
- Zečević, Momčilo, 1986: Na zgodovinski prelomnici, Maribor, Založba Obzorja
- Zečević, Momčilo, 1977: Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje, Maribor, Založba Obzorja
- Zečević, Momčilo, 1982: Prosvetna politika u Sloveniji 1918-1929 i razvoj nacionalne misli; v: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja XXII, Ljubljana
- Zorn, Tone, 1969: Iz avstrijsko-jugoslovanskih pogajanj v Celovcu maja 1919; v: Kronika XVII. št. 1, Ljubljana

- Zorn, Tone, 1970, Narodni svet: Iz dejavnosti Narodnega sveta za Koroško pred plebiscitom v letih 1919 - 1920; v: Kronika XVIII, št. 1, Ljubljana
- Zorn, Tone, 1970: Iz problematike jugoslovanske uprave na Koroškem pred plebiscitom leta 1920; v: Kronika XVIII, št. 2, Ljubljana
- Zorn, Tone, 1973: Izpraznitev Radgone in zasedba Apaške kotline leta 1920; v: Časopis za zgodovino in narodopisje 9 (XLIV), št. 1, Maribor, Založba Obzorja
- Zorn, Tone, 1973: Nekatera vprašanja vključevanja Prekmurja v Kraljevino SHS v luči dokumentov Deželne vlade za Slovenijo; v: Časopis za zgodovino in narodopisja 9 (XLIV), št. 2, Maribor, Založba Obzorja
- Zorn, Tone, 1980: "Murska straža" o slovenski severni meji in o Prekmurju v letih 1919/20; v: Zgodovinski časopis XXXV, št. 4, Ljubljana
- Zorn, Tone, 1981: Vprašanje Radgone in njene okolice v letih 1918-1920; v: Revolucionarno vrenje v Prekmurju v letih 1918-1920, Murska Sobota, Pomurska založba
- Železničarska in splošna stavka aprila 1920, 1980, ŽG, Ljubljana
- Žnidar, Vincenc, 1967: Šolske zgradbe nekdanj in danes; v: Šolske zgradbe v obdobju 1775-1966, Šolski muzej, Ljubljana

IZ DOSEDANJE ZALOŽNIŠKE DEJAVNOSTI

- Mirjana Ule, Anuška Ferligoj, Tanja Rener: Ženska, zasebno, politično, 1990
- Božo Repe: Obračun s Perspektivami, 1990
- Stephen Moore: Sociologija. Ključni pojmi in dejstva. Prevod iz angleščine z dodatkom slovenski izdaji, 1991
- Nevenka Č. Sadar: Moški in ženske v prostem času. Socialno-psihološke razsežnosti načinov preživljanja prostega časa, 1991
- Mojca Novak: Zamudniški vzorci industrializacije - Slovenija na obrobju Evrope, 1991
- Igor Lukšič: Demokracija v pluralni družbi? Preverjanje veljavnosti konsociativne teorije, 1991
- Demilitarizacija Slovenije in nacionalna varnost. Zbornik razprav, 1991
- Vzgoja v javni šoli. Zbornik razprav, 1991
- Bogdan Kavčič in drugi: Stavke, 1991
- Ivan Svetlik in drugi: Zaposlovanje - perspektive, priložnosti, tveganja, 1992
- John Keane: Mediji in demokracija, 1992
- Breda Luthar: Čas televizije, 1992
- Hans Fink: Socialna filozofija, 1992
- Mirjana Nastran - Ule: Socialna psihologija, 1992
- Slavko Splichal: Izgubljene utopije? Paradoksi množičnih medijev in civilne družbe v postsocializmu, 1992
- Neven Borak: Spočetje ekonomske samostojnosti, 1992
- Andrej Ule: Sodobne teorije znanosti, 1992
- Breda Kroflič: Ustvarjanje skozi gib, 1992
- Michael W. Apple: Šola, učitelj in oblast, 1992